SON BOZGUN

1

VEHBİ VAKKASOĞLU

TİMAŞ

2. BASKI

Vehbi Vakkasoğlu

SON BOZGUN

(1. Cilt)

TİMAŞ YAYINLARI
İstanbul - 1990

TİMAŞ YAYINLARI
Çatalçeşme Sk. No: 50 Cağaloğlu
P.K. 50 Sirkeci - İstanbul
Telefon : 513 84 15 - 513 84 16

Kapak : Kenan Özcan
Dizgi : Yaylacık Matbaası
Baskı : Şefik Ofset
Cilt : Sistem Mücellithanesi
İstanbul, Haziran 1990

İÇİNDEKİLER

Önsöz 5-6
Giriş 7-22
Çöküş Yılları 23-29
Dost İkazlar 30-43
Devleti Yıkan Büyük Bozgun 44-50
İlk Tayin 51-53
Mustafa Kemal-Vahideddin Yakınlığı Nasıl Doğdu 54-66
Bozgunun Bilânçosu 67-70
Mütarekeden Önce 71-74
Kâzım Karabekir'in Gözü ile O Günler 75
Mütareke Şartları 76-77
Ve İstanbul 78-88
Kara Günlerden Acı Sahneler 89-94
Şifasız Bir İllet: Particilik 95-98
Mütareke Devrinin Büyük Bir İçtimai Yarası 99-103
Galip Komutanlar İstanbul'da 104-108
Franşe D'esperey'in Önünde 109-111
Kâzım Karabekir Paşa'nın İstanbul'daki Diğer Görüşmeleri 112-130
Ve Erzurum 131-132
Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya Nasıl Geçti ? 133-153
M. Kemal Paşa Samsun'da 154-160
Havza Günleri 161-165
Havza'dan Gelen Mektup 166-178
Mustafa Kemal Paşa Erzurum Yolunda 179-181
Mütarekede Ayasofya 182-195

ÖNSÖZ

Tarihe, özellikle de yakın tarihe eğilmeyi niçin zaruri saymaktayız? Geçip gitmişe, köhneyip yok olmuşa mı meraklıyız yoksa... Hayır! Hareketimize yön veren fikir; kuru, mânâsız ve şuursuz bir mazi hayranlığı değildir. Bilâkis bugünün kördüğüm olmuş meselelerini çözmek için düne bakıyoruz. İnanıyoruz ki günümüzün acı tatlı meyve veren bütün ağaçlarının tohumları bilhassa yakın geçmişimizin içinde atılmıştır. Yakın geçmişe eğilmek ve onun bakir mevzularını ortaya çıkarmak suretiyle, şimdi içine itildiğimiz maddi-mânevi felâketlerin faillerini yakalamak mümkün olacaktır. Çünkü «tarih, bir milletin hafızasıdır»; hiçbir şeyi unutmaz ve affetmez... Demek ki geçmiş, bize bugün için lâzımdır. Ve bugünün kökleri dündedir. Yahya Kemal bu gerçeği ne güzel söyler:

Ne harabî, ne harabatiyim
Kökü mazide kalan âtiyim...

Tarihte yaşanmış felâketlere tekrar düşmemek için onları meydana getiren şartları ve faillerinin plânlarını bilmek zaruridir. Öyleyse bu noktadan da tarihe dönüp bakmak zorundayız. Hem de, sadece zaferlerine, başarılarına değil, felâket ve hezimetlerine, yıkılış ve çöküşlerine, bozgunlarına da bakmak gerekecektir. Çünkü işimiz hayalî bir tarihle övünmek değil, yaşanmış tarihin gerçeklerine eğilmektedir. Öy-

leyse, tarihimizin bozgunlarına ve onları doğuran sebeplere gözümüzü yummak mümkün değildir. Hatta bu durum gafletin de ötesinde ihanet olabilir.

Çünkü, aynı sebeplerin aynı neticeleri doğurması kaçınılmaz bir husustur. Halbuki biz, geçmişte yaşadığımız hiçbir felâketin tekrarlanmasını istemiyoruz. Öyleyse o felâketleri bilmek ve ibret almak zorundayız. Merhum Âkif, acı söyler ama, ne kadar da doğrudur:

Tarihi tekerrür diye tarif ediyorlar
Hiç ibret alınsaydı tekerrür mü ederdi?

Tarihi tekerrür ettirmemek için ibret almak nasıl lâzımsa, ibret alabilmek için de geçmişi doğru bilmek öyle zarurîdir. Zaten gerekli dersi vermemesi için tarihî hâdiseler tersyüz edilmiş, kahramanlarla hainler yer değiştirilmiştir.

Bu kitap yanlış bilinen hâdiseler için bir şulecik olabilirse, kendimizi mes'ûd hissedeceğiz...

Vehbi VAKKASOĞLU

GİRİŞ

Yakın tarihimize tarafsız bir şekilde bakmak istenildiği zaman, gözden uzak tutulmaması gereken mühim esaslar vardır. Bu esaslar nazar-ı itibara alınmadığı müddetçe, varılan neticelere ihtiyatla bakmak gerekir. Son yüz yılımızın tarihî hadiselerine ışık tutabilecek kaynaklar maalesef pek az ve darmadağınık bir haldedir. Hatta bir kısım Meclis zabıtları, İstiklâl Mahkemesi dosyaları gibi çok mühim tarihî malzeme, hâlâ gözlerden uzak tutulmaktadır. Siyasî ihtirasların galeyan haline geldiği bu dönemde, vesikalara değer verilmemiş; tarih, ya mübalağalı bir övme, ya da vicdansız bir yerme vasıtası olarak kullanılmıştır. Vesikaya değer verilmeme gerçeğinin çok hazin bir tecellisini şu tarihî hâtıra ne güzel anlatmaktadır:

«Enver Paşa'nın uzun seneler Başyaverliğini yapmış olan rahmetli Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kâzım Orbay, bir gün kendisine demiş ki:

— Paşam ...Elinizdeki vesikaların intizamla muhafazası, yarınki devirde neticeye varacaklar için temel mesned olacak. Müsaade ederseniz bunların tasdikli birer suretini arşive koyalım ve mucip sebeplerini de ilâve edelim.

Enver Paşa gülmüş:

— Neye yarar? demiş. Eğer biz başladığımız işi zafere eriştirebilirsek herkes alkışlar ve hem vatanperverliğimize, hem dâhiliğimize mazbata verir. Eğer

mağlûp olursak, mevkiimizi terkedersek, senin vesikalarına rağmen öylelerini bulur, icad ederler ki emeğine yazık olur...

Ve bu olaya değerli Tarihçi Cemal Kutay'ın düşürdüğü not:

«Ne Kâzım Bey, ne Enver Paşa tamamen haklı değillerdi... Çünkü hem vesikasızlıktan yanlış hükümler verilmiştir, hem de aslından şüphe edilmeyen apaçık vesikaların anlattıklarının tam aksine hükümler verilmiştir. Nitekim, 1947'de, Büyük Millet Meclisinde, vaktiyle kendisi de Enver Paşa'ya Hürriyet Kahramanı diyen bir mebus, Ana-Vatan şehidi için «Maceracı» dediği zaman, Kâzım Orbay, Genel Kurmay Başkanı idi ve bildiklerini, çok iyi bildiklerini bile söylememiş, söyleyememiştil..»

Bu çok iyi bilinen gerçeklerin konuşulamamasının en mühim sebebi de; «son yetmiş yıl içinde, iktidarların birbirlerini kovalamaları ve yeni gelenin ilk işinin kendisinden önceki üzerinde hüküm vermeye yarayacak ciddi ve ilmi emek vermeyi yasaklamış olmasıdır.» (1)

Bizim gözümüzde tarihî vesikanın yerini ve değerini çok açık gösteren ikinci bir hatırayı da ,İttihat ve Terakki'nin son umumî kâtiplerinden Mithat Şükrü Bleda'dan dinleyelim:

Birinci Dünya Savaşı bittikten ve Osmanlı Devleti mağlûp olduktan sonra, İttihat ve Terakki kendi kendini feshe karar veren toplantısını yapmıştı. Kimse eldeki resmî ve mahrem vesikaların ne olacağını düşünmemişti. Oysa ki bu vesikalar o güne kadar kilit kilit üstüne saklanmıştı.

Bu mahrem dosyaların ne olacağını soran Mithat Şükrü'ye Talat Paşa'nın cevabı çok manidardır:

(1) Cemal Kutay — Tarih Sohbetleri, c. 3/s. 140-141

— Olduğu yerde bırakın... İstikbal için bir şeyler vaadetmediğine göre, kimse elini sürmez. Biz gittikten sonra neler söyleyeceklerini öncesinden kararlaştırmış olanlar da, ellerine versen bile bakmazlar, hatta sobaya atarlar!..»

Ve yine Cemal Kutay Bey'in çok haklı teşhisi:

«Acı hükmün payı yok değil: Hâkim politika, gerçek tarihe çok zaman kendi gözlüğü ile bakar...» (2)

Acaba, Talat Paşa, kendi zamanlarında da buna benzer kadirbilmezlikler olduğu için mi bu kadar kat'i olarak acı hükmü dile getirir; yoksa, nasıl olsa tarih, vesikaya değer verme cesaretini gösteremeyecek yeni bir devirle tekerrür edecektir diye mi?

Hangi düşünceyle olursa olsun, netice yakın tarihimiz için gerçekten hazindir, acıdır. Çünkü, nasıl olsa itibar edilmeyecek endişesiyle çarçur edilen vesikalar yüzünden meydan dalkavuklara kalmıştır. Kör kuyularda saklanmış da olsa, bir gün ortaya çıkabileceği korkusuyla, dalkavukların yalanlarını en azından azaltabilecek mühim vesikaların yok oluşuna meydan verenler de büsbütün haksız değillerdi. Çünkü, arta kalan vesikalardan bir kısmı hala saklanmakta, araştırmacılardan gizlenmektedir. Gün, ışığına çıkarılmak istenen bir kısım hatıratın başına neler geldiğinin hikâyesi ise, yakın tarihimizin bir kara lekesi olarak durmaktadır.

1933 yılının mayısında Milliyet gazetesinde Siirt Mebusu Mahmut'un haksız ve yersiz hücumlarına karşılık, Kâzım Karabekir Paşa, vesikalara ve muteber şahitlere dayanarak cevap vermek istemişti. Bu cevaplar kestirilmiş, devamına müsaade edilmemiştir. Ayrıca yine o tarihlerde bastırmakta olduğu «İSTİLÂL HARBİMİZİN ESASLARI» (Yanlış Bil-

(2) a.g.e. — s. 198

gi Felaket Kaynağıdır) adlı eserinin baskısı durdurulmuş, kitabın basılan kısımları da matbaadan alınarak Bakırköyü'nde Haznedar Çiftliğinde kireç ocaklarında yakılmıştır.

Tarihten ve onun gerçeklerinden korkanların faaliyeti sadece bununla da kalmamış, Karabekir Paşa'nın ve arkadaşlarının evleri didik didik aranmış, tiftiği atılmıştır. Hadisenin şahidi olan Cafer Tayyar Paşa'yı dinleyelim:

«— O gece tesadüfen ben de Kâzım Karabekir Paşa'nın köşkünde misafirdim. Bu hadisenin fiili şahidiyimdir. Yüze yakın sivil ve üniformalı polisler daha geceleyin köşkü kuşattılar ve güneş doğmadan önce Paşa'yı ve çoluk çocuğunu uykudan uyandırarak köşkün her katına çifte nöbetçiler dikerek tecrid ettiler.

Ve saatlerce her yeri didik didik ederek aradılar. Bu arada benim de yattığım odaya gelerek, yatağımı ve üstümü başımı aradılar.»

Ne var ki böyle bir baskının yapılacağı «dost bir ikazla» daha önce Karabekir Paşa'ya ulaşmıştı. Paşa da Cafer Tayyar Paşa'nın her gelişinde, vesikaları onun tenine sararak parça parça taşıtmış ve Gümüşhane Mebusu Zeki Bey'in Mercan civarındaki evinin bahçesinde bulunan bir kör kuyuya muşambalara sarılı olarak saklatmıştı.

Bu vesikaların ortaya çıkarılışı ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de belirmeye başlayan demokrasi havası içinde mümkün olmuştur. Çünkü ancak o zaman «memleketin üzerindeki ağır hava» hafiflemiştir. (3)

Köşkünün aranmasından bir gün sonra, dostu Cafer Tayyar Paşa ile sohbet ederken şu cümle kim-

(3) a.g.e. — s. 188-189

bilir ne hazin bir duyguyla dudaklarından dökülmüştür:

«— Ah İsmet!.. Her türlü insanlık hislerinden sıyrılacak kadar haris olacağına, biraz ileriyi görmek hassasına sahip olsaydın, ne olurdu?» (4)

Karabekir Paşa hatıralarını derli toplu bir kitapta görememiştir. «Daha sonra, çok sonra, 1960'da neşredilen «HATIRALAR» rötuşlu ve eksik olmakla beraber, 1961 Anayasası ile gerçeğe gitmeye kararlı olduklarını söyleyenler bile, bu hakikatlerden ürktüler ve kitap —nazikane jestlerle...— toplattırıldı!.. Muhterem Ali Fuad Cebesoy da, «Milli Mücadele Hatıraları»nda olup bitenleri deşmek istemedi... Neden ve niçin? Zaten karşı tarafa aşırı ve umursamaz cesaretini de veren bu «— Herşeyi ilerde tarih konuşsun...» tevekkülü değil miydi? Fakat tarih, ancak, kalabilmiş vesikalara dayanarak konuşabilecekti...» (5)

Bir yanda, bırakılmasına lüzum görülmeyen, diğer yanda da, neşrine müsaade edilmeyen vesikalar..

Bu arada, «yakın tarihimizi yer yer tahrif ve tağşiş uğruna, çala-kalem meddahlıkta devam eden zamane vak'anüvislerinin ekmeğine yağ süren» yalan beyan ve hatıra sahipleri olduğunu da belirtelim (6).

⁂

Tarihimizi, bir takım keyfî ve siyasî meylinin tesiriyle efsaneleştiren, bu suretle de tabular meydana getirmeye gayret eden zamane vak'anüvislerinin başında Şevket Süreyya Aydemir gelmektedir. Aydemir ne yapmıştır? Tepetaklak ettiği kronolojik sıra

(4) F. Kandemir — İkinci Adam Masalı, s. 4
(5) Tarih Sohbetleri — 1. 2/s. 59
(6) F. Kandemir — İkinci Adam Masalı — s. 10

ile gerçekleri öylesine ters çevirmiştir ki, «kahramanlarla hainlerin yer değiştirmesine kadar uzanan tehlikeli bir yol» açılmıştır böylece. Tarihçi Cemal Kutay Bey'i dinleyelim:

«Sayın Şevket Süreyya Aydemir'in Tek Adam başlıklı üç cilt eserini dikkatle okudum: Hadiseleri istediği neticelere bağlamak, her eser sahibinin iddia hakkıdır. Okuyanlar, akıl, iz'an, mantık ve gerçeklik ölçülerini hakem yaparlar, karar verirler. Fakat yazılan roman değildir; Tarih olma iddiasındadır. Bu sebeble de, müstakil bir ilim olan tarihin, ilmî metodlarına, bilhassa hadiselerin kronolojisine bağlı kalmak zorundadır. Aksi takdirde, sayın Aydemir'in eserlerinde olduğu gibi, takdim - tehir olur ve sadece takvim yaprakları yer değiştirmekle kalmaz, şahıslar birbirlerinin yerine geçerler. Bu bahisteki hataların işleniş ölçüsü de, kahramanlarla hainlerin yer değiştirmesine kadar uzanan tehlikeli bir yol açar!

Bu gerçeğin, üç cildin üçte biri hacmı kadar yer tutacak isbatlarını zamana bırakıp, sadece adı üzerinde durmak isterim. Eseri tamamladıktan sonra, anladım ki, Muharrir, Millî Mücadele ve Cumhuriyet devirlerini bir Tek Adam'a bağlamak tezindedir.

Hakikat, kat'iyyen böyle olmadığı için, sayın Aydemir, vak'alar ve hadiseler içinde tezine yarayabileceğini sandıklarını ayıkladıkça tezadlara düşmüş ve sahifeler çoğaldıkça, tarihî ve gerçek mesnedden mahrum iddia yalınlaşmış, yozlaşmıştır.

Bilhassa Millî Mücadele, Tek Adam'ın ne eseri, ne himmetidir: Bu, büyük bir milletin, ruh, iman, yaşama azmi, haysiyet ve şuur olarak varlığının özü ve devirleri temsil eden intibah muhassalasıdır. Ne mutlu Türk milletine ki, o buhran ve çile devrinde, bu intibah ve şuuru temsile lâyık evlatlarını, bir araya

getirecek İlahi kuvvetin masuniyetinden ve himayesinden mahrum kalmadı. Sormak lâzımdır: Milli Mücadele'nin sonuna kadar, kırgınlık ve ayrılık için şekilde ve görünürde binbir sebeb olan bu öndekileri herşeyin bittiği sanılan günlerde bir araya kim getirdi?

... O nesil içinde, nefsini, ahlâkını ve ruh salabetini, böyle çetin bir mücadelenin safına lâyık gören on, yüz, bin, binlerce vatansever, en elverişli sahayı kendi idrakleriyle seçtiler ve Türklüğe her buhran anında el uzatmış İlahi kuvvetin lütfuna mazhar oldular... Bu muhteşem ve muazzam neticeyi, bir Mustafa Kemal'e bağlamak, sanırım ki, hayatta olsaydı, herkesten önce bizzat Atatürk tarafından reddedilirdi.

Çünkü böylesine iddiadan sonra millete kalan yaşama kudreti mirası, öylesine zayıflıyor ve zavallılaşıyor ki, eser sahibinin okurlarını ümitsizlikten kurtarması için bir ışık tutmasını bekleme ister istemez hak oluyor...» (7)

Evet, o günlerin gerçeğini bilen hiç bir kişi millî mücadeleyi Tek Adam'ın eseri olarak gösteremez. Çünkü herşeye rağmen «tek adam değildi.» Şahlanan ve ölüm-kalım mücadelesine girişen, maddî-mânevî bütün varlığını ortaya koyan topyekün Türk milleti idi. O günlerin, o kapkara günlerin aydınlığa çıkarılması, bir kişinin eseridir demek, bütün bir millete, Müslüman Türk milletine hakaret demektir. Niçin sadece bir kişi değil, sorusunun cevabını tarihçilerimiz versinler:

«— Ne erkek nüfusu kalmıştı elde, ne savaşacak maddi kudret.. Bu araç, para, güç yoksulluğuna, asıl

(7) Tarih Sohbetleri — c. 2/s. 59-60

felâket olan ümitsizlik eklenmişti. Ruhlar karanlık, gelecek kısır, heyecan kupkuru idi. Bu bitik şartlar içinde sadece bir kişi değil, sözü ve şahsı kabullenmeye lâyık görülen değerlerin el ve gönül birliği gerekti milleti silkindirmek için... 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal, işgâlden kurtulabilmiş başlıca merkezlerde, asker-sivil böylesine yürekli ve ümitli, Türk milletinin istiklâlsiz ve haysiyetsiz yaşayamayacağına inanmış gerçek dostlar buldu: Hatta onlar, Mustafa Kemal Samsun'a çıkmadan önce hiç de azımsanamayacak yol almışlardı...» (8).

Erkek nüfusun pek az kaldığı, kalanların da ümitsizlik içinde bulunduğu bir devirde, Büyük Millet Meclisi Hükümeti yüzbin kişilik bir orduyu nereden bulabilmişti? Zaferi kazanan bu ordunun hükümet marifetiyle veya bir kişinin tesir ve nüfuzuyla toplandığını iddiaya kalkışmak ne derece gerçeğe uygun olacaktır?

«Eğer işgal edilen yerlerden kaçanlar, esaretten dönmeye muvaffak olanlar, bilhassa İstanbul'un bazı semtlerini adeta boşaltıp gelmiş olanlar, o subaylar, o yedek subaylar ve harp görmüş çavuşlar, erbaşlar ordu kadrolarını doldurmamış olsalardı, Büyük Millet Meclisi Anadolusu değil yüzbin, ellibin kişilik bir ordu bile kuramazdı...» (9).

Bütün bir milletin kanı ve canı pahasına, Allah Allah diyerek kazandığı bir ölüm-kalım mücadelesinin sevabını, şerefini hangi vicdan getirip bir tek kişiye maledebilecektir? Yahut böyle mantık dışı bir insafsızlık niçin irtikâp edilmektedir? İşte asıl mühim olan da bu sorunun cevabıdır. Bu cevabı verir-

(8) Cemal Kutay — Bilinmeyen Tarihimiz, c. 1/s. 20

(9) N. Nazif Tepedelenlioğlu — Bilinmeyen Taraflarıyle Atatürk, s. 64

ken hiç de gözden uzak tutulmaması gereken bir nokta vardır ki, bu, Aydemir'in eserlerinde pek açık görülmektedir. Gaye şudur: Önce Millet Meclisi'nin bütün zafer hakkını ve şerefini bir tek kişiye mal etmek, sonra da, O'na verilmiş her şeyi zaten ortada olan İkinci'ye nakletmek. Yani asıl hedef, tarihçinin veya tarihçilerin bilerek veya bilmeyerek yaptıkları şu ki: Önce, bir kişinin başarmasının çok fevkinde olan işleri şahsileştirmek, insanüstü bir yaratığa maletmek, sonra da Tek'e vâris olan İkinci'ye herşeyi miras bıraktırmak... Birinci husus, aşağı yukarı umumi olarak yapılması benimsenmiş, hatta basmakalıp hale getirilmiş ve bir ticaret ve nüfuz kaynağı derekesine indirilmiştir. İkinci husus ise, zaten herkes iştirak etmese bile, kendiliğinden doğan bir netice gibi, açık veya gizli kabule zorlanmıştır. Bu çok ustalıklı plânı bütün açıklığıyla yakalayan gerçek Tarihçi'ye bırakalım sözü:

«— Sayın Şevket Süreyya Aydemir, İKİNCİ ADAM (İsmet İnönü) eseriyle de, asıl bahsine girmiş bulunuyor. Eğer bu ikinci eseri vermemiş olsaydı, kendisine, «Tek Adam» için üç cildinden birisine sığmayacak sualleri sorma çare ve imkânı aramak düşünülürdü: Suyu arayan adam'ı susuzluktan kurtarmak için... Fakat «İkinci Adam»la, perde tamamen açılmıştır ve maziyi bilenlerin dudaklarında bir tebessüm, bilmecenin çözümü halinde dolaşıvermiştir!

Önce, iki kitabın adını yadırgamadan tekrarlamak zordur: Tek'in ardı ve devamı yoktur ve olmazdı. Tek, her zaman Tek'tir. Ancak, Birinci'nin İkincisi olabilir. O halde «İkinci Adam» yani İsmet İnönü, Tek Adam, yani Mustafa Kemal'in devamı olarak takdim edilmek isteniyor. Öyle mi?

Peki... O halde bu takdim, neden böylesine iğvicaclı, karmakırışık yollardan yapılmaktadır? Sayın İsmet İnönü'nün, şahsen Türk Milletinin her önüne çıkışında, değişmez kaderi, yenilgilerinin ve reddedilmelerinin verdiği ruh bezginliği midir? İsmet Paşa'yı ancak böylesine maveralarda dolaştırıp, izleri silinmez ve açıklanmaz düşünceleri bir hayal kişisine bağlamak zaruretinin, en uygun şahsiyeti bulabilme didinmesinin karar safhası mıdır? Şayet böyle ise, 1933'de Kadro Mecmuasındaki buluşma, 1965'deki «Ortanın Solu» hasretiyle fikir ve hareket halkalarını tamamlamış mı oluyor? Ve, sayın Aydemir, bu çabasını Atatürk'ün eserlerinin bir veraset tescili'ni yapmak yoluyla tehlikede olduğu iddiasıyla çarelerin en zavallısına mı layık görmüştür?

Şevket Süreyya Aydemir'in aktif politika içinde olduğunu bilmiyoruz. Milli Kurtuluş kudretini önce şahsileştirmek, sonra onu veraset yoluyla en uygun hale getirdikleri bir politikacıya bağlamak gayreti ise, hadiseyi Tarih olabilmekten, dolayısiyle mevzuumuz olmaktan çıkarır ve Roman eleştirmecilerinin konusu yapar..» (10)

Tarihçi F. Kandemir de bu görüşe katılmakta ve Tek'le hazırlanan zemin üzerinde bir ikinci ortaya çıkararak O'nu da Türk Milletine kabul ettirmeye çalışmanın, hiç bir ilim ve fikir haysiyetiyle bağdaşamayacağını şöylece açıklamaktadır:

«O halde, bizzat Mustafa Kemal'in de benimseyemeyeceğini her hal ve hareketi ve açıkça ifadesiyle teyid ettiği sıfatı, mutlaka ona izafe etmek hevesine katılıp, bir takım iddialarla «Tek» den sonra yakın tarihimiz içinden bir de «İkinci Adam» ortaya çıkarıp, bilhassa bunu Türk Milletine de böylece kabul ettir-

(10) Tarih Sohbetleri — c. 2/s. 60-61

meye kalkmak... Hayır, bu biyografi yazarlığına da, tarihçilik denemeciliğine de, vak'anüvisliğe de sığar ve yakışır bir davranış değildir. Bugün müsbet bir ilim ve bütün ilimler gibi gayesi gerçekleri aydınlatıp ortaya çıkarmak olan tarih, ancak doğruluğu sabit vesikalara ve onlar kadar sağlam hatıralara dayanılarak, kronolojik tasniflerle yazılır ve yaptığı işin önemini, sorumluluğunu müdrik tarihçi de, olayları bu şekilde tarafsızca anlatmakla yetinerek, bunlar hakkındaki hükmü vermesini okuyucuya bırakmak gerektiğini bilir.

Hele yakın tarihin her bakımdan doğru-dürüst bilinmesi zarureti meydanda olan bizde, o şan ve şerefle var olmak ideali ile, bütün düşman kesilmiş bir cihana karşı yediden yetmişe, kadını erkeğiyle boğuşulan günler, tarihe aktarılırken, o ana-baba günlerinin kudsiyeti adına olsun her türlü ard düşüncelerden, eğilimlerden ve bilhassa içinde yüzülen politika havasının tesirinden tamamen sıyrılıp, sadece hak ve hakikat, sadece gerçeğe bağlılıkla bu millete yirminci yüzyıl başlarında o müthiş ve korkunç yok olma tehlikesinden kurtuluşunu bir objektif sadakatiyle belirtmek gerektiği bilinerek hareket edilmez de, tersine gidilirse bütün emeklere, bütün çabalara rağmen, bu geçmişin sesine tıkalı kulak, ışığına kapalı gözle ortaya konacak şeyin bir masaldan özge tarafı olamaz.» (11).

Bu «Tek» lik ve «İkinci» lik uydurmasını yine Feridun Kandemir Bey'in isabetli teşhisleriyle noktalayalım:

«Evet pek saf, pek samimi ve tertemiz niyetler ve hatta belki de şahsen kendisine karşı duyulan yakınlık ve sempati ile de olsa bir takım gerçeklerle ilgisi

(11) İkinci Adam Masalı — s. 16, 17, 22

olmayan hikâyeler ve mizaca, meyle göre şekillendirilmiş olaylara dayanılmak suretiyle, indi hükümler vererek İsmet Paşa'yı, Atatürk'ten sonra yakın tarihimizin İkinci Adamı diye ortaya atmak, bu milleti sadece bunaltmak ve şaşırtmakla kalmaz; fakat O'nun kendisini olanca gücü kuvvetiyle yok etmeye yeltenen bütün bir husumet cihanı karşısında, ruhundan kopan bir azm ü imanla şahlanarak, dişiyle tırnağıyla boğuşup canı ve kanı pahasına emsalsiz şehamet ve zafer destanları meydana getire getire yazmaya muvaffak olduğu serapa şan ve şeref dolu tarihini, keyfe göre uydurulmuş bir masal haline getirir ki, kimsenin buna ne cür'et etmeye gücü yeter, ne de hakkı vardır.

Kaldı ki, bu milletin bahis konusu yakın tarihinin emsalsiz hamaset ve zafer destanları ile yazılmış bu faslında bir «Tek Adam» da yoktur.» (12).

***

Yakın tarihimize bakarken hatırlanması gereken bir önemli nokta da, «Tek Adam» imajını hazırlayan zihniyetin ortaya çıkardığı ve iddia ettiği «Tek Vesika» anlayışıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'u «yakın tarihimizin tek ve gerçek vesikasıdır» demek mümkün müdür? Veya «Nutuk»u başlı-başına bir belge, vesika sayabilir miyiz? Bu konuda Atatürk'ün yakınlarını dinleyelim:

«Atatürk'ün son dakikalarına kadar en yakını durumunda kalan ve bilhassa bu nutkun yazılmasında kendisine tek yardımcı olan Falih Rıfkı Atay'ın «Çankaya» eserinin 611. sahifesinde:

— Atatürk, Meclis ve sonra Devlet Reisliği sıfatı gündelik tartışmalara engel olduğu için meşhur Nu-

(12) İkinci Adam Masalı — s. 16, 17, 22

tuk'unu yazmıştır. Benim samimi düşüncem hiç yazmaması idi. Bütün o vesikalar ve tutanaklar dosyalarda kalacağı için tarihçiyi daha serbest bırakmalı idi.» dediği gibi, Atatürk'ün Nutku —sağ olsaydı, şimdi bizzat kendisinin de böyle düşünüp böyle diyeceği ve bunu açıklamaktan bile çekinmeyeceği— bir hâtırat değil, siyasi konuşmadan ibarettir. Atatürk, günlük politika tartışmalarına karışmamakla beraber, bu tartışmaların tesiri altında ve o heyecanla yazmış olduğu Nutkun, hiçbir zaman bir hâtırat sayılmaması gerektiğini yine pek yakınlarından olan profesör Bayan Âfet İnan gibi birçoklarına da söylemiştir.» (13).

Feridun Kandemir bu fikirleri isbat etmek için, Nutuk'ta İnönü'nün bütün olayların kahramanı gibi gösterildiğini, H. Rauf Bey'in ise, her türlü menfi hareketlerin içinde işe yaramaz bir insan haline getirildiğini belirterek, Atatürk'ün Büyük Zaferi müteakip Rauf Bey'e imzalayıp verdiği resminde şu sözlerin yazılı bulunduğuna dikkati çekiyor:

«Benim çok muhterem, Türkiye'yi kurtarmakta hakiki muin ve muzahirim, kardeşim Rauf'a...»

Yine Tarihçi'yi dinliyelim Rauf Bey yukarıdaki sözleri taşıyan fotoğrafı alan kişi olduğuna göre, «politik çekişmelerin en kızıştığı günlerde söylenen Nutuk'taki o menfi ruhlu adam olamaz. Ve tıpkı bunun gibi, İsmet İnönü de, o çekişmelerin kızıştığı günlerin gözde adamı olduğu için Nutuk'ta serapa medhedilmiştir.

Atatürk'ü, böylesine çelişmelere düşüren sebep, nihayet O'nun da insan, kendi tabiriyle beşer oluşudur. Beşeri zaaflardan her zaman sıyrılmak kimsenin

(13) a.g.e. — s. 11

elinde değildir. Bunu kendisi de bildiği içindir ki, Nutuk'un sükun içinde düşünüle taşınıla yazılmış bir Hatırat sayılmamasını adeta vasiyet eder gibi, yakınlarına tekrar tekrar söylemiştir.

O halde Nutuk'tan ne medet umabilirsiniz?»

Sayın Kandemir, İnönü'ye sağlığında sorduğu bu soruda yerden göğe haklı değil midir? (14).

Buraya kadar zikrettiğimiz ve edemediğimiz sebebler dolayısiyle nasıl bir durum ortaya çıkmıştır? Nasıl bir tarih anlayışı benimsenmiş ve nasıl bir tarih şuuru taşıyan gençlik yetiştirilmiştir?

Kabul etmek lâzımdır ki, Cumhuriyet devrinin büyük bir bölümünde ilmî metodlara göre bir tarih anlayışından fersah fersah uzakta kalınmış; gerçekler günlük politikanın emrinde ve hizmetinde icabeden değişikliklere uğratılarak kullanılmıştır.

Gençlik ise, tarihi bir ilim dalı olarak değil, bir inanç gibi benimsemiş, belli doğmalar halinde, aksi düşünülmez ve hatta araştırılmaz doğmalar halinde kabullenmiş; daha doğrusu, öylece benimsetilmiştir. Çünkü bu benimseyişe götürecek bütün yollar tatbikata konulmuştur. Tarihi araştıran, eleştiren, öğrenen değil; verildiği şekilde kabullenen, inanan bir gençliği yetiştirecek eğitim sistemi yürütülmüştür yıllarca. Ve övünülmüştür: «On yılda onbeş milyon genç yarattık» diye...

Bu gerçeği gören merhum Cafer Tayyar Paşa 1944 yılında İnkılâp Enstitüsü'ne hitaben yazdığı bir mektubunda şöyle der:

«Bu gidişle bugünkü nesil Birinci Cihan Harbi'nin doğurduğu meş'um akibetten nasıl kurtulduğunu ilim yoluyla değil —dinî akideler gibi— iman yoluy-

(14) a.g.e. — s. 11-12

la öğrenmekte daha bir hayli zaman devam edecektir.» (15).

Cafer Tayyar Paşa, bu mektubundan o zamanlar sağ olan Karabekir Paşa'yı da haberdar eder. O'nun da olayların içinde ve başında bulunan bir insan olarak lüzumlu açıklamalarda bulunmasını ister. Kâzım Karabekir Paşa bu arzuyu nasıl karşıladığını cevabî mektubunda açıklarken, enteresan şeyler söyler. Dinleyelim:

«— Hakikatlerin, hatta hükümet kuvvetiyle örtbas edilmesine karşılık, efsanelerin vakit vakit tazelenmesi milletimize karşı saygısızlık, hak sahibi olan bizlere karşı tecavüz, milli tarihimize karşı ise cürümdür. Medeni milletler, halkın ve hele gençliğin fikrî ve ahlakî terbiyesinde ve seciyelerinin kuvvetlendirilmesinde milli hâdiselerin ve milli şahsiyetlerin olduğu gibi tanınmasına büyük ehemmiyet verir ve yalan yanlış neşriyatı yine serbest neşriyatla ve ilim müesseselerinin bir düzüye hakikatleri aramasiyle cevaplandırır. Yani yalancılık ve dalkavukluk, hususî ve resmî darbeler altında bunaltılır. Bu suretle kimse bu kirli basamaklardan çıkıp bir külah kapamaz. Medeni camiada hız aldığımızı iddia ederken en mühim olan bu noktada, ne yazık ki, pek cılız bir haldeyiz: Yalancılık ve dalkavukluk bizde halâ rağbette ve revaçtadır.

Bu hususta ilgili makamları (Cumhurreisi, Başvekil, Maarif Vekili ve tarihçilerimizi ve hatta Meclis Parti Grubunu) her fırsatta ikaz ettim ve henüz amilleri sağ iken mühim hadiselerin hakikatlerini tesbit ederek inkılap tarihimizin efsane halinden kurtarılmasını ve bir din ve akide gibi telkin ve cebir yo-

(15) Tarih Sohbetleri — c. 3/s. 190

luyla bilhassa münevver gençliğin ipnotize edilmesinin tehlikesini belirttim.

Bu nazik zamanlarda (29 Eylül 1944) ortaya atılan yalan yanlış neşriyatın münakaşalara ve yeniden entrikalara sebeb olmasını isteyenlerin pusuda beklemesi çok muhtemeldir.» (16).

Efsane haline getirilen tarihi gerçekleri genç nesle bir inanç ve din esası gibi veren, onlar üzerinde ilmi esaslar çerçevesi dahilinde durup düşünmeye, serbestçe araştırmaya meydan ve fırsat bırakmayan zihniyetin yüz karasını bütün bir yakın tarihimiz taşımaktadır. Ne var ki, yalancının mumunun ancak yatsıya kadar yanabileceği değişmez inancı içindeyiz ve tabuların yıkılmaya başladığı günümüzde saklananların gün ışığına çıkacağı vaktin çok uzakta olmadığını sevinçle görmekteyiz. Ulvi hakikatlerin kamaştırdığı gözler göremeyecek hale gelseler de, bu olacak; hakikat güneşi fikir dünyamızı ışıl ışıl edecektir.

«Elbet doğar bir gün şems-i hakikat
Hiç böyle müebbet mi kalır zulmet-i âlem.»

* * *

(16) a.g.e. — c. 3/s. 196

ÇÖKÜŞ YILLARI

1918 sadece, muhteşem bir İmparatorluğun tarih sahnesinden çekilişi olmamış, aynı zamanda asırlardan beri süren haç ile hilâl çarpışmasının da acı sonu olmuştur. Daha ondokuzuncu asra girmeden önce «Hasta Adam» adı verilen devletimizin göz kamaştıran mirası üzerinde çekişmeler başlamıştı. Başta Rusya ve İngiltere olmak üzere, bütün büyük devletlerin iştihasını çeken câzip hazineler, ilk defa bu tarihde, hiçbir maddî engel kalmamak üzere sonuna kadar açılıyordu.

Artık galip gelen Haçlı büyükler için, asırlarca rüyalarını süsleyen yağlı bir kemik üzerinde pazarlıklar, çekişmeler devri başlamıştı. «Hasta Adam»ın komaya girdiği ve soyulmaya hazır bulunduğu ittifakla kabul ediliyordu. Ancak, kimin eli, hangi cebe uzanacaktı; çekişmenin konusu bu idi...

Osmanlı'nın iliğini sömürme yarışında en hızlı ve en hırslı devlet, şüphesiz İngiltere olmuştu. Hattâ, Akdeniz Baş Komutanı Amiral Galthorpe'un müttefikleri adına imzaladığı Mondros Mütarekesinden Fransa, İtalya ve Amerika'nın haberdar olmadığı ortaya çıkmıştır. İngiltere, dostlarını atlatacak kadar ileri giden bilenmiş ihtirasını gizlemeye bile lüzum görmüyordu. Rusya Komünist İhtilâl'in kargaşalığı içinde başı döndüğü için, bu yağmaya arzu ettiği ağırlığı koyamıyordu.

Harbe müşterek girdiğimiz Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'a nisbetle en ağır faturanın devletimize ödetilmesi açıkça gösteriyordu ki, Birinci Dünya Savaşı'nın en mühim hedeflerinden biri ve belki de birincisi, Müslüman Türk'ü tarih sahnesinden silmek idi.

Ve işte nihayet, dokuz cephede en müthiş imkânsızlıklar içinde aslanlar gibi çarpışan Mehmetçiğin silahı elinden alınıyordu. Aslında, savaşma değil, yaşama şartlarını bile bulamamış olan Mehmetçik'ten başka bir askerin yapabileceği şey değildir bu...

Aç karnı, çıplak ayağı, cephanesiz silahı ile, yılmadan, dört sene direnebilmenin izahı, Mehmetçiğin ruh ve moral gücünden başka neyle mümkündür? Zaten bu ruh ve moral gücü değil midir ki, iki yüz yıla yakın bir zamandan beri, sulh masalarında politikacıların kaybettiğini, herşeye rağmen savaş meydanlarında kazanmamızın sebebi olmuştur.

Ama bu kere Mehmetçiğin yapacağı hiç bir şey kalmamıştı. Bunca emek, gözyaşı ve kana malolmuş vatan topraklarında, söz sahibi başkaları olmuştu artık. Daha doğrusu Vatan'ın ayyıldızla süslü mavi göğünü bir yığın leş kargasının kara kanatları ve vahşi viyaklamaları sarmıştı. Kararmıştı her yan, gölgelenmişti. Buğulu gözler hüzünle; bedbin kalpler yasla gölgeleniyordu.

Aslında, bu çöküşün alarmı daha ikiyüz yıl önce çalınmıştı. Gören gözler, duyan kulaklar ve hisseden kalpler; bu ulu devletin temelinde çözülme ve çöküntüler başladığını haber veriyorlardı. Yaşlı İmparatorluğun bünyesine taze kan vermek gereği, daha birkaç asırdan beri konuşuluyordu. Ama bu nasıl yapılacaktı? Kurtuluş reçetesinin muhtevası, hangi ölçülere göre tesbit edilecekti?

İmparatorluğa yön verenler, bu ölçüleri tesbitte akıl ve iman istikametinde pek az olmuşlar; umumiyetle dış tesirlere kapılmışlardır. Çünkü Rönesanstan itibaren gelişe gelişe sağladığı üstünlük gözle görünür hale gelen teknik medeniyet, Batıya hayranlık uyandırmıştı. Müsbet ilim ve teknikte aynı seviyeye çıkmak ideali, Batı'yı bütünüyle taklit etmek gibi yanlış bir metodu doğurmuş; aşağılık duygusunu ruhlara şifasız bir maraz olarak nakşetmişti. Gerçekte ruh kökünden koparak, taklit yoluna sapanlar, ilk planda Batı hayranı aydınlar olmuştu. Bu yüzden de, ruh ve mânasına sadık kalan ekseriyetle bunların arasında kapanmayacak uçurumlar açılmıştı. Halkın kendi aydınını yabancılaşmış görmesi yüzünden kaybedilen manevî değerlere mukabil kazanılmak istenen «uygarlık düzeyi»ne de ulaşılamamıştı. Batı çok kesif propaganda ve sistemli faaliyet gösteriyordu, Osmanlı'yı içinden çökertmek için. Başka çare yoktu. Çünki asırlık tecrübeleri göstermişti ki, sadece maddi ve askerî güçlerle Osmanlı'ya taarruz; azgın boğaların yalçın kayalara toslamasından veya Donkişot'un yeldeğirmenlerine saldırmasından başka mana ifade etmiyordu. Öyleyse ne yapmalıydı?

Yapılacak şey plânlanmıştı: Maddî medeniyet ve teknik ilerleme sahasındaki üstünlüklerinin de yardımıyla, kaleyi içeriden fethetmek, Osmanlı'nın büyük bir sadakatle bağlandığı millî ve mânevî değerlerini hükümsüz ve tesirsiz bırakıcı çalışmalar yapmak, Müslüman Türk'e şahsiyet ve karakter kazandıran her ne varsa, birer birer elinden almak... Böylece ortaya çıkacak olan ruhsuz, köksüz ve mâneviyatsız insanlara hâkim olmak emelini gerçekleştirmeye çalışıyorlardı.

İslâmın amansız hasmı olan İngilizler'in bu hu-

sustaki kanaatlarını aksettiren enteresan bir olay vardır. Müstemlekeler Nazırı Gladistone, Avam Kamarasında elinde bulunan Kur'an-ı Kerimi göstererek şöyle haykırır:

«— Bu Kur'an Müslümanların elinde bulundukça biz onlara hâkim olamayız. Ne yapıp yapmalıyız; ya Kur'anı ortadan kaldırmalı, ya da Müslümanları ondan soğutmalıyız.»

Ondokuzuncu asrın sonlarında söylenen bu sözün gerektirdiği faaliyet, aslında daha önceleri bir çok yönden tatbikata konmuş durumda idi.

Osmanlı İmparatorluğu, güçlü düşmanları tarafından, siyasi ve iktisadi olduğu kadar, —hatta ondan da beter— bir mânevî kuşatma ve kıstırmaya, ablukaya maruz bırakılmıştı. Hezimetinin asıl sebebi işte budur.

Yani bozgunumuzu, ahlâkî ve mânevi bozgunumuz hazırlamıştır.

Osmanlıyı çökertmenin en iyi yolu, ona can ve ruh veren hayatî unsurları, mânevi rabıtaları kırmaktan geçerdi. Kuvvetlendirmenin, ayağa kaldırmanın, eski haşmet ve azametine kavuşturmanın da çaresi; dinî ve millî hasletleri, hususiyetleri yeniden kazandırmakla mümkün olacaktı. Bizim taklitler ve tereddütler içinde bocalayan aydınlarımızın çok geç anlayacağı bu gerçeği, düşmanlarımız çok iyi öğrenmişti. İşte bu manevî ablukaya alınma plânını hazırlayan bir düşman ve hıyanet ortağı: Patrik Gregorius ve Moskof...

Bu Patrik, Yunanistan'daki Rumları Müslümanlar üzerine kışkırtıp ayaklandırarak binlerce mâsumun kanına girmiştir. Kanlı Ayaklanmalar daha sonra Yunanistan'ın istiklâline kadar gidecekti. Din adamı kisveli cânî ruhlu bu adam, isyanların baş kış-

kırtıcısı olarak tesbit edilmiş ve İstanbul'daki Patrikhane'nin orta kapısının önünde idam edilmişti. Bu kapı o günden sonra «İntikam Kapışı» adıyla anılmış ve kapatılmıştı. Bu kapı hâlâ kapalıdır. Ve Patrik seviyesinde bir Müslüman Türk aynı yerde asılıncaya kadar da kapalı kalacaktır.

Gregorius'un yerine seçilen yeni patrik Vermanos'u tebrik etmek için Patrikhane'ye giden Rus elçisi İgnatyef'in şu korkunç ifşaatına bakınız:

Mahmut Nedim Paşa'nın sadaretten istifası günü idi ki, patrikhane'ye gitmiştim. Patrik Vermanos, sohbetimiz esnasında, Sultan Mahmut zamanında, Yunan istiklâline yardım töhmetiyle asılan selefi Gregorius'un o zamanki Çarımız Aleksandr'a gönderdiği bir mektubunun müsveddesini bana okudu. Ele geçtiği zaman, Vermanos'un da sebeb-i felaketi olabilecek bu mektup, müteveffa patrik'in, Türkleri dünya hayat-ı siyasiye ve askeriyesinde korkulacak bir mevcudiyet halinden çıkarmak, hatta müstakil bir millet olabilmekten mahrum edecek çok şayan-ı dikkat tavsiyelerini ihtiva ediyordu. Vazifem müddetince edindiğim tecrübeler ve şahit olduğum hadiselerin, doğruluğunu tasdik ettiğini, maalesef iş işten geçtikten sonra anladığım bu tavsiyeler şunlardır:

— Türkleri maddeten ezmek ve yıkmak gayr-i mümkündür. Çünkü, Türkler, çok sabırlı ve mukavemetli insanlardır. Gayet mağrurdurlar ve izzet-i nefis sahibidirler. Bu hasletleri de dinlerine bağlılıklarından ve kadere rıza göstermelerinden, an'anelerinin kuvvetinden, padişahlarına, kumandanlarına, büyüklerine olan itaat duygularından gelmektedir.

Türkler zekidirler ve kendilerini müsbet yolda sevk ve idare edecek reislere sahip oldukları müddetçe de çalışkandırlar. Gayet kanaatkârdırlar. On-

ların bütün meziyetleri, hatta kahramanlıkları ve şecaat duyguları da an'anelerine olan merbutiyetten, ahlâklarının salabetinden gelmektedir.

Türklerde evvelâ itaat duygusunu kırmak ve mânevi rabıtalarını kesretmek, dini metanetlerini zaafa uğratmak icap eder. Bunun da en kısa yolu, an'anât-ı Milliye ve mâneviyelerine (Milli ve mânevi geleneklerine) uymayan harici fikirler ve hareketlere onları alıştırmaktır.

— Türkler hârici muaveneti (dış yardımı) reddederler. Haysiyet hisleri buna manidir. Velev ki, muvakkat bir zaman için zahiri kuvvet ve kudret verse de, Türkleri harici muavenete alıştırmalıdır. Maneviyatları sarsıldığı gün Türkleri kendilerinden şeklen çok kuvvetli, kalabalık ve zahiren hâkim kuvvetler önünde zafere götüren asıl kudretleri sarsılacak ve maddi vasıtaların üstünlüğü ile yıkmak mümkün olabilecektir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'ni tasfiye için mücerret olarak hak meydanındaki zaferler kâfi değildir. Ve hattâ sadece bu yolda yürümek, Türklerin haysiyet ve vekarını tahrik edeceğinden, hakikatlara nüfuz edebilmelerine sebeb olabilir. Yapılacak olan, Türklere bir şey hissettirmeden bünyelerindeki bu tahribi tamamlamaktır.»

Rus Generali İgnatyef, Müslüman Türk'ü çökertmek için tertiplenen bu plânın başarıyla tatbik edildiği hususunda kanaatını da şöyle ifade ediyor.

«Benim Osmanlı Devleti nezdinde vazifede olduğum esnada, bu teşhisler tamamen isabetle tecelli etti.» (17).

Devlet-i Aliyye'nin «İslâm İttihadı»nı kurabilecek güce sahip olduğunu gören Avrupa, ona bu fırsatı

(17) Tarih Konuşuyor — c. 1/sy. 1, s. 69-70

vermemek için çok uğraşmış ve bilhassa, içinde din ve mezhepçe, «İhtilâf ve İhtilâl» çıkarmaya çabalamıştır. Çünkü Devleti ayakta tutan en güçlü âmilin din ve mâneviyat olduğunu gayet iyi anlamışlardı. İşte bu gerçeği isbat eden bir vesika

Cevdet Paşa'nın Tarih'inde Kaydettiği «Sebastiyani'nın Napolyon'a Sunduğu» Gizli Bir Lâyiha:

Devlet-i Aliyye gerçekten de can çekişiyor denilse caizdir. Fakat bu hal pek uzun sürebilir. Eski şöhreti, yerleşmiş âdetleri (adât-ı kadime) ve Müslümanların ruhanî merkezlerine olan tabiî bağlılıkları, ruhanî bir ihtilâf olmadıkça devam ederek, eyaletlerdeki paşalar müstakil olamazlar. Ve hükümeti kendi familyalarına geçiremezler. Rusya ve Fransa Devletlerinden hangisi olsa Türkistan'ı istilâ edebilir, lâkin temellük ve tasarrufu kolay değildir, zira İslâm dini Osmanlıları Hristiyanlardan ayırmış ve uzaklaştırmıştır. Dinî gayreti şahadet derecesine götürürler ve gerek zabtolunan yerlerin ve gerekse civardaki eyaletlerin Müslüman ahalisi düşman askeri ile cenk ve cidalden geri kalmazlar. Binaenaleyh onları bütün bütün mahvetmek, yahut terk-i diyara mecbur edinceye kadar ezmek lâzım gelir. Gerçi dince ve mezhepçe içlerine ihtilaf ve ihtilal düşürüp de diğer milletlerle aralarındaki sed ve perdeler kaldırılsa, o halde ele alınmaları kabil olur. Lâkin zannımca bu da pek güçtür.» (18).

(18) Dr. Ümid Meriç — Cevdet Paşanın Cemiyet ve Devlet Görüşü — s. 65

DOST İKAZLAR:

Osmanlı İmparatorluğunu gitmekte olduğu hazin akibetten kurtarmak için, isabetli teşhislere dayanan dost ikazlar da yapılmıştır. Sayıca az da olsa, bir milleti kendi aydın çoğunluğundan daha iyi anlayabilmiş bu teşhisleri kısaca belirtmekte fayda vardır. Bu dinlenmeyen dost seslerden birincisi, daha Tanzimat'ın ilk yıllarında Avusturya Başbakanı Prens Metternich'den gelmişti O günlerdeki politikası icabı Osmanlı Devletini desteklemek isteyen bu ileri görüşlü siyaset adamı Tanzimat ricaline şöyle seslenıyor:

«Osmanlı Devleti günden güne zayıflamaktadır. Saklamaya lüzum yoktur ki, çöküş sebeblerinin başında, Avrupalılaşma zihniyeti gelir. İlk temelleri Sultan III. Selim tarafından atılan bu zihniyet, derin cehaleti ve hadsiz-hesapsız hayalperestliği yüzünden son padişah zamanında (II. Mahmud) terviç ve teşvik edilir.

Bab-ı Âliye şu şekilde hareket etmesini tavsiye ederiz:

Hükümetinizi, varlığınızın temeli olan dini kanunlarınıza saygı ve uygunluk esası üzerine kurunuz. Padişahla Müslüman tab'ası arasındaki en esaslı bağ dindir.

Zamanın icaplarına uygun hareket ediniz ve yeni ortaya çıkan ihtiyaçları gözden uzak tutmayınız. Bütün idarenizi düzene koyunuz ve ıslah ediniz. Lâkin yaşama tarzınıza hiç uymayan müesseseleri almak için eski idareleri yıkmayınız. Aksi takdirde, padişahın, ne yıktıklarının, ne de onların yerine koyduklarının kıymetini bilmediğine hükmolunur.

Avrupa medeniyetinden sizin kanun ve nizamlarınıza uymayan kanunları almayınız. Çünkü batı kanunları, hükümetinizin temelini teşkil eden kanunların dayandığı usul ve kaidelere asla benzemeyen esaslar üzerine kurulmuştur. Batı Kanunlarının temelinde Hristiyanlık vardır. Siz Türk kalınız. Lâkin Türk kalabilmek için de, şeriata sımsıkı sarılınız. Diğer dinlere karşı, şeriatın size gösterdiği kolaylıklardan yararlanarak müsamahakâr olunuz. Hristiyan tebaanızı bütünüyle himayeniz altına alınız ve onların sıkıntılı hallere maruz bırakılmasına engel olunuz. Din işlerine müdahale etmeyiniz. Verilen imtiyazlara riayet ediniz, vaadlerinizi yerine getiriniz.

Tatbik kabiliyeti olmayan kanunu çıkarmayınız. Hak bildiğiniz yolda ilerleyiniz; batının bu konudaki fikirlerine önem vermeyiniz. Siz, Avrupa umumî efkârını ve sadasını anlamıyorsunuz. Eğer siz adalet, vukuf ve bilgi ile ilerlerseniz, Avrupa umumî efkârının değerli olan kısmını yanınızda bulacaksınız.

Kısacası biz Bâb-ı Âliyi, kendi idare tarzının düzenlenmesi ve ıslahı için giriştiği teşebbüslerden vazgeçirmek istemiyoruz. Lâkin hal ve şartları Türkiye imparatorluğu'nunkine hiç uymayan Batı hükümetlerini taklide değer bir örnek olarak almamalıdırlar. Asıl kanunları Şark'ın âdet ve adâbına tamamiyle zıt olan Avrupalı hükümetleri taklit, Müslüman ülkelerde zararlar meydana getirmekten başka hiçbir netice veremeyeceği için, bu türlü bir ıslahatın kabul ve tatbik edilmesini tavsiye ederiz...

Bu tavsiyelerden dolayı acaba beni siyasî hayallere tabi olmakla mı suçlayacaklardır? Varsın öyle olsun...» (19).

(19) Engelhart — Tanzimat ve Türkiye —

Bu tavsiyeler, o günlerde siyasi maksatlarla açıklanmaya çalışılmışsa da, artık günümüzde doğruluğu söz götürmez gerçekler olarak ortadadır.

«Türk muhibbi ve İslâm taraftarı olmakla tanınan meşhur Fransız edibi Pierre Loti de, bizi, kendimize, yani mazimize dönmeye ve kendi kültür ve medeniyetimize bağlı kalmaya çağırır. Bu çağırısında o kadar ısrarlı ve tevizsizdir ki; «O'nun Türkleri tutmasının mucip sebeblerini iyice düşünüp anlayamadan ve sevgisini sadece bir eski zaman sevgisiyle, sırf eski ve mahalli şekillerin taraftarlığına hamlederek maziperestlikle itham» edenler bile oluyordu. Ne garip bir neticedir ki, bir Fransız Türkleşen ruhu ile bizi savunuyor; hem herşeyimizle, millî, mânevî bütün varlığımızla... Diğer yandan da, Fransızlaşan ruhlariyle bir kısım Türkler. katı Hristiyanlarla birlikte «mütea sıp ve maziperest» diyerek o'nu suçluyorlardı. Halbuki Loti, «muhafazakâr bir tiryakilikle, millî, mahallî, tarihî, an'anevî nelerimiz varsa, bunlara meclûp ve hayran olmuştu. Zira bütün bu hususiyetlerimizin ve haklarımızın, beşerî, dinî, ahlâkî derin sebeblerini duyuyordu.» O, bunları belki bir filozof gibi adamakıllı anlatıp söylemiyor, fakat bir san'atkâr cazibesiyle onları övüyor ve tatlarını duyuyordu. Bir başka deyişle, «Medeniyetimizin şuuru ile nurlanmıştı» ve içimizdekilerin kör bir batı hayranlığı ile yabancılaştıkları öz değerlerimize, o, yaklaşmış ve dost olmuştu.

İşte Loti'nin gözünde medeniyetimizin müzesi addedebileceğimiz İstanbul ve İnsanları

«Zavallı Muhteşem büyük İstanbul... Batı sanayiinin zehirli nefesiyle, bütün İslâmlık gibi yıkılıp yok olmaya yüz tuttu. Yeni Türklerin; bizim caddeleri-

mizde yetişmiş olanların, İstanbul'u beğenmeyip hor gördüklerini de söylemek gerektir. Bir lambanın ışığına üşüşen sinekler gibi bu genç kuşak, Müslümanlara, bizim yıkıcı fikirlerimize kapılarak Haliç'in öbür kıyısında bizimkilere benzer evler yaptırmaktadırlar. Yeni fikirlere tutkun zenginler, gitgide büyük ve kutsal camilerin çevrelerinden çekiliyorlar. Bu yerlerde, sadece buralara yakışan dindarlar, cedlerinin izinden yürüyerek vakarlı alınlarına sarık saranlar kalıyor.»

Loti, Batı'dan gelen fikirlere kapılmış Türkleri, «Yeni Türkler» adıyla «Eski Türkler»den ısrarla ayırır; Onlar daha ziyade okumuş yazmış münevver kitledir:

«İşte şu işçi... İşte şu küçük esnaf... Hepsi de halis Müslüman olan bu insanlar ahşap evlerinde belki kıt-kanaat, fakat mutlulukla yaşarlar. Büyük Avrupa şehirlerinde olduğu gibi kudurmuşçasına kazanma hırsı peşinde koşmazlar, kıskançlık nedir bilmezler. Bunlar, yeni yetişen Türklerden değildirler. Bunlar, müezzin minarede ezan okuyunca camiye giden, ulu çınarların altında nargile içen, şarklı giyinişleri, hızlı biçimde yaşayışları, tevekkül ve inanışlarıyla Avrupalı gezginlerin dalgın ve şaşkın bakışlarını üzerinde toplayan eski Türklerdir.»

İstanbul'un şahsında, İslâm-Türk medeniyetinin gördüğü lakaytlık endişelendirir Loti'yi. Bu güzel şehrin ifade ettiği mânâyı anlamayan, onu boş ve mânâsız gözlerle temaşa eden bu gürühun saygısızlığı nereye varacaktır:

«Bütün bu sokaklar, meydanlar, sayfiye yerleri benimmiş gibi bir duyguya kapılıyorum. Tıpkı kendi-

mi de onların bir parçası duyduğum gibi, Orient Expires'in (Şark ekspresi) İstanbul'a boşalttığı binlerce kaldırım mühendisini gördükçe çok sinirleniyorum. Davetsiz misafirler gibi, eski İstanbul'un hâlâ telkin ettiği hayranlık ve saygıyı duymadan etrafta gezindiklerini gördükçe, kıymetli malikaneme saygısızlık göstermişler gibi irkiliyorum. Her yerini karış karış ezbere bildiğim bu mahallelerde, basbayağı şaşkınlıkla dolaşıyorlar.»

Loti, müthiş bir endişe içindedir. Batı'nın bu huzursuz insanları, maddi-mânevi akınlarıyla Osmanlı'yı bozacaklar, onları da kendileri gibi huzursuz edeceklerdir. Barış, huzur ve imân dolu bu topraklara yazık olacaktır.

«Osmanlıların eski Payitahtına garp memleketlerinin rahat durmaz ve huzur bilmez hazin insanları gelecekler ve her şey çabucak bozulmaya başlayacak. Ve artık, önüne geçilmeyen bir nehir gibi herşey akacaktır. Sulh, hayal, dua ve imân, herşey!..»

Halbuki Osmanlı'nın mevcudiyeti, varlığını koruması; aynı zamanda Avrupa'nın da Rusya'ya karşı güvenliğinin sağlanması demek olacaktı:

«Loti, Ruslaştırılmış Balkanlıların, Sovyetize edilmiş Balkanların, Rusya'nın Avrupayı istila yollarını açtıklarını ve bu yolları kapatmak için Türkiyenin mevcudiyetinden istifade olunmasını; evvelce bunu Lamartine'in de düşünmüş olduğu gibi tasvip ve tavsiye ediyordu» (20).

Türk dostu olmakla tanınan Fransız edibi Claude Farrere de, Loti'nin izinden giderek, isabetli teşhisleriyle dolu sesini şöyle yükseltiyor:

(20) Pierre Loti — Can Çekişen Türkiye — s. 36-40-132 - 143-268

«... Türkiye'yi an'anevi dininden koparmak isteyenlerin gerçekten esrarengiz davranışı bunlardan çok daha tuhaf. Hem bu şekilde davranışları yeni bir din, yahut ne bileyim, herhangi bir yeni felsefe sistemini kabul ettirmek için falan da değil. Sadece İslâmı ortadan kaldırmak için...

Henüz çok saf ve sade olan bir milleti kökünden koparmak için... Hepsi bu! Halbuki bu davranış, medeniyeti öldürebilir. Milleti mahvedebilir. Aklı başında hiç bir insanın bu fikrimin aksini söyleyeceğini zannetmiyorum.

Türkiye an'aneleriyle, idealiyle faziletleriyle, örf ve âdetleriyle, Osmanlı Türkleri'nin Türkiyesidir. O Türkiyenin de mükemmel bir bütün olduğunu söylemiyorum. Ama hiç olmazsa mükemmelleşmeye elverişli bir bütün olduğu muhakkak. Yeni Türkiye ise bu temeli bir tarafa bırakıp, her şeyi bir tarafa atıp, işe en aşağıdan, sıfırdan başlıyor. Çok zor iş bana kalırsa, hatta insan üstü de diyebilirim.

... Belki de yanılıyorum ama Türkler eski hayatlarıyla hiç bir ilgi kurmadan yeni bir hayata kavuşmak için giriştikleri tecrübede muvaffak olabilirlerse çok şaşarım. Bana öyle geliyor ki, bu gün kendilerine meçhul gibi görünen, ama onlar için tek kurtuluş yolu olan mazilerine yavaş yavaş dönme zorunda kalacaklardır.» (21).

Millî şairimiz merhum Mehmet Âkif'i, dinlediği zaman ağlatan şu ibretli hâdiseye bakınız. İttihad, Terakki iktidarının sadrazamlarından Prens Sait Halim Paşa, İmparatorluğun hazin durumu hakkında, meşhur muharrir Güstave Le Bon ile sohbeti esnasın-

(21) Claude Farrere — Türklerin Mânevî Gücü — s. 203 - 206

da, Fransız yazarı'nın şu dikkate değer cümlesiyle sarsılır:

— **Bana iki yıl Osmanlı Şeyhülislâmlığı verin, İmparatorluğunuzu ayağa kaldırayım!** (22).

Bu, gerçekten hazin cümlelerin içinde, bizim kendi münevverimizin öz varlığımızdan ne kadar uzak kaldığının ve ona ne derece yabancılaştığının müthiş ifadesi yok mudur? Evet Âkif duyduğu zaman boşuna ağlamamış...

«Dünya Müvazenesinin Bozulması» adlı eserinde Avrupalıların hiçbir zaman İslâm zihniyet ve medeniyetini anlayamadıklarını söyleyen bu Güstave Le Bon, İslâm'ın azametli gücünü şöyle anlatır:

«İslâmiyetin büyük siyasi kuvveti, çeşitli ırkları aynı fikir etrafında toplamış olmasıdır. Ortak fikir etrafında toplanma ise, çeşitli ırklara mensup insanlar arasında dayanışma kurmanın en tesirli vasıtalarından biri olmuştur. Günün olayları da böyle bir dayanışmanın gücünü ispat etti. Bu dayanışma, korkunç İngiltere'yi bile Şark'ta geri çekilmeye mecbur etti» (23).

Türk Milletinin Müstakil devlet kurabilmesini, hem de en olmayacak şartlar altında ve çılgınlık sayılabilecek imkânsızlıklar içinde hürriyet ve istiklâlini kazanabilmesini dine ve din adamlarına bağlayan çok enteresan bir muhtıra'yı da söz buraya gelmişken hatırlamamak mümkün değildir. Trakya'nın Yunanistan'a katılmasını isteyen 19 Mart 1919 tarihli bu muhtıra Çorlu Metropoliti tarafından kaleme alınmış ve Atina, Londra, Paris ve Washington'a gönderilmiş olup, milletimizi yakinen tanımış bir yabancı din

(22) Vehbi Vakkasoğlu — Mehmet Akif, s. 231
(23) Can Çekişen Türkiye — s. 26

adamına ait olması bakımından da ehemmiyetini bir kat daha arttırmış, orijinalliğini kaybetmemiştir. Şöyle diyor Metropolit Efendi:

«— Salib'e karşı hilâl'in hâkimiyetini eğer dünya bir daha görmek istemiyorsa, yıkılanın münhasıran Osmanlı İmparatorluğu olmadığını ve bundan sonra bir Türk Devletine imkân verilmemek suretiyle mes'uliyetlerimizi müdrik olduğumuzu isbata mecburuz.

Türkler, tarihlerinde hiçbir zaman bugünki kadar derin bir buhranın içine düşmemişlerdir. Onları Avrupa topraklarından kovmak kâfi değildir. Alınacak tedbirlerle Türk Milletinin bir daha müstakil devlet kurabilmesine yol gösterecek şahsiyet ve müesseseleri tasfiye etmek lâzımdır. Bunun yollarını da siyasiler bilemez. Biz asırlarca Türklerle beraber yaşamış ve onların mânevi salâbetini yakından görmüş olanlar biliriz. Dindar ve mâneviyatlarına derin bağlarla merbut olan Türkler, çılgınlık addedilse dahi eğer, aklın reddettiği hâdiselere baş vuracak olurlarsa, bu maceraya dinî şahsiyetler tarafından sürükleneceklerdir. Bu din adamları her Türk köyünde mevcuttur. Türklerin asıl mahrum bırakılmaları şart olan istinadgâhları bu mânevî teşkilâttır» (24).

Gerçekten de umulmayan bir direnişin ve beklenmeyen bir şahlanışın temeline ilk harcı din adamları atmış, Türk Milleti, Millî Mücadele'yi İslâmiyetin özünden aldığı hayat veren iksirle kazanmıştır. Ancak millete gerçekleri gösterecek ve cihad ruhunu aşılayacak din adamlarının, o tarihlerde her köyde bulunduğunu söyleyen Metropolit'i memnun edici faaliyetler sonucu; din eğitiminin ve din adamının kö-

(24) Cemal Kutay — Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Mânevi Mimarları — s. 38

küne kibrit suyu dökülmüştür. Ve âdeta istenilmiştir ki, bu mazlum milletin başına yeni bir kurtuluş mücadelesi açılırsa, ona ümit veren, din ve vatan için can vermenin ebedî saadeti kazanmak olacağını söyleyen mâneviyat erleri bulunmasın... Sevinçle belirtmeliyiz ki, bu hesap tutmamış, bugün içine düşürüldüğümüz mânevî bozgunda, deccalsı sam yellerinin kavurduğu ruhlara Kur'an eczahanesinden devalar sunan, Peygamber (A.S.) varisi, mânevî mücahede gönüllüleri var olagelmişlerdir.

İslâm imanının gönüllerde ateşlediği, «**Ölürsem şehit, kalırsam Gazi**» inanışı, her savaşta olduğu gibi, Birinci Dünya Savaşı'nda da başarılarımızın, yokluk ve sefalet içinden parlatıp yükselttiğimiz zaferlerimizin temel sebebidir. Çeşitli cephelerde ordularımıza kumanda eden Alman Golç Paşa, bu hakikati şöyle ifade ediyor:

«— **Hiçbir Millet Türkler kadar mânevî irşadın tesirinde kalamaz ve bu bağlanışla mümkün olmayanı imkân sahasına sokmak için beşerî takatın fevkine çıkamaz. Kumanda ettiğim Türk Ordularının temel hassası bu idi.**» (25).

Naklettiğimiz bu ve benzeri bir çok hâtırat açıkça göstermektedir ki, çöküntünün esas sebebi; iç yapının maddî ve mânevî çürüyüş ve bozuluşu idi. Dış tesirler bu bozgunu ancak hazırlamış ve hızlandırmış olabilir. Bu takdirde bile, çöküş ve çürüyüşün asıl mesulü yine Osmanlı insanıdır. Çünki, dış tesirler, canlı ve sıhhatli bünyede tesirsiz hale getirilebilir, üreme ve gelişme imkânı bulamayabilirlerdi.

Oysa ki, zaten iç bünye düzen ve muzavenesini kaybetmiş âdeta mikrop nüfuzuna hazır hale gelmiş-

(25) a.g.e. — s. 27

ti. Aksi halde, dıştan gelen bozguncu cereyanların başarısız olması gerekirdi. Bilhassa yakın tarihimizin kuvvetli şahadetine dayanarak açıkça söyleyelim ki, içimizdeki düşmanların, milletimize vurduğu darbeler, daima daha tehlikeli ve muzır olmuştur. Zayıflayan vücudun, mikropların hakimiyetine girmesi gibi olmuştur ki, bu mânâ Keçecizade Fuat Paşanın nükteli bir sözünde en güzel ifadesini bulur.

Osmanlı Devletinin çok kuvvetli olduğunu alaylı bir şekilde söyleyen yabancı devlet adamlarına şöyle der Paşa:

«— Hakikaten de en kuvvetli devlet, bizim devlettir. Zira siz dışarıdan biz içeriden yıkmaya çalışıyoruz, yine de bunca zamandır yıkılmıyor.»

Evet, görünürde yıkıldığı yoktu ama, basiret ehlince, içten içe çökmekte olduğunu görmemek de mümkün değildi. İşte onlardan biri: Namık Kemal. Şair, daha 1871 yılında, şu çok haklı kanaatını açıklıyordu:

«— Devlet-i ebed-müddet sekerat-ı mevt halindedir: Altı asır şan-ü şerefle payidar olmuş bir devlet-i muazzamanın can çekişmesi, elbetteki yarım asır sürer...»

Gerçekten de yarım asır sonra, Namık Kemal'in sözünü rast gele değil de büyük bir ileri görüşlülükle söylemiş olduğu ortaya çıkıyordu. İşte şimdi, can çekişme son demine gelmiş, hasta adam nebati hayat yaşar olmuştu. Tarih boyunca hak ve hürriyet koruyucusu olmuş, düşmanlarının bile şeref ve haysiyetlerini görüp gözetmiş bir Devlet, çiğnenen bütünlüğü, istiklâl ve hürriyeti karşısında tamamen hareketsizdi. Koma başlamıştı. Ve Namık Kemal'in şair sezgisiyle tayin ettiği vadenin dolmasına da üç yıl kalmıştı.

Başta Cevdet Paşa olmak üzere, pek çok tarihçi Osmanlı'nın çöküş başlangıcını Kanuni devrine kadar götürür: «Kanun-u Kadim»de ilk gediklerin açılması ve kusursuz işleyen çarklarda ilk arızanın belirmesi o tarihte başlamıştı. Gerçi henüz ülke «Azadeyi zulm ve taaddi»dir. «Sefer ve hazerde ahali nail-i nimet-i asâyiş ve huzurdur. Memleket günden güne abadan ve mamur olmakta, Devlet daima kuvvet ve vüs'at bulmaktadır.» Bu itibarla atılan yanlış adımların ne büyük bir tehlikeyi hazırladığı farkedilmez... Kanuni'nin ihtiyatsız hareketleri görünüşte vehamet belirtmez. Fakat aslında görünmeyen inhitat başlamıştır (26).

Profesör A. Hamdi Tanpınar'ın isabetli teşhisine göre, 1774 ile 1826 yılları arası Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük geçiş devrelerinden biridir. Bu devrede, cemiyet hayatı bütün müesseseleriyle çözülüp dağılma havasına girer. «Bu seneler, bir medeniyetin içten tükendiğini öğrendiği senelerdir. Bu itibarla bu çözülme manzarasının yanı başında herşeyi yeni baştan kurmak zarureti kendini gösterir» (27).

Ve böylece, tam manasıyla Batı'ya dönmek, oradan da kurtuluş yolları aramak demek olan Tanzimat Devri başlamıştır.

Batı batı diye batışımız hazırlandı ve hızlandı. Bu, yedi başlı masal devlerinin ölümünü andıran korkunç bir batış ve yıkılıştı.

Öyle ki, son günlerinde yapılan faaliyet ve teşebbüsler, artık kendini bilmez hale gelen hastanın şuursuz çırpınışlarından ibaret olmaya başlamıştı.

---

(26) Cevdet Paşanın Cemiyet ve Devlet Görüşü — s. 96

(27) a.g.e. — s. 96'dan, A. H. Tanpınar — Edebiyat Üzerine Makaleler — s. 214

Perişanlık o raddeye varmıştı ki, bir mektupla Fransa Kralını Alman zindanlarından kurtaran bir Padişahı görmüş Devlet, ateşkes anlaşmasını (Mütareke'yi) temin edebilmek için, bir takım ecnebinin şahsî dostluğundan medet ummuş, savaşta esir ettiği İngiliz generali Townshend'in şefaatine bile sığınma durumunda kalmıştır.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros mütarekesi, çok ağır şartlar taşımakta, adeta asırlık bir çınarı budaya budaya kuru ve cansız bir kütük haline getirmektedir. Mütareke'yi imzalayan Türk heyeti, şartları hafifletmeye gayret etmişlerse de, görüşmelere son verileceği ihtarı karşısında, çaresiz kalmışlardı. Ordularımızın üstün düşman kuvvetleri karşısında son direnişlerini yaptıkları o günlerde, ne pahasına olursa olsun silahları susturmak ve ilerleyen düşmanı biran önce durdurmak gerekliydi. Mondros imzalandığı sırada sadrıazam bulunan Müşir Ahmet İzzet Paşa'nın ifadesine göre:

«— Eğer dokuz cephede vatanın henüz işgal edilmemiş mıntıkalarına doğru ilerlemekte olan düşmanları resmî vesika ile durdurmaya muvaffak olamamış olsa idik, elde müdafaa edilecek vatan parçası kalmıyacaktı.» (28).

Ne var ki, sinsi İngiliz oyununun bütün yüzsüzlüğü ile sahnede olması sebebiyle, bu tedbir de faydasız kalmış; Mütareke imzalanmasına rağmen İngiliz ordusu ilerlemesine devam etmişti. Zengin petrol yataklarına mekân olan Musul ve civarı işgâl edilinceye kadar harekât bitmemişti.

Mondros mütarekesi, denize düşen Müslüman Türkün yılana sarılmasından başka bir şey değildi.

(28) Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Mânevî Mimarları — s. 35

Anadolu kan ağlıyordu. Evet, idam fermanı imzalanın Anadolu yediden yetmişe kan ağlıyordu. Yoksulluğun kol gezdiği köyler-kentler, dört yıldır üç kıt'ada şehit düşmüş çocuklarını bile unutacak kadar Vatan derdine düşmüşlerdi. Müslüman Türk, son müstakil yurdunu kaybetmek üzere bulunmanın misilsiz acısıyla kıvranmakta, âdeta umumî bir mâtemhaneye dönümüş bulunmaktaydı.

Yahya Kemal merhum bu hissiyatı, çok duygulu bir ifade ile şöyle şiirleştirir.

«1918»

Ölenler öldü, kalanlarla muzdarip kaldık,
Vatanda hor görülen bir cemaatiz artık.
Ölenler en sonu kurtuldular bu dağdağadan,
Ve göz kapaklarının arkasında eski vatan,
Bizim diyar olarak kaldı tâ kıyamete dek.
Kalanlar ortada genç, ihtiyar, kadın erkek,
Harap olup yaşıyor tâli'in azabiyle,
Vatanda korkulu rüya içindeyiz gerçek.
Fakat bu çok süremez, mutlaka şafak sökecek.
Ateş ve kanla siler, bir gün ordumuz lekeyi,
Bu insan-oğluna bir şeyn olan Mütarekeyi.
Bu halk kavuşur annemiz o güzel Vatan'a,
Çocuklarıyla nasıl sarmaşırsa yaslı ana;
O sarmaşışla yaşar hür ve bahtiyar ancak
Bu gamlı günleri hiç bir zaman unutmayarak.

Evet, Yahya Kemal'in bir şair sezgisiyle o kapkara günlerde haber verdiği, mesut günler yaşanmış, hiç değilse son Vatan parçası kurtarılmıştı. Ne yazık ki, o «Gamlı günler» ve o günlerden Müslüman Türk'ü çekip çıkaran ruh, pek çabuk unutulmuş, unutturulmuştu. Başka bir deyişle, düşmanla beraber, bu kur-

tarıcı ruhtan da kurtulmanın yolu, Milletin önüne açılmıştı. Bu yol tek istikametti ve başka tercih imkânı bırakılmamıştı.

Elmaya armut aşısı vurulmuştu bir kere; yetişenler ise ne elma ve ne de armuttu...

İnsanlık haysiyetine yakışmayan bu mütarekeyi hazırlayan son feci hâdiselere bir göz gezdirmek, içinde bulunulan duruma daha da açıklık kazandıracaktır. Bilhassa Güney cephelerimizde cereyan eden çözülmeler ve feci bozgunlar bu bakımdan mühimdir. Bu cephede İngilizler hızla ilerlemekteydi. Filistindeki bozgunu, Suriye yenilgisi takip etti. Bu yenilgileri alan ordularımıza, «Yıldırım Orduları» adı verilmişti. Ne yazık ki, düşmanın üzerine gitmekte değil, geri çekilmekte yıldırım gibi hareket etmesiyle tarihe mal olmuştu bu ordumuz...

* * *

DEVLETİ YIKAN BÜYÜK BOZGUN

Padişah Sultan Vahdeddin'in:

«— Paşam, size Suriye Ordusunun kumandanlığını verdim. Bu cephenin hayatî bir ehemmiyeti vardır. Arzu ediyorum ki, hemen oraya gidiniz ve Suriye'nin düşman eline geçmesine meydan vermeyiniz. Size tevdi eylediğim bu vazifeyi büyük bir maharetle ifa edeceğinizden eminim.» diyerek Yedinci Ordu Kumandanı yaptığı Mustafa Kemal Paşa, cepheye gelişinden bir kaç gün sonra başlayan şiddetli muharebelere girdi. Mustafa Kemal Paşa'nın 7. Orduya ikinci kere tayiniydi bu. Daha önce kendisi istifa ederek ayrılmıştı. Bu muharebeler çok önemliydi. Çünki, Rusya'da çıkan Bolşevik ihtilâli dolayısıyla Rus ordusu Kafkasya'da esaslı bir çözülmeye uğramıştı. Şark cephesinde kazanılan başarıyla Ordumuz Kafkasya'ya girmişti. Nihayet 18 Aralık 1917'de Erzincan'da Ruslarla mütareke imzalanmıştı.

«Türkiye'ye asıl darbe Güney'den indirilecekti. İngilizler Kudüs'ü zaptederek (9 Aralık 1917) Suriye'ye dayanmışlardı. Irak'ın büyük kısmı çoktan kaybedilmişti. General Allenby kesin sonuçlu taarruz için 1918 Eylûl'üne kadar hazırlanacaktı.

Türkiye, bu harbi yalnız düşman kuvvetlerinin üstünlüğü ve harp gücünün yetersizliği yüzünden kaybetmiyordu. Kaybın ve fazla yıpranmanın asıl

sebebi, harbin son derece fena idare edilmesi ve üst üste büyük stratejik hatalar yapılması idi.» (29).

İngiliz saldırısı ile başlayan muharebeyi Mustafa Kemal şöyle anlatıyor:

«Bu gece şiddetli bir muharebe ile geçti ve ordumun sol cenahı bozuldu, esir düştü. Buradan düşman süvarisi geçti, Limon Von Sanders'in karargâhına kadar vasıl oldu. Ordumla sahralar ve Nehirler geçerek Şam'a ric'ate mecbur oldum. Burada, çekilen meşakkatin izahı uzun olur.»

«Lozan, Zafer mi Hezimet mi» adlı eserde bu izah edilmeyen hâdise şöyle açıklanıyor:

Filistin cephesinde üç ordumuz vardı. Dördüncü, Yedinci ve Sekizinci Ordulardan mürekkep olup «Yıldırım Ordular» adını alan bu kuvvetlerin Cephe Kumandanı, Limon Von Sanders'di. Dördüncü Ordu Kumandanı Arapgirli Cevat Paşa, Yedinci Ordu Kumandanı ise M. Kemal Paşa idi. Cephe Umumi Karargâhı Nasıra'da bulunuyordu. Dördüncü Ordu'nun Merkezi Salt, Yedinci Ordunun Nablus, Sekizinci Ordunun ise Tul-u Kerem kasabalarıydı. 31 Ağustos 1918'de bu cephede o kadar ani bir çöküş meydana geldi ve bu hal, o derece sür'atli bir hezimete yol açtı ki, kilometrelerce geride bulunan ordu kumandanları bile canlarını güçlükle kurtarabildiler. Gerçekten Devletimizi «Mondros mütarekenamesi»ni imzalamaya mecbur bırakan bu hezimet esnasında Sekizinci Ordu Kumandanı Cevdet Paşa, Karargâhından kalpağını bile alamadan kaçıp kendisini Şam'a zor atmış ve burada Üçüncü Kolordu Kumandanı İsmet Paşayı (İnönü) tellâl bağırtarak aramaya mecbur kalmıştı. Bu hezimet, Yedinci Ordunun sağ ve solun-

(29) Sabahattin Selek — Anadolu İhtilâli — c. 1/s. 14

daki 4. ve 8. ordulara haber vermeden ani bir şekilde ric'at etmesiyle ortaya çıkmıştı.

Bu suretle merkezi durumdaki Yedinci Ordunun âni ve habersiz ric'ati ile cephede açılan boşluktan saldıran İngilizler, Sağ ve Soldaki Sekizinci ve Dördüncü orduları arkadan kuşatarak yetmişbeş bin esir ve üçyüz yetmişbeş adet top ele geçirmişlerdir.

Bizzat M. Kemal Paşa bile «az daha esir olacaktı.» Emir zabiti Yüzbaşı Bedri Bey, «Şeria nehri'nde tesadüfi bir geçit buldu. Büyük şef, hayatını bu suretle kurtarabildi. Altı yüz kilometrelik ric'at hattı üzerinde düşman eline yetmişbeş bin esir ve üçyüz yetmişbeş top geçmişti.

Diğer Kumandanlar gibi M. Kemal Paşa da, sekiz kişilik maiyetiyle resmî elbiselerini bile giymeden kendisini Şam'a atmış, fakat burada da duramamıştır. Bakiye kuvvetlerin kumandasını Cemal Paşa'ya terkederek Rabak'a gelen M. Kemal Paşa, bu vakıayı gazetecilere şöyle anlatmıştır «O gece şunu anladım ki: Bütün Kıtaat ve cephelerde Kumandanlık kalmamıştı. Binaenaleyh mecnûnane denecek bir emir verdim. Şam'da bıraktığımız kuvvetler İsmet Bey'in, Rabak civarındaki kuvvetler ise Ali Fuat Paşa'nın emrinde ve bu kuvvetlerin hepsi şimale doğru hareket etsinler!..»

Gazetecilere bir askeri emir gibi not ettirilmiş bulunan bu sözlerin mânası açıktır. «İstikamet Kuzey, herkes başının çaresine baksın!..» Filhakika bu emrin hakiki mahiyetinin tefsir ettiğimiz gibi olduğunu M. Kemal Paşa da te'yit ederek:

«Bu hareket amelî idi. Yedinci Ordunun isminden ve bazı dökûntülerinden başka birşey kalmamıştı. Bu dökûntüleri Suriye'nin Kuzeyinde Halep'te top-

lamak ve orada yeni bir karar vermek gerekiyordu» demektedir.

Gerçekten altıyüz kilometrelik mesafeyi, yani ancak yirmi - yirmibeş günde katedilecek bir yolu sür'atle aşıp Haleb'e gelen M. Kemal Paşa, burada kendi ifadesine göre «Ahalinin hücumuna uğramış ve sokak muharebeleri yapmış!..» Kendisine ateş açıldığı bir sırada yanında bulunan şoförüne işaretle yavaşlayan otomobiline atlamış, atlarken de Halep Kumandanına emir vermiş:

«Halep ve civarındaki kuvvetleri şimale çekip, orada harbedeceğiz!..»

Bu emir üzerine, Yıldırım Ordular Karargâhı Halep'ten Fatıma'ya naklolundu ve Yıldırım Ordular Kumandanlığına «Umum Cenup Orduları Kumandanı» sıfatıyla M. Kemal Paşa, cephe kumandanı tayin edildi. Fakat bu ünvan da onun Halep civarında yeni bir müdafaa hattı teşkil ederek düşmanı durdurmamaya çalışmasını temin edemedi. Karargâhını iki yüz kilometre daha geride olan Adana'ya çekti.»

Bu, son derece sür'atli bozgun, Mondros Mütarekesi imzalanarak durdurulmasa idi, herhalde düşman orduları bütün Anadolu'yu çiğneyerek İstanbul'a dayanacaktı. Alman yazar Bishcaff, Ankara adlı eserinde bu durumu şöyle açıklar:

«— ... **30 Ekim 1918'de İmparatorluğun yıkılması mânasına gelen Mondros Mütarekesi imzalanmasa idi, Haleb'in üzerine sirayet etmiş olan bozgun, İstanbul'un kapılarına kadar devam edecekti.»** (30).

Bütün Suriye'nin kaybı, bir aydan az zamana sığdırılmıştı... «Facianın son perdesi Suriyede oynanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisi, bura-

(30) a.g.e. — c. 1/s. 21

daki muharebelerle ve bozgunla resmî ifadesini bulacaktı.» (a.g.s., s. 21).

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana bozgunundan daha feci bir mağlûbiyet ve hezimetti bu. Çünkü Kara Mustafa Paşa'nın hezimeti, yeni bir fetih yolunca ve sınırlarımızın gerisinde cereyan etmişti; sonunda da istiklâlimizi tehlikeye atmamıştı. Bu bozgun öyle değildi: Nasıl başlayıp geliştiğini bir de hezimeti bizzat yaşayan bir asker olarak rahmetli Cevat Rifat Atilhan'dan dinleyelim:

19 Eylül 1918 Sabahı, büyük ve kahraman bir ordunun birden bire çöküş tarihidir. Öyle bir çöküş ki, tarihimizde benzeri yoktur. Dört uzun yıl her türlü zorluğa göğüs geren ve öf demeden bütün meşakkatlere vatan ve Allah aşkı için mukavemet eden bir ordu, muhtelif hıyanetlerin neticesi olarak seller gibi gerilere doğru akmaya başladı... Tel Nermin ve Salt üzerinden Amman istikametine doğru bu sel akıp gidiyor ve önüne geçilemiyordu.

Yorgun asker, morali bozulmuş birlikler bir müddet için Süveylah isimli bir Çeçen köyünde durdu. Hemen o aralık ordunun otomobil bölüğü Kumandanı Konyalı Hattatzâde Mustafa Bey, askere bir hitabede bulundu:

«Arkadaşlar, bu gidiş nereye? Böyle darmadağın çekiliş bizim topyekûn mahvolmamıza sebeb olur. Allah kıyamet gününde bizden bunun hesabını sorar. Allah ve Resulüne inananlar, Allah yolunda senelerce mücadele edenler, kendilerine Cennet-i âlâda hazırlanmış olan mevkileri feda etmemelidirler...»

Bu sesleniş tesirini gösterdi. Amman'a vardığımız zaman ordunun baş müfettişi Yafa'lı Abdülkadir Muzaffer Hazretleri, kıt'alara gayet müessir, gayet

dokunaklı hitabelerde bulundu ve bir miktar daha saflar düzelmiş olarak ric'at devam etti.

Demek oluyor ki, en ümitsiz ve müşkül durumlarda sarılacağımız ve güveneceğimiz tek kuvvet, Azimüşşan olan Cenab-ı Hak ve O'nun lütf-u keremi ve yardımından başka bir şey değildir.

Bu akışı kim, nerede ve nasıl durduracaktı? Öyle ki düşman süvarileri peşimizi bırakmadığı halde, bize yetişemiyor. Zaman zaman şurada burada duraklamalar ve düzelmeler oldu ise, o da tabur imamlarıyla, alay müftüleri ve din adamlarının müessir telkinleriyle olmuştur.

Feci bir mağlûbiyetti bu... «Dünya siyonizmi, farmasonluğu, yerli hainler ve İttihad Terakki'nin kötü idaresi, milleti bu felâkete sürükledi» (31).

***

Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasındaki zıddiyet, zaman zaman şiddetlenmiş ve tehlikeli safhalar arzetmiştir. Bu tehlikeli safhalardan biri de, Suriye bozgunundan hemen sonra cereyan etmiş ve neredeyse Mustafa Kemal Paşa'nın idamına sebep olacak hâle gelmişti. Mareşal Fevzi Çakmak hatırasında bu olayı şöyle anlatıyor:

«— Eylül'ün (1918) ilk haftasında Suriye'den çok fena haberler geldi. İngilizler büyük bir taarruza geçmişler ve bir hamlede tekmil Filistin ve Suriye'yi ele geçirmişlerdi. General Liman Von Sanders, Alman Kurmayı ve Mustafa Kemal Paşalar da geri çekilmek zorunda kalmışlardı.

Ben bu acı haberi öğrendiğim anda Enver Paşa,

(31) C. Rifat Atilhan — İstiklâl Harbinde Sarıklı Kahramanlar, s. 17 - 19

bir top güllesi gibi bulunduğum odaya girdi.

Beni görünce:

«— Mustafa Kemal Paşa ordusunu bırakıp kaçmış. Hemen kurşuna dizilmesi için emir vereceğim!» dedi.

.....

Odada daha bâzı arkadaşlar da vardı. Hemen cesaretimi topladım:

«— Paşam, gelen haberlere göre Mustafa Kemal Paşa Alman Generali ile birlikte çekilmek zorunda kalmış. Eğer kendisini kurşuna dizdirmeye kararlı iseniz, aynı suçu işleyen bütün Alman general ve subaylarını da kurşuna dizdirmeniz gerekir. Adalet bunu icap ettirir» dedim.

Fevzi Çakmak, bu sözlerinin Enver Paşa'ya çok tesir ettiğini ve böylece Mustafa Kemal'i kurşuna dizilmekten kendisinin kurtardığını anlatıyor (32).

Ayrıca M. Kemal'in, başlangıçta katıldığı İttihat ve Terakki'den nefret ettiği de hatırlanırsa, Enver Paşa ile aralarının açık oluşu daha da açıklığa kavuşur. Bu husus Rus General Kurmayı'nın 19 Ağustos tarihli bir raporunda şöyle belirtilir:

«— Mustafa Kemal... Jön Türkler programını kabul ederse de komite (İttihat ve Terakki Merkezi) azalarından müteneffirdir. Enver'in de tehlikeli bir rakibidir. (33).

* * *

(32) Hürriyet Gazetesi — Mareşal Çakmak'ın Hatıraları — Tef. No. 2

(33) Fahrettin Altay — On Yıl Savaşı ve Sonrası — s. 127

İLK TAYİN

Mustafa Kemal'in Suriye - Filistin cephesindeki bozgun'a rastlayan tayini aslında aynı orduya ikinci tayinidir. İlk tayininden, Alman Generali Falkenhayn'e itirazının Enver Paşa tarafından yersiz görülmesi üzerine, M. Kemal, durumu protesto için Ordu kumandanlığından istifa etmişti. Sonrasını kendi dilinden dinleyelim:

«— Her türlü avakibi nazar-ı dikkate alarak isyankâr bir tarzda ordu kumandanlığından istifa ettim. Ve yerime kolordu kumandanlarından Ali Rıza Paşa'yı tayin ederek kendi kendime vazifeme nihayet verdim. Diğer taraftan bu emrivakii Başkumandan vekili Enver Paşa'ya da bildirdim.

Beni bu hareketimden vazgeçilmek için Falkenhayn ve diğer bazı kumandan arkadaşlar mektuplarla, samimi ve dostane tavassutta bulunmak istediler. Hiç bir tavassut kabul etmedim. Nihayet yaptığım bu emrivaki kabul edildi.

... Beni, merkezi Diyarbekir'de bulunan eski orduma, İkinci Ordu Kumandanlığına tayin ettiler. Zahirî bazı mazeretler göstererek onu da reddettim... Bir ay kadar bir müddetle mezun (izinli) olduğumu bildirdiler.» (34).

General Fahrettin Altay, Falkenhayn karşısında

(34) Atatürk'ün Bana Anlattıkları — s. 17-18; Kılıç Ali — Atatürk'ün Hususiyetleri, s. 41-42

Mustafa Kemal'i haklı bulmakla beraber, Ordusunun başından ayrılmasını ve uysal davranmamasını isabetli görmez:

«— ... O durumda, Arap içlerinde biraz daha uysal davransaydı da ordusunun başında kalsaydı, belki olacak felâketleri kısmen olsun önleyebilirdi» (35).

Bir ay izinli sayılan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a gelmiş ve Perapalas otelinin bir dairesine yerleşmiştir. Ümitsiz ve üzgün bir ruh hali içindedir. Kendi ifadesiyle: «Artık her şeyin mahvolduğuna» kani bir adam gibi, me'yus düşünüyordu. Ancak, mahvolan bu herşeyin tekrar kurtarılabileceğine kani bir adam gibi müteselli idi. (36).

Mustafa Kemal Paşa, böyle karmaşık bir ruh hali içinde bulunduğu halde, «Sultan Vahideddin'in ısrarıyla,» tafsilâtını önceki satırlarımızda anlattığımız şekilde, ikinci kere, yeniden Filistin Cephesindeki Yedinci Ordu kumandanlığına tayin olunmuştu. Daha önce görüldüğü üzere, aynı vazifeden, isyankâr bir tavırla kendi başına istifa etmiş, yerine yapılması gereken tayini de yine kendisi yapmıştı. Bütün bunlar düşünüldüğü zaman Paşa'nın bu tayine rıza göstermesi sürpriz sayılabilir.

Nitekim o tarihlerde Onikinci Kolordu Komutanı olarak Adana'da bulunan Fahrettin Altay, sırrını çözemediği bu tayin için şöyle konuşuyor:

«... General Mustafa Kemal İstanbul'dan gelerek Filistin'e gitti. Kendisiyle İstasyonda görüşürken, evvelce istifa ettiği 7. Ordu Kumandanlığını bu defa niçin kabul ettiğini sormadığıma şimdi üzülüyorum.» (37).

---

(35) On Yıl Savaş ve Sonrası, s. 128

(36) F. Rıfkı Atay — Atatürk'ün Bana Anlattıkları — s. 24

(37) On Yıl Savaş ve Sonrası — s. 150

İşte, bu sebebi merak edilen tayinin temelinde, M. Kemal Paşa'nın Sultan Vahideddin'e olan yakınlığını muhafaza etme arzusu bulunmaktadır. Padişahın ısrarını kıramayacak kadar kuvvetlenen bu yakınlık, nasıl doğmuştur? O kadar ki, birçok Türk ve Alman Subayı'nın içinde, hususen O'na gösterilen yakın alâka ve samimiyetin derecesini Sultan'ın şu iltifatı gayet açık bir şekilde göstermektedir:

«— İşte M. Kemal Paşa! Kendisine en fazla itimat ettiğim gayet muktedir bir zabit...»

Ve arkasından, daha önce naklettiğimiz iltifatkâr sözlerle Suriye Kumandanlığı... M. Kemal Paşa'nın 7. Ordu Kumandanlığını tekrar kabulde, başka hesap ve düşünceleri bulunmuş olsa da, Padişah'ın muhabbetine gölge düşürmemek ve yakınlığını muhafaza etmek arzusunun bulunduğu muhakkaktır. Bu kaybedilmemesine itina edilen yakınlık nasıl doğmuştu? Buna da kısaca bakmak, daha sonraki bazı hâdiselerin açıklanmasına ışık tutacaktır.

* * *

MUSTAFA KEMAL - VAHİDEDDİN YAKINLIĞI NASIL DOĞDU?

Paşa bir ay izinli olarak Perapalas Otelinde «me'yus» ve «müteselli» yaşarken, Enver Paşa'dan şöyle bir haber alır:

«— Alman İmparatorunu Zât-ı Şahane'yi (Sultan Mehmet Reşat) Karargâh-ı Umumi'sine davet etti. Zat-ı Şahane böyle bir seyahatı yapamayacak halde bulunduğundan, Veliaht Hazretlerinin Zât-ı Şahane namına bu seyahati yapmasını düşündük. Kendisinin refakatinde bulunmayı kabul eder misiniz?»

Yarının Padişahı demek olan Veliaht Vahideddin ile yapılması teklif edilen bu seyahat, Paşa'ya çok «enteresan» gelir ve derhal kabul ettiğini bildirir. Bir kaç gün sonra trenle başlayan yolculuk, Mustafa Kemal ile Vahideddin dostluğunun da başlangıcı olur. Zaten Paşa'nın böyle bir dostluğu başlatmak için bu seyahati kabul ettiği de açıktır. Zira, Vahideddin'in yakınlarından bir zata şöyle bir teklifte bulunur:

«— İstiyorum, Vahideddin'in yakınında yatayım, O'nunla beraber bulunayım ve kendisini mütalâa edeyim.»

Fakat, ne sebeptense bu arzusu yerine getirilmez. Kendisine bitişik vagonda yer ayrılır. Paşa'yı sinirlendiren bu hal Veliaht'ın bir daveti ile sona erer. Tren Trakya topraklarında yol alırken: «— Efendimiz sizi salona davet ediyor.» denilir.

Sonrasını kendisinden dinleyelim: «Doğrusu bu dâvet beni memnun etti. Yarınki Padişahı yakından tetkik etmek fırsatlarından birincisi bahşediliyor demekti. Vahideddin'in salonuna girdiğim zaman kendisini ayakta, bana muntazır buldum. Oturdu. Bana da oturmam için yer gösterdi. Bu dakikada, ekseriya gözleri kapalı konuşan Zatı, büsbütün başka bir vaziyette buldum. Bilâkis gözlerini çok kuvvetle açmış ve dikkatle bana bakıyordu. Bir nutuk iradeder gibi, şu tarzda beyanatta bulundu:

«— Affedersiniz Paşa Hazretleri. Bir kaç dakika evveline kadar bana kiminle seyahat etmekte olduğumu izah etmemişlerdi. Ancak trenin hareketinden sonra aldığım malûmat üzerine, gıyaben çok tanıdığım ve takdir ettiğim bir kumandanımızla beraber bulunduğumu anladım. Ben sizi çok iyi bilirim...» (38).

Bu sözlerini Mustafa Kemal Paşa'nın başarılarından bahsederek ve birlikte seyahattan dolayı memnun ve müftehir olduğunu söyleyerek bitirir.

Mustafa Kemal Veliahd'ın sözlerini çok beğenir. Hareket öncesi Saraydaki kısa görüşmeden sonra verdiği hükümler değişir. (*). Hayret eder, uygun cevaplar verir; mükemmel, ciddi ve samimi sohbetler olur. Bu durum Paşa'ya «inşirah» verir.

Seyahat esnasında günden güne gelişen dostluğu ve M. Kemal Paşa'ca yapılan hesapları yine kendisinden dinleyelim:

---

(38) Atatürk'ün Bana Anlattıkları — s. 24-28-29

(*) **Bu çok kısa görüşmenin Veliaht Vahdeddin hakkında O'na ilham ettiği kanaatler şu cümlelerinde açıklanmıştır:**

«— Zavallı bedbaht, şayan-ı merhamet. Bunlarla ne olabilir?»

«Bu zavallı yarın padişah olacaktır, kendisinden ne beklenebilir?»

«Düşündüm ki, bu zat akıllı olmalıdır. İstanbul'da ilk buluştuğumuz vakit, o devri bilenlerce anlaşılması kolay olan esbab ve şeraitin tesiri altında garip bir hal gösteren Veliaht, İstanbul'u terkettikten, kendisini tamamen serbest gördükten ve bilhassa muhataplarının şayan-ı emniyet adamlar olduğunu anladıktan sonra şahsiyetini olduğu gibi göstermekte artık beis görmüyor.

Buna göre ben de kendisine bütün ahvali ve zaruretleri anlayabilirim, hatta kendisince yapılacak bazı zeminler üzerinde faaliyete geçebilirim ümidine kapıldım.

Seyahat günleri birbirini takip ediyor, her gün biz kısa veya uzun bir mülâkat yapıyorduk. Bende hasıl olan kanaat şu ki, bu adamla — kendisini tenvir etmek ve kendisine yakından ve samimi müzaheret etmek şartıyla — bazı işler yapmak mümkündür.» (39).

Mustafa Kemal Paşa, bu fikrini yakın arkadaşlarına da açar; «Yarının Padişahına» mümkün mertebe yaklaşmak ve O'na bazı fikirler vermek fırsatı kaçırılmamalıdır. Meselâ bir yakını (Naci Paşa) «Vahideddin beni yaver almak istiyor. Halbuki, bilirsiniz ben saray hizmetinde bulunmaktan hoşlanmam» dediği zaman, Paşa O'nu bu hizmeti kabule sevketmiştir.

Vahideddin tarafından «Yapılabilecek bazı zeminler üzerine faaliyete geçebilme ümidini» gerçekleştirmek için ise, yine Almanya'da harekete geçer. Veliahd'in mülâkat isteyen çeşitli yabancı gazetecilerle yaptığı sohbetten çok memnun kalan ve bundan cesaret bulan Paşa, Vahideddin'in:

(39) a.g.e. — s. 29

«— Ne yapalım? Sorusuna şöyle cevap verir:

«— ... Ben size birşey söyleyeceğim, o nisbette hayatımı size teşrik edeceğim, memnun olur musunuz?»

«— Söyleyiniz!..» karşılığını alan Paşa şöyle devam eder:

«— Henüz Padişah değilsiniz, fakat Almanya'da gördünüz ki, İmparator, Veliahd ve Prensler hep bir iş üzerindedir. Neden siz bütün işlerden uzak kalasınız?»

«— Ne yapabilirim?» diye soran Vahideddin'in alacağı cevap, O'nu şaşırtmış olmalı ki, kesin bir cevap vermez; «İstanbul'a gittiğim zaman düşünürüm» der. Teklif şudur:

«— İstanbul'a gider gitmez bir ordu kumandanlığı isteyiniz, ben de sizin Erkân-ı Harbiye Reisiniz (Genelkurmay Başkanınız) olurum.»

«— Hangi Ordunun Kumandanlığını?»

«— Beşinci Ordunun kumandanlığını...» (40).

Bu konuşma açıkça göstermektedir ki; Mustafa Kemal Paşa, ileriki tasavvurları için Vahideddin'in dostluğunu kazanmayı birtakım plânlarla bu yolda gerçekleştirmeyi düşünüyordu.

Boğazların müdafaasıyla vazifeli Beşinci Ordu, Alman Mareşali Liman Von Sanders'in emrinde idi. Veliahd, belki de bunları düşünerek:

«— Bu Kumandanlığı bana vermezler!..» der.

Fakat Paşa fikrinde ısrarlıdır:

«— Siz isteyiniz!..» diye cevap verir.

İstanbul'a döndükten sonra M. Kemal Paşa sol böbreğinden rahatsız olup bir ay yattıktan sonra, tedavi maksadıyla Viyana'ya, oradan da Karlsbad'a gi-

(40) a.g.e. — s. 43-44

der. Orada iken (5 Temmuz 1918) Padişahın vefat ettiğini ve Veliaht Vahideddin'in tahta çıktığını öğrenir. Haberi verenlerin:

«— Allah cümleye ve yeni Padişaha ömür versin!..» demelerine karşı, karmaşık duygularla şaşkınlaşan Paşa'nın «Gayr-i tabii hali» dikkati çeker. O andaki ruh halini şöyle anlatır:

«Müteessir miydim, memnun mu olmuştum Pek tahlil edemiyordum. Hakikat şu idi ki, ne ölen Padişaha acımıştım, ne de yerine geçen yeni Padişahın ömrünün uzun veya kısa olmasıyla alâkadardım. Acaba teessürümün sebebi, bu tebeddül esnasında İstanbul'da bulunmamak mıydı? Buna dair de kat'i bir fikir söyleyemem, yalnız bir durgunluk geçirdiğimi hatırlarım. Bir kaç gün içinde mütemmim malûmat geldi. Ben Vahideddin'i telgrafla tebrik ettim. Cevabı verildi.» (41).

19 Temmuz 1918 tarihli bu telgraf, bir tebrik telgrafı olmakla beraber, duygularını nasıl yansıttığını ve Sultan Vahideddin'e karşı düşüncelerini açıklaması bakımından dikkat çekicidir. Almanya seyahati sırasında tanıştığı yeni Padişahın Başmabeyincisi olan Lütfi Simavi Bey'e hitaben yazılan telgraf şöyledir

Muhterem Beyefendi,

Başmabeyinciliğe tayin buyurulduğunuzu kemal-i meserretle haber aldım. Zât-ı Şahanenin hakk-ı samilerindeki muhabbet ve itimadları malûm-u acizanem olduğundan zaten buna intizar ediyordum. Cenab-ı Hak, bu suretle Kurbiyet-i Şahanede bulunmanızı vatan için feyyaz kılsın.

(41) a.g.e. — s. 45

Cülûs-u Hümayun ve bayram münasebetleri ile atebe-i seniyye'ye vuku'bulan tebrikât ve tazimatımın arz edilip edilmediğini bilmiyorum. Çünki o zaman, Zat-ı devletlerinin henüz Berlin'de bulunduğunu tahmin ediyorum.

Efendimizin tahta cülûsları, bendenizde Vatanımızın saadet ve selâmeti nokta-i nazarından fevkalâde ümitler tevlit etti. Sultan Merhum'un ziya-ı ebedisinden müteessir olmakla beraber vatanın, milletin, ordunun baziçe (Oyuncak) olmaktan halâs edileceği kanaat-i tâmmesi teessür-ü vakii tadil eylemiştir.

Birlikte vukubulmuş olan Almanya seyahati neticesindeki rahatsızlık, en nihayet bendenizi Karlsbad'a kadar sevketti. Elhamdülillâh iyileştim. Beş on güne kadar İstanbul'a avdet etmek tasavvurundayım. Ubudiyet ve tazimat-ı çakeranemin (Kölece saygımın) Zat-ı Şahaneye arzını rica eder ve Zat-ı âlinize takdim-i ihtiramat eylerim.»

Ordu Kumandanı M. Kemal. (42)

Bu telgraftan sekiz gün sonra Paşa İstanbul yolundadır ve neşelidir. Çünkü, iyi tanışıp anlaştığı İzzet Paşa'nın yeni Padişah'a Yaver-i Ekrem olduğunu duymuş ve bu nam altında bir askeri müşavir veya Erkânıharbiye Reisi gibi vaziyet almış olacağı zannındadır. İstanbul'a gelir gelmez İzzet Paşa ile görüşür ve Vahideddin ile Veliahtlığı zamanında başlamış olduğu temasları devam ettirmekte fayda bulunduğunda anlaşırlar. Padişahla görüşecek ve «Vaziyet-i umumiyenin fenalığını izale için yeni Padişah'ı yeni bir istikamete» sevkedecektir.

(42) Cemal Kutay — Millî Mücadelede Öncekiler ve Sonrakiler — s. 15-16

1926'da Falih Rıfkı'ya bizzat anlattığına göre, Paşa'nın Padişah'la görüşmesi şöyle olmuştur:

«Seyahat arkadaşım Veliaht Vahideddinle birkaç ay müfarakattan sonra, yeni padişah Vahideddin'in salonuna Naci Paşa delâletiyle girdim. Bu andaki tahassüslerimi şöyle izah edebilirim. Tahta oturmaktan evvel açık açık görüştüğümüz ve benim bütün nokta-i nazarlarıma tasdikkâr mukabelelerde bulunan bu zat, acaba hükümdar olduktan sonra benim aynı tarzda görüşmekliğime müsaade eder mi ve aynı mukabelelerde bulunur mu? Bunda müteredditim. İşte Padişah Vahideddin'le ben, tereddüt içinde karşı karşıya geldik.

Beni çok nazik kabul ettiğini söylemeliyim. Veliahtliği zamanında olduğundan daha fazla mültefitti. Oturdu. Bana da karşısında yer gösterdi, aramızdaki tabure üzerinde bulunan sigaralıktan bir sigara alıp verdi. Kendisi de bir sigara aldı ve yaktığı kibriti bana uzattı. Bu tavırdan çok ümitvar oldum. Evvelâ kendisini münasip bir lisanla tebrik ettim. Sonra çok mühim bir anda Osmanlı tahtını işgâl etmiş olduğunu izah ederken, dedim ki:

«— Seyahatimiz esnasında bütün fikirlerimi çok açık bir lisanla söylemiştim. Bu dakikada aynı tarzda görüşmekliğime müsaade buyurulur mu?

— Hay, hay!.. dedi.

İntizar ediyordum. Uzun mütalâalarım içinde esaslı nokta şu idi:

«— Derekap Başkumandanlığı bizzat uhdenize alınız, kendinize vekil değil, bir Erkânıharbiye Reisi tayin ediniz... Her şeyden evvel Ordu'ya sahip ve hakim olmak lâzımdır. Ancak ondan sonra düşünülecek münasip kararlar tatbik olunabilir».

Vahideddin bu teklifim üzerine, tıpkı kendini ilk defa Veliaht iken ikamet ettiği sarayda gördüğüm gibi, gözlerini kapadı ve az sonra şu cevabı verdi:

— Sizin gibi düşünen başka rüesa-yı askeriye var mıdır?

— Vardır, dedim.

— Düşünelim, dedi.

Mükâlememiz kendiliğinden kesilmişti, izin aldım.»

Mustafa Kemal Paşa, hal çaresi olarak Padişah'a teklif ettiği meselelerde çok ısrarlı ve ümitlidir. Nitekim birkaç gün sonra, Padişahın kendisini İzzet Paşa ile birlikte kabul edeceği haberini alınca memnuniyet duyar. Mustafa Kemal ortaya attığı hal çaresinde ne kadar ısrarlı ise, Padişah da o kadar müteredditdit ve endişelidir. Devamlı, Paşa'nın getirmek istediği noktadan kaçar, sözü istediği mevzulara çekmekte ustalık gösterir. Mustafa Kemal, sözü umumi mevzulardan çıkarmaya muvaffak olamaz. Vahideddin çok «ihtiyatkâr tavırlıdır.» Görüşme neticesiz kalır.

Mustafa Kemal Paşa, başlangıçtaki ümidini yitirmekle beraber, hâlâ herşeyin bittiğine inanmamakta, Padişah'la görüşmekte fayda mülâhaza etmektedir. Çünki, Veliahtlığı zamanında görüşüp anlaşmışlardı. Üstelik Padişah, başta Talât ve Enver Paşalar olmak üzere bütün İttihat ve Terakki erkânından nefret etmektedir. Orduya hakim olabilmek için kendisinden daha uygun kimi bulabilecekti? Biraz tereddütü olsa da, bunu ergeç izale etmek mümkün olacaktı. Bu düşünceler içinde olsa gerek, Mustafa Kemal, üçüncü kere kendisinin yalnız olarak görüşme talebi üzerine huzura kabul edilir.

Görüşmenin cereyan şekli kendi ifadesine göre şöyledir:

«Ben ilk nokta-i nazarımda musır (ısrarlı) görünen adam tavrıyla, belki de mukaddemesiz aynı vadide konuşmaya başladım. Vahideddin seri bir intikal ile bana cevap verdi:

— Paşa, ben herşeyden önce İstanbul halkını doyurmak mecburiyetindeyim. İstanbul halkı açtır, bunu temin etmedikçe alınacak her tedbir isabetsdiz olur.

Bu cümlenin nihayetinde Zat-ı Şahane gözlerini kapadı. Ben tilki tabiatında her entrikanın her gün şahidi olduğum yüzlerce misallerden biri karşısında bulunduğuma büyük teessürle kani oldum. Düşündüğüm şu idi:

— Zât-ı Şâhane evvelâ İstanbul halkını kazanmak istiyor, kendisinin teşebbüsât-ı âtiyesi için kuvvet ve istinat noktasını burada açıyor. Fakat yine düşündüm ki, şerait-i umumiye islah edilmedikçe, politikacılık nokta-i nazarından doğru olsa bile, bu arzunun temini kabil olabilir miydi? Bunun için bir fikir daha söylemekten kendimi alamadım:

— Çok doğru düşünüyorsunuz, fakat İstanbul halkını doyurmak için alınması lâzım gelen tedbir ve teşebbüsler, Zât-ı Şâhanenizi bütün memleketi kurtarmak için alınması lâzım gelen mübrem ve müstacel tedbirlere tevessül etmekten menedemez. Hayat-ı umumiyenin selâmetini temin edecek mesai, ancak makinenin heyet-i umumiyesinin işlemesiyle mümkün olur. Ve heyet-i umumiye işlemedikçe bu makineden bir kısım muhassala dahi almak kabil olamaz. Söylediğimin isabetine kaniyim. Belki Zât-ı Şâhanelerince telâkki buyurulur, fakat bildirmeye mecburum ki yeni Padişahın madde-i hareketi evvelâ kuvvete tesahup etmek (sahip olmak) olabilir. Devleti, Milleti ve bütün menfaatleri müdafaa eden kuvvet başkasının elinde bulundukça sizin padişahlığınız dahi

lâfzî olmaktan (sözde kalmaktan) kurtulamaz. Biraz tedbirsizce olduğuna kaniim.

Padişahın verdiği cevaba şu cümle karıştı:

— Ben icabeden şeyleri Talât ve Enver Paşalar Hazaratiyle görüştüm!

Bunu söyleyen zat, daha bir kaç ay evvel, Veliahtliğinde Talât ve Enver Paşalardan müteneffir olduğunu (nefret ettiğini) anlatan ve bu adamların, memleketi mahvolmaktan başka neticeye isal etmesi mümkün olmayan teşebbüslerini tenkit eden Vahideddin idi.

Şimdi Padişah ve Halife Vahideddin bu zevatla görüşmüş, memleketin selâmeti için icabeden tedbirleri almış bulunuyor.

Mustafa Kemal Paşa, Padişah'ın bu tavrını, kendisinin haddini aştığını ihtar mânasında yorumluyor ve şöyle diyor «Vahideddin demek istiyordu ki:

— Siz vazife ve selâhiyetinizin fevkinde benimle lâubalilik mi etmek istiyorsunuz?

Bu maksadı anladıktan sonra, müsaade isteyen Paşa, huzurdan ayrılır. Teessürü gözlerinden okunmaktadır. Perapalastaki odasında şöyle düşünmekten kendisini alamaz:

«Hacı zannettiğimiz zatın zir-i begalde (eğerin altında) haçı çıkmıştı. Artık başka bir şey aramak lâzımdı. Bir kaç gün daha geçti. Vakitsiz kimseyi ürkütmek istemediğimden, cuma selâmlık merasiminde, Yıldız'ın Sultan Hamid yapısı camiinde de ordu kumandanı olarak isbat-ı vücut etmekte idim.»

Mustafa Kemal Paşa, bu son görüşmeden sonra her ne kadar başka bir şey aramaya karar vermiş olmakla beraber, yine de Padişahtan ümidini büsbütün kesmiş değildir. Belki de tasavvurundaki hedefe gidecek başka bir yol imkânı bulamadığından bu zayıf

ümit ışığından uzaklaşmaktaydı. Padişahın onu hayal kırıklığına uğratıcı davranışlarının temelinde sadece mevkiinin üzerinde ve cür'etkâr sayılabilecek halleri mi yatıyordu? Yoksa başka kaynaklardan Paşa hakkında duyduğu sözler ve kanaatler mi tesirli olmuştu? Kuvvetli ihtimal her iki durumun da, Padişahın tedbirli ve ihtiyatlı davranmasında tesirli bulunduğunu göstermektedir.

Kesin olarak bilinen bir durum varsa, o da, iki tarafın da birbirlerine karşı ihtiyatlı ve çekingen bir davranış içine girdiği, fakat, bunu mümkün mertebe hissettirmeme ve muhatabını ileriki bir ihtiyaç için muhafaza etmek gayretinde bulunduğudur. Paşa sırf bu kaidelere riayet ve kırgınlığını saklamak için Cuma namazlarını Padişah ile birlikte kılmaktan geri kalmaz. Ve işte böyle bir Cuma günü... Paşa anlatıyor:

«Bir gün namazdan evveldi. Bir salonda başkomutan vekili Enver Paşa, İzzet Paşa, Vehip Paşa ve Balkan Harbini idare etmiş büyük kumandanlarla namaz vaktini bekliyorduk... Namazdon sonra Naci Paşa, Zât-ı Şâhane'nin hususî salonunda beni görmek istediğini bildirdi.

— Yalnız mıdır?

— Hayır, yanında iki Alman generali var!..

— Rica ederim, onlar çıktıktan sonra Zât-ı Şâhane ile yalnız görüşeyim.

— Ben de bu noktayı takdir ettim. Birkaç defa vuku bulan iradelerine münasip cevaplar verdim. Fakat anlıyorum ki, sizi bu Generallerin yanında kabul etmek istemekte musırdır.

— Mümkünse bir daha teşebbüs ediniz, dedim. Naci Paşa elinden geleni yaptı. Ve hatta Padişahın kulağına: «Generaller gittikten sonra kabul etmeniz münasiptir, dahi demiş. O, bilâkis onlar oradayken

gelmekliğimi söyleyince, Naci Paşa bunda bir maksad-ı mahsus olacağına zahip olarak olanları bana anlattı.

Padişah, Paşa'nın yine önceki görüşlerini serdetmesine meydan vermemek ve yeni tekliflerini daha kolay ve daha kısa yoldan bildirmek maksadıyle Mustafa Kemal'i yalnız kabul etmedi denilebilir. Zaten Padişah'ın Paşa'ya o andaki davranışı itibariyle, teklifinin herhangi bir engele çarpmasına ihtimal yok gibi idi. Fakat Mustafa Kemal Paşa kendisinin merkezden uzaklaştırılması için bilhassa Enver Paşa tarafından kurulmuş bir komploya uğradığını anlamayacak seviyede değildi. Kendisinden dinleyelim:

«Vahideddin'in yanına girdim. Ne nazik, ne takdirkâr bir Padişah, henüz ayakta iken, Alman Generalleri karşısında kısa bir nutuk söyledi bu sefer gözleri açıktı:

— Çok takdir ve emniyet ettiğim bir kumandan! dedi. Bu sözleriyle beni onlara tanıtıyordu.»

Biraz sonra da Mustafa Kemal Paşa, Padişahın ağzından ikinci defa Yedinci Ordu Kumandanlığına tayin edildiğini öğrenir. Padişah iradesini tebliğ ettikten sonra, Alman Generallerine baktı:

— Bu kumandan dediklerimi yapabilir, dedi.

Mustafa Kemal Paşa, Erkânıharbiye Reisi (Genel Kurmay Başkanı) olmayı beklerken, en zorlu savaşların yapıldığı Güney Cephesine, istifa ederek ayrıldığı eski ordusunun başına tekrar gönderiliyordu. Bu hususta şöyle düşünür:

«Zahir halde en büyük bir teveccühe mazhar olmuştum. Benim yerimde bir ahmak olsaydı, ne kadar sevinecekti... Ben ise bir entrikacı karşısında olduğumdan dolayı ne kadar müteessirdim...

Düşündüm: Diyeyim ki, Padişah hazretleri, bana öyle bir vazife veriyorsunuz ki, o vazifeyi ifaya memur kumandanlar mevkiilerindedir. Beni onların fevkinde, bir başkumandanlığa mı memur ediyorsunuz? Eğer böyle ise, çok iftiharla iradenizi kabul edeceğim. Fakat şüphe etmiyorum ki bunun farkında bile değilsiniz. Vaktiyle istifa edip haklı sebeplerle bıraktığım bir orduya ki, bu ordu bugün mağlûp olmuştur. Orada bulunan bütün ordular gibi... Beni onun başına gönderiyorsunuz, o halde bütün bu ifade buyurulan vazifeleri yapmaya nasıl muktedir olurum?...

Fakat muhatabımın bu zemin üzerinde münakaşa etmeye değeri olmadığını artık kabul etmiştim. Sadece müsaade alıp evvelce terkettiğim salona geldim. Orada Enver Paşa'nın mütebessim çehresi karşıma çıktı.

«— Bravo, tebrik ederim, muvaffak oldunuz!..» dedim ve ciddi bir tavırla ilâve ettim:

— Azizim hiç olmazsa biraz esaslı tedbirler üzerinde konuşalım. Benim bildiğime ve anladığıma göre artık Suriye'de Ordu, kuvvet, vaziyet isimden ibarettir. Beni oraya göndermekle güzel bir intikam alıyorsunuz; sonra teamül harici bir şey yaptınız... Bizzat Padişah'a bana emir verdirdiniz...

Enver Paşa gülüyordu, Vehip Paşa da öyle... Fakat diğer zevat gayr-i müdrik ve gayr-i hassas vaziyetlerini muhafaza ediyorlardı.»

... Ve Mustafa Kemal Paşa tafsilâtını gerilerde bıraktığımız şekilde, ikinci defa olarak Suriye'deki Yedinci Ordu Kumandanlığını ister istemez yüklenir, gider...

* * *

BOZGUNUN BLÂNÇOSU

Mustafa Kemal Paşa'nın ikinci kere Kumandan tayin edildiği Yedinci Ordu ile, diğer iki ordumuzun uğradığı yenilgiyi daha önce anlatmıştık. Osmanlı İmparatorluğunun ortadan kaldırılması demek olan Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasına sebeb olan bu müthiş bozgunun blânçosunu kısaca gözden geçirmekte fayda vardır.

Yıldırım Orduları Grup Komutanı Liman Von Sanders, gereğince savunulmadan hiç bir yerin terkedilmemiş olduğunu isbat yönünden gayret gösteriyordu. Halbuki, 7. Ordu Kumandanı M. Kemal Paşa, gerideki Ana vatanı savunabilmek için Suriye'yi feda etmeyi çoktan göze almıştı... Liman Von Sanders, 7. Ordu Kumandanına gönderdiği emirde, aldığı tertibatın doğru olmadığını bildiriyor ve vazifesinin bulunduğu hatta, Güneyden gelen düşman kuvvetlerini durdurmak olduğunu ihtar ediyordu. Mustafa Kemal Paşa bu emrin altına şu notu yazdı

«— Gördüm. Benim emrimden başka türlü hareket etmek mümkün değildir.»

Daha sonra yenilginin kesin olduğunu, panik halindeki askerin savunmaya geçirilemeyeceğini, bizzat gördüğü Liman Von Sanders'e de anlatır. O da, kendisinin bir ecnebi olduğunu, dolayısiyle hiçbir savunma yapmadan çekilme kararı vermek gibi bir işin mes'uliyetini omuzlayamayacağını, bu kararın ancak

memleketin asıl sahiplerince verilebileceğini söyler. Ve Mustafa Kemal Paşa'nın çekilme kararı tatbikata konulur. (43).

Türk Ordusunun ric'atini İngiliz Generali Allenby şöyle anlatıyor:

«... 45.000 Türk ve Alman, Şam'da veya Şam'a doğru çekilme halinde bulunuyordu. Bütün düşman birlikleri intizamlarını kaybetmekle beraber, kendilerine vakit kazandırıldığı takdirde ileri hareketimi geciktirecek bir kuvvet meydana getirebilirlerdi. Fakat 4. Ordunun geri kalan kısmının imhasıyle, 20.000 kişi esir alınması buna imkân bırakmadı. Filistin ve Suriye'deki Türk ordularının, dört bini silâhlı olmak üzere 17.000'i bulan bakiyesi her türlü teşkilâttan, nakil vasıtasından, hatta savunma için bile olsa, faaliyette bulunmaya elverişli her çeşit malzemeden yoksun bir insan kalabalığı halinde kuzeye doğru kaçmakta idi.

Çöl Atlı Kolordusu, 5 Ekim'de Avustralya Atlı Fırkasını Şamda bırakarak Rayak ve Zahle üzerine hareket etti. Hiç bir direnme ile karşılaşmadan, her iki yer de ertesi gün işgal olundu... Büyük ölçüde erzak ile, çoğu tahrip edilmiş bir halde çokça malzeme elimize geçti» (44).

28 Ekim 1918 günü İngilizler M. Kemal Paşa'nın hazırladığı cepheye taarruz ettiler. Birinci Dünya Harbi'nin son muharebesi cereyan ediyordu.

Bu muharebenin diğer bir özelliği de, savunulan hattın ileride (Misak-ı Milli) ile tesbit edilecek güney hududu olmasıdır. (45).

Bozgunun ne derece mühiş olduğunu anlamak

(43) Anadolu İhtilâli — C. 1, s. 22-23
(44) a.g.e. — s. 21
(45) a.g.e. — s. 24

için bu son muharebeyi yapan 7. Ordunun mevcuduna bakmak gerekir. Bu Ordu, biri İsmet Bey'in (İnönü), diğeri de Ali Fuat Paşa'nın (Cebesoy) komutasındaki iki kolordudan meydana geldiği halde, savaş bittiği zaman, diğer Ordularla da takviye edilmesine rağmen, 2500 piyadeden ibaret kalmıştı.

26 Ekime kadarki bir buçuk aylık devrede Ordumuzun kayıpları şöyle idi

«75.000 esir,
360 top ile büyük ölçüde malzeme ve teçhizat,
800 den fazla makineli tüfek,
210 kamyon,
44 otomobil,
89 lokomotif,
468 yük ve yolcu vagonu.

İstiklâl harbinde, Büyük Taarruz için Türk ordusunun elinde ancak 323 top bulunduğunu düşünmek, Filistin ve Suriye bozgunundaki kayıpların değerini ölçmeye yeter sanıyoruz.» (46).

İngilizlerin yalan bağımsızlık vaadleriyle, meşhur Lavrens gibi casuslarıyla, su gibi akan altınlarıyla şaşırtılan Arapların hatâlı tutumları sebebiyle General Allenby'nin hızlandırdığı bozgunun genel panoraması şöyle idi:

«— ... Müttefik güçler, 9 Aralık günü Kudüs'ü almak üzere Filistin'e doğru ilerlemekteydiler. Kışın sert geçmesi ve Türk-Alman savunma hattı kurmakta çekilen güçlükler yüzünden müttefikler bir süre duralamışlarsa da, 1918 Eylülünde Allenby, Türkleri Suriye'den çıkarmayı başardı. 1 Ekim'de Şam, 8 Ekimde Beyrut, 26 Ekim'de de Halep düştü. 30 Ekim'de

(46) a.g.e. — s. 25

Türkiye'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalayıp silâhları bırakması üzerine, ilerleme durduruldu: Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu gelmişti.» Peter Mansfield'in «Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası» adlı eserinde verdiği bu hüküm gerçekti. Çünkü bu cephenin orada doğurduğu yenilgilerin verdiği ümitsizlikle, herşeye rağmen Mondros'un acı şartlarına katlanılmıştı.

* * *

MÜTAREKEDEN ÖNCE

Artık savaşın kaderi belli olmaya başlamış, Vatan ufukları kararmaya yüz tutmuştu. Her felâket anında olduğu gibi, o günlerde de resmi makamların da tesiriyle dine ve mukaddesata dönüş hareketi hızlanmıştı. Maddi sebebler birer ümit olmaktan çıkmaya başladıkça eller daha açık ve daha candan Allah'a açılıyordu.

Bu durumu, inançsız ve müstehzi bir tavırla mübalâğalandırarak nakleden Falih Rıfkı şöyle diyor:

«— Bozgunlar arttıkça Baş Komutanlık ve arkasından Polis, mukaddesatçılığa sarılmıştır. Bıyığını iki kenarından kesip kuyruksuz bırakan subay, doğru Merkez Komutanlığına!.. Çarşaflar aşık kemiğine kadar mı inecek, daha da aşağı mı; koca bir heyet bu mesele üzerinde. Evlilik vesikanız yanınızda olmadıkça peçeli karınızla bile arabaya binemezsiniz.

Almanya'da okuyan ve Çanakkale'de askerlik görevini yapan bir albayın kızlarını, Boğaziçi'nin tenha bir köşesinde erkeklerle beraber yıkanırken gören Enver Paşa, zavallı (!) babayı bataryası başında emekliye ayırmıştı.

Camilerde devir hatimleri, mevlütler, vaazlar, hutbeler... Ramazanda oruç baskıları» (47).

Falih Rıfkı'nın tıyneti icabı, acayip bir kılığa bürünerek naklettiği bu sun'î dine dönüş hareketi, elbette neticesiz kalmaya mahkûmdu. Bir kere, sıkışınca imana sığınmak veya resmi makamların baskısı

(47) Batış Yılları — F. Rıfkı Atay — s. 100-101

sonucu bazı ahlâkî ve mânevî düsturlara sarılmak, herşeyden evvel dinin esasına aykırıdır. Ancak, o kapkara günlerde imân ve ibadetlerine daha da hassasiyet gösteren ve Allah'a iltica eden Osmanlı'nın bu nezih duygusunu hazmedememek ise, günümüzde bile yürürlükten kalkmamış bir köksüz aydın hastalığıdır.

Ne var ki, Müslümanlara imanın hakikatini asrın idraki diliyle verebilecek gerçek bir uyanış hamlesinin görülmediği günlerdi o günler... Fıtrî ve asli iman bağı gevşemekteydi günbegün. Zaten o gevşemeler değil midir ki, cephelerdeki bozgunu hazırlamış, Osmanlıyı «Batış yılları»na getirmişti?

Fakat gevşeme duracak, Osmanlı insanı, zâlim düşmanlarının verdiği dersle yeniden canlanacak, şahlanacaktı. Şahlanacaktı ama...

5 Ekim 1918 tarihinde Almanya ve Avusturya ile birlikte Türk hükümeti de sulh teşebbüsünde bulundu. Savaş suçlusu sayılan İttihatçı kabine istifa ettirilmiş, Tevfik Paşa yeni kabineyi kurmakla vazifelendirilmişti. Tevfik Paşa bir hafta uğraşmasına rağmen kabineyi kuramamıştı. Bu başarısızlığın sebeblerinden biri de, Paşa'nın İttihatçı bakan almaya yanaşmamasıydı. Halbuki Talât Paşa istifa ederken kabineye de iki İttihatçı bakan alınmasını şart koşmuş ve bunun da Zât-ı Şâhane tarafından kabul edilmiş olması, bu durumu mecburî hale getirmişti...

Nihayet 14 Ekim'de İzzet Paşa'nın başkanlığında bir hükümet kurulabildi. İzzet Paşa, «Şahsen İttihatçılara karşı olmayan vatansever», dürüst bir askerdi. İttihat Terakki Erkânı, Mustafa Kemal Paşa ve başka bir çok kimseler, İzzet Paşa'nın sadrıâzamlığından memnun olmuştu. Hatta kuvvetli bir ihtimale göre, Padişah bu kabineyi Mustafa Kemal Paşa'nın tavsiyesi üzerine kurmuştur. Tafsilâtı daha önce görülmüş

olan Suriye Cephesi bozgunu sırasında Paşa, Halep'ten Padişah'a bir telgraf çeker. Bu telgrafında Talât Paşa'nın başkanlığındaki kabinenin düşürülerek, yerine iş görebilir bir hükümet teşkilini teklif eder.

Paşa'nın teklif ettiği kabinede İzzet Paşa Sadrıazam, kendisi de Harbiye Nazırı olacak, ayrıca İsmet (İnönü), Fevzi Paşa (Çakmak) ve Fethi Bey (Okyar) de bulunacaktı. Mustafa Kemal Paşa, Padişah'tan kurmasını rica ettiği bu kabine içinde kendisi için şu düşüncelere sahiptir:

«... Kendimin de bu kabinede Harbiye Nazırı olarak bulundurulmaklığımı çok samimi bir lisanla istedim... Şunu da ilâve etmeliyim ki, tasavvurlarımı tatbik edebilmek için, bu yeni kabinede mutlaka bütün ordunun kumandası bana tevdi olunmak lüzumuna da kanaat etmiş bulunuyordum. (48).

Gerçekten de bu telgraftan sonra, Talât Paşa kabinesi istifa etti ve İzzet Paşa'nın başkanlığında yeni hükümet kuruldu. Fethi Bey'le Fevzi Paşa bu hükümete girmiş; İsmet Paşa ise, «Harbiye Nezareti Müsteşarlığına» tayin edilmişti. Mustafa Kemal Paşa ise, Yıldırım Ordular Kumandanı olarak, bozguna uğramış ordunun başından ayrılmasında mahzur görüldüğü için, kabine dışında bırakılmıştı. Ancak Sadrıazam İzzet Paşa, M. Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek, kendisinden, sulhun imzalanmasından sonra istifade edileceğini işaret eder «— Badessulh refakatiniz eltaf-ı Sübhaniyeden me'muldür.» (Sulhtan sonra birleşmemiz Allah'ın lütuflarından umulur.)

Fakat bu refakat mümkün olmayacak, İzzet Paşa kabinesi, «Mondros Mütarekesi»ni imzaladıktan sonra istifa edecekti.

Her ne kadar Mustafa Kemal Paşa, İzzet Paşa ka-

(48) Atatürk'ün Bana Anlattıkları — s. 62

binesi için, «Bu yeni teşekkülün benim iş'arımla alâkadar olup olmadığı hakkında bir şey diyemem» diyorsa da, «cephedeki müthiş hezimete rağmen M. Kemal Paşa'nın Sultan Vahideddin üzerindeki tesir ve nüfuzunun devam etmekte bulunduğunu gösteren bir hâdise» sayılabilir.

Mustafa Kemal'in daha sonraki tarihlerde Sultan Vahideddin ile olan dostane temasları da, bu tesir ve nüfuzu doğrulamaktadır. Hattâ Padişah'ın, Harbiye Nazırlığının M. Kemal Paşa'ya verilmesine israr ettiği bile bazı hâtıratta nakledilir. (49).

Fakat M. Kemal, İzzet Paşa'ya çektiği cevabi telgrafta; sulha kadar «çok buhranlı ve mühim vaziyetler karşısında» kalınacağını ve bu müşkilât içinde vatanına ciddi hizmetler edebileceği için Harbiye Nazırı olmayı istediğini, aksi halde sulhtan sonra huzur içinde Harbiye Nazırlığını herkesin yapabileceğini yazar. «Bana nazaran badessulh refakatimizi hiç de zaruri, hattâ lüzumlu addetmiyorum» der.

M. Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grup Kumandanı olarak, «otomobille, gece gündüz, uyumaksızın, bozuk ve fena yollar üzerinden» çok acele Adana'ya gelir. Bu acelesinin en önemli sebebini şöyle açıklar:

«... Bir an evvel Adana'ya vasıl olmak, cenup cephelerine henüz hakim bulunan kuvvetlerin başında olarak İstanbul ile bilâ vasıta konuşmak, nokta-i nazarlarımı tatbik edebilmek için müsait bir fırsat olacağı zannında idim.»

Mustafa Kemal Paşa, bir hayli zamandır ehemmiyet verdiği ve ısrarla takip ettiği uygun bir kabinede Harbiye Nazırı olmak fikrindedir. Ona göre kurtuluşun sırrı bu noktadadır.

* * *

(49) S. Nazif Tansu — İki Devrin Perde Arkası — s. 335

KÂZIM KARABEKİR'İN GÖZÜ İLE O GÜNLER

Mütareke'nin yapılacağı günlerdeki umumi durumu Kâzım Karabekir Paşa şöyle anlatıyor:

«Mütareke akdinde Suriye ve Musul mıntıkalarındaki ordular müdafaaya muktedir bir halde değillerdi. Suriye Cephesindeki Yıldırım Ordusundan Cevat ve Cemal Paşaların Orduları kâmilen mahvolmuş; M. Kemal Paşa'nın emrindeki Ali Fuat Paşa'nın ve İsmet Bey'in (İnönü) 20. ve 3. kolorduları zayıf bir halde Adana vilâyetine kadar çekilmişlerdi.» K. Karabekir Paşa, daha sonra Şark'taki 9. Ordunun İran Azerbaycanından Batum'a kadar dağınık bir sahada bulunduğunu, Nuri Paşa Kıt'alarının ise Kuzey Kafkasya'ya kadar uzanmış olduğunu söyler. O sırada kendisi, karargâhı Tebriz'de olan Birinci Kafkas Kolordusu Kumandanıdır ve Şark'ta herkesin, hudut harici hareketin ve müteakip zaferlerin yakın hatıralarıyla sevinçler eleme dönecek, felâketi sağır sultan bile duyacaktır. Nitekim 25 Ekim'de umumi Karargâhın İstihbarat Şubesi'nden bir şifre alır:

«İsmet Bey (İNÖNÜ), İstanbul'a geldi; bu ay zarfında sizin de gelmenizi ümit ediyor.»

Suriye Cephesinin mağlûp kumandanlarından İsmet Bey, çoktan İstanbul'a gelmiş ve Harbiye Nezareti Müsteşarı olmuştu bile.

İsmet İnönü'nün aldığı mağlûbiyetler cidden korkunçtu. Hatta Bi'rüssebi'e saldıran İngilizler, burayı hemen ele geçirmişler, Üçüncü Kolordu güçlükle geriye çekilebilmiş, Kolordu Kumandanı Albay İsmet canını zor kurtarabilmişti. (50).

* * *

(50) On-Yıl Savaş ve Sonrası — s. 129

MÜTAREKE ŞARTLARI

Nihayet 30 Ekim 1918 tarihinde, Limni adasının Mondros limanında, Osmanlı İmparatorluğu'nun ölüm ilâmına benzeyen Mütareke imzalanmıştı. Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Bey'in başkanlığındaki heyet göz yaşları içerisinde ateşkes anlaşmasını imzalamışlardı. Mütareke şartları, «Hilâfet-i Celile ve Saltanat-ı Seniye ve Hanedan-ı Osmanî hukukunun tamamî-i mahfuziyetinin temini»ni isteyen Padişah'ı daha da derinden yaralamıştı. O derece ki, elinden tesbihini düşürmüş ve müthiş hayal kırıklığını ifade edecek bir kelime bile söyleyememiş, yüzünü saklamak için sırtını dönmüştü.

Mütareke şartlarına göre:

1 — İstanbul ve Çanakkale Boğazları işgâl edilecek, 250 bin vatan evlâdını feda ederek müdafaa ettiğimiz bu yerlerde düşman bayrağı dalgalanacaktı.

2 — Hudutların muhafazası ve emniyetin temini için lüzumlu görülecek miktarın dışındaki bütün askerî kuvvetler derhal terhis edilecekti. Jandarma görevini yapacak askerî gücün tesbitini ise, Osmanlı Devleti galip düşmanlarına danışarak tesbit edecekti.

3 — Emniyet ve benzeri zarurî hizmetler için kullanılacak küçük gemiler dışında bütün harp gemileri teslim olup, limanlarda toplanacaktır. Bütün tersaneler istendiği zaman emre amade olacaktır.

4 — Bütün haberleşmeler (hükümet muhaberatı hariç) ve demiryolları kontrol edilecektir.

5 — Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'ta bulunan kuvvetler hemen teslim olacak, Kilikya'daki (Adana) kuvvetlerin güvenliği sağlamaya yeterli görüleninden fazlası geri çekilecek, Trablus ve Bingazi'de Osmanlı Subayları da silâhlarını bırakacaklardı.

6 — İtilâf hükümetlerine ve Ermenilere mensup harp esirleri ve hapisler kayıtsız şartsız teslim edilecek, Osmanlı Harp esirleri İtilâf Devletleri tarafından muhafaza edilecektir.

7 — İtilâf Kuvvetleri, emniyetleri bakımından gerekli gördükleri takdirde, herhangi bir stratejik noktayı işgâl hakkına sahip olacaklardı.

Mondros Mütarekesi'nin en feci maddesi bu idi. Dört tarafından prangaya vurulmuş Türkiye, bu maddeye dayanılarak, istendiği zaman, istenilen yerini düşman çizmesi altında görmek felâketine uğrayacak demekti.

Artık, son müstakil Türk Devleti komaya girmiş; vatan ufuklarını, yılgınlık, bezginlik ve ümitsizliğin karabulutları kaplamıştı.. Onulmaz acılarla sarsılan Müslüman Türk kalpleri, karmakarışık duygularla çarpmaktaydı.

* * *

...VE İSTANBUL

Lağvedilen ordulara bağlı birlikler perişanlık içinde, Komutanlar şaşkın... O kadar ki, tıkabasa doldurulan vagonlarla bile memleketlerine taşınabilmeleri için aylar gerek. Yaya gönderilenler var...

Adana'nın boşaltılmasına şahit olmuş General F. Altay, askerin ve mümkün olan mühimmatın Konya'ya nasıl taşındığını anlatırken şöyle diyor:

«Ordu ve Kolordu Karargâhları binasından bayraklarımızı, tarifi mümkün olmayan bir üzüntü ve acı ile indirerek yeni yerlerimize gitmek üzere trene bindik.

Odun ateşi ile işleyen Tren, basamaklarına kadar dolu, hava sağuk. Büyük zorluklarla Konya'ya gelebildik. Ordu terhis ediliyor, seferberliğe son veriliyordu. Konya'ya gönderilen silah, cephane ve askeri eşyalar burada medreselere, camilere saklanıyordu. Yalnız kadro haline düşen ordu mevcudu ise, depoların korunmasına bile yetmiyor, bazı ermenilerin askerlerimize yaptığı hareketlere tahammül de o kadar güç oluyordu ki... Bitmek bilmeyen zorluklar koskoca dağlar gibi dikilip duruyorlardı.» (51).

Mütareke hükümlerine göre lağvedilen Orduların kumandanları İstanbul'a çağrılıyor. Zaten bir kısmı çoktan İstanbul'dadır. Bir kısmı İstanbul'a biran evvel gitmek istemekte, bir kısmı ise, yüksek makam

(51) a.g.e. — s. 152-179

tekliflerine rağmen İstanbul'a çağrılmayı hayra alâmet saymamaktadır. Bunların başında, Erkân-ı Harbiye Reisi yapılacağı söylentisine rağmen, İstanbul'a çağrılışını hiç de iyi bir alâmet saymayan Kâzım Karabekir Paşa gelmektedir. Karabekir Paşa, muzafferane hudut hariçlerinde dolaşan ve felâketlerin teferruatından ve safahatinden henüz haberdar olmayan bir Kolordu Kumandanı olarak, felâkete inanamaz haldedir. Batum'dan Reşit Paşa Vapuruna yüzlerce üzgün ve şaşkın zabitle binen Paşa, felâketin asıl tesirini 28 Kasım 1918'de Boğaz'dan İstanbul'a girerken duyar. Önce bir Kızılhaç gemisini Karadeniz'e açılırken görür, sonra da Boğazın iki tarafındaki tabyalarda dalgalanan İngiliz ve Fransız bayraklarını üzüntüyle seyreder. Gerisini kendisinden dinleyelim:

«Reşit Paşa Vapuru Kaptan güvertesinde el dürbünümle bunları seyrederken duyduğum azap ve ıztırap tahammülümün haricine çıkıyordu. Büyükdere hizasını geçiyorduk, orada feci bir manzara vardı. Bir İngiliz müfrezesi Türk bayrağını indirecek, İngiliz bayrağını asacaktı. Mağrur ve kabalık bir İngiliz zabiti karşısında, ızdıraplar içinde kıvranan bir Türk zabiti duruyordu. Ömrümde bu kadar acı duymamıştım. Bu feci manzara ve bu acı duygu karşısında, tek dağ başı mezar oluncaya kadar uğraşmalı kararını verdim. Artık İstanbul limanını dolduran İtilâf donanması nazarımda bostan korkuluğu menzilesine inmişti.»

Karabekir Paşa İstanbul'a geldiğinin ertesi günü, eski arkadaşı İsmet'le (İnönü) ilk görüşmeyi yapar. (29 Kasım 1918). Bu tarihî görüşmenin metnini Kâzım Karabekir Paşa'nın eserinden nakledeceğiz. Özellikle belirtelim ki, yıllardan beri neşriyat sahasına çıkmış olan bu görüşme tekzip edilmemiştir! Evet, söz Karabekir Paşa'nın:

«İstanbul'da ilk görüştüğüm İsmet'ti. 29 Teşrinisanide Zeyrek'te misafir olduğum biraderimizin bahçesinde Çamlıcalara kadar uzanan geniş manzara içinde İtilâfın bir yığın tekneleri ile sanki istihza eden muazzam Süleymaniye Camii karşımızda Müslüman Türklüğün bir heykel-i vekarı gibi mağrur duruyordu. Pek eski ve pek samimi arkadaşım İsmet çok bedbindi.

— Gördün mü Kâzım? Herşey mahvoldu. Vaktiyle gördüğün gibi sürüklediler ve bitirdiler. Derdin ki, batıracaklar ve hayatımızla biz didişeceğiz. Fakat benim hiçbir ümidim kalmadı. Ben kararımı sana söyleyeyim mi Kâzım? Köylü olalım, askerlikten istifa edelim. Senin kaç liran var? Birleşelim, Kâzım Ağa, İsmet Ağa olalım. Çiftçilikle hayatımızı sürdürelim.

— İsmet ne söylüyorsun? dedim. Zannediyor musun ki, bizi yaşatacaklar. Ermeni ve Rumlar Garptan ve Şarktan Türk'ü boğacaklardır. Bırak ki benim bir tarla alacak param yok, fakat olsa da ayaklar altında zelilâne ölmektense milletimizin bu kadar yıl yediğimiz ekmeğini namuskârane ölmekle ödemek daha çok yakışmaz mı?

— Kâzım ne diyorsun? Sen vaziyeti henüz bilmiyorsun. Ordularımız mahvoldu. Boğazlara İtilâf hâkim, bütün Cenup hudutları açık bir halde. Asıl felâket bizim içimizde Kâzım! Tasfiye yapacaklar tasfiye! Anlıyor musun? Bugün harpte kazandığın Paşalığı alacaklar, bir, belki de iki rütbe kaybedeceksin. Artık bize herşey düşman. Ben çok düşündüm. Neyimiz varsa birleştiririz, ne mümkünse alırız. Kâzım Ağa, İsmet Ağa oluruz. Ben başka türlüsünü göremiyorum Kâzım. Sen de bir iyi düşün.

— İsmet, ben kararımı vermiş bulunuyorum. Bütün bu şeyleri vaktiyle Çanakkale'den içeri sokma-

mıştık. Nazarımda bostan korkuluğundan farkları yoktur. Biz ölümü göze alınca hepsini yine dışarı atarız. Milletin mahvolduğunu görmek zilletinden ise, yaşadığını görerek ölmek daha erkekce olur. Ben dün Boğaz'dan gelirken ahdimi verdim Tek bile kalsam veya tek dağ başı dahi kalsa uğraşmak... Silâhımı, üniformamı kimseye vermeyeceğim. Azim ve tedbir her ümide yol açar. Vaziyeti sen de anlarsın.

— Kâzım, millete karşı mümkün olanı yapalım, fakat yapılamayacaktan fayda yoktur.

— İsmet acele etme! Daha görüşürüz. Yalnız hepimizin İstanbul'a toplanması feci. Beni getirmemeliydiniz. Yapılacak ilk iş ordularımızın başına gitmektir. Ne yap yap beni bir Kolorduya tayin ettir. Anadolu'da olsun, mümkünse kendi Kolorduma. Hepimiz buradan uzaklaşalım. Yoksa günün birinde toptan bir ihanete kurban gidersek her ümit mahvolur.

İşte Harbiye Nezareti Müsteşarlığı vazifesini son günlerde görmekte bulunan İsmet'le ilk temasımız. İzzet Paşa büyük bir hata yaparak İsmet'i de, beni de Kolordularımızdan alarak İstanbul'a getirmiş, birimizi müsteşar, diğerimizi de Erkân-ı Harbiye Reisi yapmakla muvaffak olacağını zannetmiş. Halbuki daha ben İstanbul'a gelmeden kendisi çekilmiş.»

Bu görüşmeden de açıkça anlaşılacağı gibi, İsmet Paşa, millî bir mücadeleye inanması şöyle dursun, herşeyden ümidi kesmiş, bir köye çekilerek çiftçilikle geçinmeyi bile düşünmeye başlamıştır. Bütün tasavvuru bu kadar mıdır? Hayır, keşke bu kadar olsa idi, muhakkak ki kendisi hakkında daha şerefli olurdu.

Kâzım Karabekir Paşa'nın hatıratından anlaşıldığına göre, Mustafa Kemal İstanbul'a geldikten ve Hükümetin elemli havasını gördükten sonra da, «mü-

tecanis ve iyi bir kabine teşkil olunursa, mümkün olan iyi bir vaziyeti teşkil edilebileceği kanaatinde» ısrar etmekteydi. Karabekir Paşa, iyi bir kabine kurmakla hiçbir netice alınamayacağına, bunun hiç bir işe yaramayacak bir tedbir olduğuna inanmaktadır.

Bu yüzden de, kararını çoktan vermiştir; fikrini soranlara, «Anadolu'ya Ordu başına! Başka çare yoktur» der. Kendisinin de bütün gayreti, bir Kolordu Kumandanlığına tayinini temin; ve hususen Anadolu'ya mümkün olursa Şark'a gidip, bir mukavemet cephesi kurmaktır. Bu arzusunun aksi istikametinde olan gelişmeleri ise şöyle anlatır:

«Orduların başında güvenilir Kumandanlar kalmamış, kimi gelmiş, kimi getirilmiş, hepsi İstanbul'a toplanmıştı. Mustafa Kemal, Vehip, Fevzi, Cevat, Cemal, Ali Fuat, Ali İhsan Paşalar, İsmet ve ben. Birçok rütbeli zabitler de izinli izinsiz İstanbul'a akın ediyorlardı. Vaziyetin kestirme mânası inhilâldi. Sık sık kabinelerin değişmesi, İtilâfın her gün artan tecavüzü, felâket gününü yaklaştırıyordu.»

Yaklaşan felâketin mânasını ve nasıl önlenebileceğini anlamayan İsmet Bey, çiftlik kurarak ağalık yapma fikrinden vazgeçmiş ve Kabine kurmak ve hükümeti ele geçirmek sevdasına düşmüştür. İsmet Bey'in bu isabetsiz teşebbüsünü de Karabekir Paşa şöyle anlatıyor:

«İsmet benim haberim olmadan M. Kemal Paşa ile bir toplantıda bulunurken Ahmet Rıza veya İzzet Paşa başkanlığında bir kabine yapmak teşebbüsünde bulunmuştu. Bunu ben haber aldığım zaman, bana haber vermeden ve fikrimi sormadan böyle menfi işlerde bulunmasının faydasız olacağını ve şahsını yıpratacağını bir daha tekrar ile İstanbul'da yapılacak hiçbir teşebbüse girişmemesini ve Anadolu'da milli

teşekkülün başına geçmesini ve ben tek başıma da kalsam uğraşacağımı, fakat halkın bizimle geleceğini, vaziyetin içinden başka türlü çıkmanın imkânı bulunmadığını izah ettim.»

Ne yazık ki, İsmet Bey'in bu fikri anlaması o günlerden çok sonra bile mümkün olmayacak. O, daha bir çok zaman kabine peşinde koşacaktır. Nitekim, Karabekir'in sözlerini hiç duymamış gibi, O'na kurulacak hükümette «İâşe Nazırlığı» teklif eder. «İâşe Nazırlığı» milleti yedirip içirecek bakanlık... Paşa ile İsmet Bey arasında bu konuda geçen bu konuşma çok manidardır:

«Esasen hiçbir kuvvete dayanmayan bir kabineye girmenin, şahsen düşüş olacağını, İâşe Nazırlığının ise, açlıktan ölenlere mersiye okuyuculuktan başka bir şey ifade edemeyeceğini söyledim.

İsmet diyor ki:

— Açlık diyorsun, acaba açlıktan koca İstanbul'da kim ölmüş?

Dedim ki:

— Hangi evin kapısın çalıp da halini sorduk? Benim evim bile yarı aç!

İsmet müteessir oldu, söyleyip söylemediğine pişman oldu.»

Mustafa Kemal Paşa da, Falih Rıfkı'ya anlattığı hatıralarında, Ahmet Rıza Bey'le, yeni kabine konusunda mahrem bir görüşme yaptığını söyler. Bu görüşmede, yeni kabine kurmanın lüzumu ve kimlerin bakan olacakları mevzuu konuşulmuş olmasına rağmen, Ahmet Rıza Bey sadrıazam olamamış, düşündüklerini tatbik edememiştir. Esasen, M. Kemal, Ahmet Rıza Bey'in kendisinden sakladığı bazı düşünceleri olduğu kanaatindedir. (52).

(52) Atatürk'ün Bana Anlattıkları — s. 106-107

Mustafa Kemal Paşa'nın yeni kurulacak bir kabinede Harbiye Nazırı olmak yolunda bir hayli gayreti olduğunu daha önce söylemiştik. Bu konudaki gelişmelerin nasıl olduğunu daha iyi görebilmek için, Paşa'nın sözünü ettiğimiz hâtıralarına göz gezdirmemiz gerekecektir. Mütarekeyi imzalayan İzzet Paşa kabinesi istifa etmiş, fakat yeni hükümfet kurulana kadar vazife başında kalacaklardır. İzzet Paşa, daha önce kendisinin sadrıazam yapılmasını Padişah'tan isteyen M. Kemal Paşa'yı acele İstanbul'a çağırır. Ve M. Kemal İstanbul'a gelir. İzzet Paşa ile görüşür ve O'nun sadrıazamlıktan istifasını yersiz bulur. Yeni Sadrıazamlık için vazifelendirilmiş olan Tevfik Paşa'nın kuracağı kabineyi engellemek ve tekrar İzzet Paşa başkanlığında bir hükümet kurmak gerektiğine inanır. Hatta yeni kabineye kimlerin gireceği bile tesbit edilir.

***

Artık M. Kemal Paşa hızlı bir faaliyet içindedir. Gelişen hâdiseleri şöyle anlatır:

«İlk hedef kabineyi iskat etmek (düşürmek) olduğuna nazaran, ben hemen Meclis-i Mebusanla temas aradım. Öteden beri arkadaşım olan mebuslarla konuştum. Nokta-i nazarımı onlara izah ettim ve beni daha büyük mebus kitleleriyle temasa getirmelerini kendilerinden rica ettim. Bu arkadaşların delâletiyle, ilk defa olarak sivil kıyafetle, Fındıklı'daki Meclis-i Mebusan binasına gittim.

O günlerde Tevfik Paşa kabinesine itimat mevzubahisti. Ben adem-i itimad reyi verilmesi fikrinde idim. İşte Meclis-i Mebusan binasına girdiğim gün, itimat meselesinin mecliste reye koyulacağı gündü. Kanaatimi mümkün olduğu kadar sür'atle tanıdığım

veya orada bana tanıtılan mebuslara izaha çalışıyordum. Bir kısım mebuslarda şu tereddüt vardı:

«Eğer itimatsızlık reyi verecek olursak Meclisi dağıtacaklardır. Fakat Tevfik Paşa kabinesine itimat reyi verip biraz zaman kazanarak bu esnada belki faydalı işler görmek mümkün olur.»

M. Kemal bu düşüncelerin yersiz olduğunu anlatarak, itimatsızlık oyu verilmesini ve kazanılacak zaman içinde tekrar İzzet Paşa kabinesini iş başına getirmek için çalışılması gerektiğini savunur. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın, sivil kıyafetle Meclisteki yaptığı bu ilk siyasi faaliyeti, başarısızlıkla sonuçlanacaktı. Durumu kendisinden dinleyelim:

«Meclis salonlarında, koridorlarda, ayak-üstü, âni mantıklarla yapılan bu münakaşalar şöyle bir netice verdi: Mühim bir kısım mebuslar salonlardan birine toplandılar ve beni de oraya davet ettiler. Vaziyeti, içinde bulundukları şartları ve yapılması gereken hareketi muktedir olduğum kadar kendilerine tavsiye ettim.

Teklifim orada hazır bulunanlarca kabul olundu ve muvaffak olacaklarına kat'i ümitlerini söyleyerek, bulunduğumuz salondan çıkıp meclis reisinin içtima işaretini beklediler.

Ben bir locada karar neticesini bekliyordum. İsimler okunarak reyler soruldu. Tasnif olundu ve kürsüden netice umumi heyete bildirildi. Tevfik Paşa kabinesi ekseriyetle itimada mazhar olmuştu!

Ne yalan söyleyeyim, biraz mütehayyir kaldım. (Şaşırdım). Benim teklifimi kabul ettiklerini söyleyen Meb'us adedi küçümsenecek gibi değildi. Özellikle bunların arasında sözlerinin ve mevkilerinin çok nafiz olduğu kanaatını verenler de vardı. Fakat şüphesiz Meclis hissiyatının bir an içinde bin renk alabile-

cek durumda olduğundan daima uzak kalan benim gibi bir askerin hayretine taaccüp edilemez. Bu acayip fikirler ve hisler mecmaından çıkmak için fazla beklemedim...

Derhal Osmanlı Meclis-i Mebusanının Sarayını terkettim. Evime döner dönmez, Saray'a telefon ederek Vahideddin'den mülâkat istedim. O'nunla hemen bir mülâkatta bulunmayı (konuşmayı) faydalı buluyordum.

Maksadım kendisiyle açık görüşmek, tedbir olarak düşündüğümü söylemek ve bu tedbirin tatbikindeki zarureti izah etmekti. Padişahı tasavvur ettiğimiz teşebbüse ikna edebileceğimi zannediyordum.»

Mustafa Kemal, Harbiye Nazırı olarak kabineye girme ümidini yitirince yeni bir yol denemek ister, bu son teşebbüsüyle. Evet, Sadrazamı ayarlamak suretiyle olmayınca hükümete etkili olmanın tek yolu olarak Padişahı ikna etmekten başka çare kalmamaktaydı. Mustafa Kemal daha önceki münasebetleri itibariyle Sultan Vahideddin ile görüşmekten çok ümitliydi.

Usul icabı Padişah'la yapılacak görüşme için randevu alması gereken Naci Paşa (Eldeniz) Mustafa Kemal'ın yakını olduğu için bu arzuyu hemen arzetmiş ve gerçekleşmesine de çalışmıştır. Ancak, Padişah bu görüşmeyi tehir eder, Cuma selâmlığında hazır bulunmasını ister. M. Kemal bu görüşmenin bu gün veya ertesi gün yapılmasının istenmemesini, Padişahın «Saffet ve samimiyet gösteren aldatıcı tavriyle, kafasında gizli bir kararı şeytani bir surette saklamasına» bağlar. Cuma'ya çok gün var daha der Paşa, ama ne çare başka yapacak birşey de yoktur.

Mustafa Kemal Cuma selâmlığına gider, namaz-

dan sonra Padişahın huzuruna çıkar. Uzunca bir görüşmeden sonra da ümitsiz ve müteessir olarak ve ne gariptir ki teessürünün sebebini dahi anlamayarak Sultanın huzurundan çıkar. Gerçekten de uzun sürmüş bu görüşmeyi, Padişah «mahirane bir tarzda» idare ederek Paşa'nın mukaddemesini söylemekte olduğu fikrinin izahına meydan vermemiş, lâfını ağzında bırakmıştır. Böylece Mustafa Kemal'in çok ümitli başladığı ve çok şey umduğu bu görüşme, getirmek istediği konu bakımından hiçbir netice vermemiş olarak sonuçlanır.

Ancak burada altını çizerek tesbit etmek istediğimiz bir gerçek vardır. Bizzat M. Kemal Paşa'nın da hatıralarında anlattığı gibi, bu görüşmeden önce Padişahın verilmiş bir kararı vardır. Bu verilmiş karar sebebiyle Paşa'nın tekliflerini dinlememiş, hatta onu da kendi kararı yönünde yoklamış ve hazırlamak istemiştir.

İşte bu gerçeğin Paşa'nın ağzından ifadesi:

«Padişahın verilmiş bir kararı olmalı idi. Biz ise bu kararın ne olduğunu bilmeyen veya anlamak istemeyen kimselerle konuşuyorduk.» (53).

Padişah 20 Aralık 1918 tarihindeki görüşmeden önce verilmiş bu kararını, Paşa ile mütarekedeki dördüncü ve son görüşmesinde açıklayacaktır. İleride göreceğiz.

Bu görüşmeden bir gün sonra, Meclis Padişah iradesiyle feshedilince, (21 Aralık 1918) Mustafa Kemal'in kabineye girmek hususundaki ümitleri tamamen suya düşmüş olur. Artık, kabine kurmak, Harbiye Nazırı olmak, orduya el koymak gibi teşebbüsleri tahakkuk ettirici hiçbir meşru yol kalmamıştı. Mustafa

(53) a.g.e. — s. 92

Kemal Paşa'nın gördüğü manzara kapkaranlık, ümitsiz ve müthiş bir manzaraydı. O bu manzara karşısında Sultan'la Mebusan Meclisi'nin kapatılması konusunda ortak karar aldıkları ve bu hususta Sultanı desteklemek yolunda Ordu adına teminat verdiği söylentilerinin yayılmasına bile alâkasız kalır, ehemmiyet vermez. Şişli'deki evine çekilmiş olarak gördüğü manzarayı şöyle tasvir eder:

«İstanbul sokakları İtilâf devletlerinin süngülü askerleriyle dolmuştu. Boğaziçi, toplarını sağa sola çeviren düşman zırhlıları ile lacivert sularını göstermeyecek kadar örtülüydü. Herkes ancak çok zaruri ihtiyaçları için evlerinden çıkabiliyor, sokaklarda hatır ve hayale gelmeyen hakaretlere uğramamak için caddelerin duvar diplerinden büzülerek, eğilerek ve korkarak yürüyebiliyorlardı. Bütün ihtiyatlara rağmen yine bir türlü feci tecavüz sahneleri eksik değildi. Koskoca İstanbul ve koskoca İstanbul'un yüzbinlerce halkı sesleri kısılmış bir halde idi.

İstanbul ufuklarında yükselen şeyler, yalnız düşman sesleri, düşman hareketleri, düşman bayrak ve süngüleriydi.

Şâyan-ı hayrettir ki, artık âdi bir mendil gibi ayak altında çiğnenen bu muhitte hâlâ bir saltanat, bir hükümet, bir varlık farzedenler vardı.» (54).

* * *

(54) a.g.e. — s. 88-89

KARA GÜNLERDEN ACI SAHNELER

Osmanlı'nın çöküşü, dış düşmanları olduğu gibi içimizdekileri de harekete geçirmiş, akla hayale gelmez hıyanet ve cinayetlere sevketmişti. Ermeni, Rum azınlıklarının vicdanı ve vefayı bir tarafa atan taşkınlıkları, Müslüman - Türk'ü kalbinden yaralıyordu. Son vatan parçasının düşmanlar tarafından işgali sebebiyle kan ağlayan milletimiz, eşi bulunmaz bir müsamaha ve merhamet gösterdiği, içindeki azınlıkların azgınlıklarıyla bilhassa yaralanmıştı.

13 Kasım 1918'de İstanbul limanında demirleyen 55 parçadan müteşekkil düşman donanması, mağlûbiyetin acılığını bütün zehiriyle tattırırken, karaya çıkan Haçlı askerlerince kritik noktaların işgal edilmesi de muztarip gönüllerde onulmaz bir yara açmıştı. Her gün bir yeni işgal haberiyle gölgelenen ümitler, vatansever kitleye gülmeyi unutturmuştu.

O günleri yaşayan T. Mümtaz Göztepe hissiyatını şöyle anlatıyor:

.....

O gün, bütün harp yılları süresince kapalı kalmış bulunan İtilâf devletleri elçilikleri, taşkın törenlerle açılıyor, kraldan fazla kral taraftarı olan tatlısu frenkleri ile, Karşıyakalı vatandaşların taşkınlıklarını, dünkü düşmanlarımız zorlukla yatıştırmak zorun-

da kalıyorlardı. İstanbul taş kesilmişti. Basınımızın dili tutulmuştu. (55).

Ermeni ve Rum azınlığın sokaklarda gösterdiği taşkınlık ve şımarıklığın bir örneğini de, Meclis'te mebusları sergiliyorlardı. Sadrıazam Tevfik Paşa, ilk kabinesini kurduktan sonra, Meclis'e sunduğu çok kısa beyannamesinde özetle şöyle diyordu.

«Evvel be evvel, devlet ve millet-i Osmaniyenin şeref ve haysiyetiyle te'lifi kabil bir sulh yapmak için olanca gayretimizle çalışacağız.»

Bu kısacık beyannamenin okunması biter bitmez kürsüye ilk çıkan mebus, Trabzon Milletvekili Yorgi Efendi olmuştu. Evvelden hazırlanmış ve bu Yorgi Efendinin eline verilmiş olan uzun nutukta Trabzon Rum Mebusu Yorgi Efendi:

— Ekalliyet unsurlarının (azınlıkların) hakkında, kabine beyannamesinde en küçük bir kayda rastlayamadıklarını ileri sürerek bu kabineye güven oyu veremeyeceklerini bildirmiştir.

Kabine beyannamesinde, ekalliyet unsurlarına ait hiç bir kayda rastlanmamasından yana yakıla şikâyet eden bu Rum Mebusunun sayfalar dolduran uzun nutuku içerisinde, çok yazık ki, memlekette olup biten ve sonu gelmeyen işgal facialarına dair tek bir şikâyete rastlanmıyordu.

Bu küstah tavır ve üslûp karşısında Meclisteki Türk mebusları için için kaynatan duygulara Divaniye Mebusu Fuat Bey tercüman oldu. Bu çok ateşli nutuk, meclis pencerelerinden düşman donanmasının

(55) T. Mümtaz Göztepe — Vahideddin Mütareke Gayyasında, — s. 57-59

namlularına karşı söylenmiş olması itibariyle tam bir kahramanlıktı. Fuat Bey şöyle haykırıyordu

«Mütarekenin henüz mürekkebi kurumamıştır. Fakat görüyoruz ki karşımızdakiler bu mütarekeye hiç riayet etmiyorlar. Biz, beş senedir büyük bir hürriyet ve şeref harbi yapıyorduk. Bu savaşı daha da uzatabilirdik ve neticede belki ölebilirdik, fakat ne önemi var; şerefimizle öldürdük ve sonra da büyük bir canlılıkla ayaklanır ve bütün dünyanın karşısına başımızı kaldırarak dikilirdik.

Başşehrimiz İstanbul ve Beyoğlu yakalarına silahlı düşman askerleri çıkarılıyor. Bakırköy işgâl altındadır. İskenderun işgâl edilmiştir. Musul işgâl ediliyor.

Efendiler! Bu işgal değil bir istilâdır. Daha doğrusu korkunç bir ilhaktır.

Türk evlerine düşman askerleri sokuluyor. Kadınlarımızın harimine bile ehemmiyet verilmiyor. Türk evleri düşman kalelerinden daha metindir. Bu kürsüden kendilerine sesleniyorum ve diyorum ki:

Bir gün elbette sesimiz bütün kuvvetiyle yükselecek ve hak, ergeç yerini bulacaktır. (56).

İşgâl Kuvvetlerini Meclisi dağıtmaya kadar gidecek teşebbüslere sevkedebilecek bu ateşli nutukların uzaması ihtimali belirince, Dahiliye Nazırı gizli celse ister ve İttihatçı mebusların tepkisine ve güven oyu vermeyeceklerini açıklamalarına sebeb olur. Dahiliye Nazırı'nın, hiç bir kayıt ve şart taşımaksızın, ya güven, ya güvensizlik oyunu beklediklerini ihtar etmesi üzerine, kabine güven oyu almıştı. İttihatçıların, azınlıkların ve dışarıdan da daha önce bahset-

(56) a.g.e. — s. 61-62

tiğimiz şekilde, Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmaları netice vermemiş, yirmi yedi red ve yedi çekimsere karşı 91 oyla kabineye güven gösterilmişti. Ne var ki bu güven oyu, işgâl kuvvetlerinin baskısıyla Meclis'in kapatılması tehlikesine karşı istenmeye istenmeye verilmişti. Bunun için de, Meclis'teki sert ve kızgın hava bir türlü yumuşamıyordu. Meclisin son gününü Tarık Mümtaz Bey'den dinleyelim:

«Hitabet kürsüsü üzerine hatiplerden biri çıkıp biri iniyordu ve her mebus ayrı bir telden çalıyor ve herkes ağzına geleni pervasızca söylüyordu. Rum mebuslar, Mütarekenin ilk gününden beri olduğu gibi, o gün de, kabinenin mevcudiyetini tanımak istememişler ve bunlardan Aydın Mebusu Emaneolidis Efendi:

— Kanunun mezhep ve milliyet ayırmadan tatbik edileceği söylenip duruyordu. Bu sözler, yüz seneden beri, Reşit, Âli, Fuat ve Mithat Paşalar tarafından da söylenmiş fakat onların siyasetleri de Sait Halim ve Talât Paşaların siyasetlerinden farklı olmamıştır. Tevfik Paşa Hükümetinin de bugünün icaplarına ve prensiplerine göre davranacağına inanmıyoruz, demiştir.

Bu Rum mebusun arkasından kürsüye gelen Halep Mebusu Artin Efendi ise:

— Türk Milleti, medeniyet ve insaniyet âlemi nazarında bugün bir suçlu durumundadır! Hezeyanıyla başlayan ve bütün Meclis tarafından «Hâşaaaa!..» sesleriyle karşılanan konuşmasında:

— Osmanlı Tarihinin en netameli, en kızıl sayfasını teşkil eden büyük ve kanlı bir cinayet vardır ki, bu cinayetin adı Ermeni katliâmıdır, dedikten sonra, hem nalına hem mıhına vurmaya başlamış ve abuk sabuk sözlerine şöyle devam etmiştir:

— Bu cinayetlerden dolayı asıl suçlu olan Türk Milleti değil; daha doğrusu eski Türk Hükümetidir. Ben çok halim, selim, merhametli, iyi yürekli, dindar ve insaniyetli bir çok Türkler tanırım ki, o cinayetlerin işlendiği zamanlarda bizimle beraber oturmuşlar, kan ağlamışlar ve o cinayetleri işleyenlere lânet okumuşlardır. Bu arada bazı vali ve mutasarrıfların ellerini kana bulaştırmamak için vazifelerinden çekildiklerine de şahit oldum demesi üzerine, bir Ermeni milletvekilinin bu doğru sözlerini bütün meclis «Aferin, bravo!» sesleriyle alkışlamaya kalmadan, Artin Efendi büyük bir çam daha devirmekte gecikmemiş, bir mebusun ağzına yakışmayacak bir ifade ile şöyle hezeyan etmiş:

«— Hâlâ bir çok Ermeni kızlarının bazı sefillerin kucaklarında yatmakta olduklarını bilmeyen yoktur» demişti.

Millet Meclisinde büyük bir hiddet uyandıran, fırtınalar koparan bu hezeyan, sabırlarını dişlerine takarak susan ve birçok kanlı olayların canlı şahidleri olan Doğu vilâyetleri mebuslarımızın sabırlarını taşırmıştı.

Tam bu sırada, Muş Mebusu İlyas Sami Efendi, kürsünün üzerinde görünür görünmez, bütün Meclisin bağrından kopan sürekli bir alkış tufanı bu kürsüyü kucaklamıştı. Muş Mebusu, dünyanın sağır kulağına bilmediğimiz acı gerçekleri haykırıyor, hayret ve nefret uyandıran bir çok canlı vesikaları dile getiriyordu.

İlyas Sami Efendi, Meclisin ve tarihin arşivlerine emanet ettiği bu önemli konuşmasında aynen şöyle demişti:

— Türk milletine nakledilmek istenen bu cinayetler, yalnız bazı Türkler tarafından yapılmış değildir.

Bir takım fesatçı ve kışkırtıcı Ermenilerin sebeb oldukları bir mukatele, yani karşılıklı boğazlaşmalardır. Seferberliğin ilk yıllarında, eski hükümet Doğu illerinde en mükemmel silâhları Ermenilere, en köhne silahları Türklere vermiştir. Bu itimadı daima kötüye kullanan Ermeni vatandaşlarımızın içinden türeyen çetelerinin ve bunlara kumanda eden Ermeni mebusların, harbin başlangıcında irtikâp etmedikleri hiyanet ve cinayet kalmamıştır.

Van Mebusu Avram Papazyan isminde bir Vatan haini, o zamanki Osmanlı Hükümetine zehir gibi bir nota vererek, Ermenilerin dilekleri hemen kabul edilmezse, büyük bir silâhlı ayaklanma yapacağını bildirmişti.

Van Vilâyetimizin, Rus orduları tarafından hücuma uğradığı kara bir günümüzde, şehrin iç cephesi de bu çeteler tarafından kuşatılmış ve İslâm nüfusunun yüzde ellisi, bu alçaklar tarafından mahvedilmişti. Orada Türkler tarafından yapılmış bir katliâm yoktur, doğrudan doğruya nefis müdafaası ve karşılıklı bir mukatele vardır. Artık bu gerçeğin aydınlanması ve bütün Dünya'nın gözleri önüne koyulması zamanı gelmiştir.» (57).

* * *

Meclis'teki konuşmalar, mevcut hükümeti de şiddetle tenkit eden ve şaşırtan bir üslûp içinde devam etti. Nihayet Millet Meclisinin feshedilmesi ile sona erdi. (21 Aralık 1918).

---

(57) a.g.e. — s. 71-73

ŞİFASIZ BİR İLLET : PARTİCİLİK

Meclis'in kapatılmasına kadar giden hâdiselerin temelinde yatan asıl acı gerçek, parti mücadelesidir. Evet, o kapkara günlerde bile, siyasi ihtirasların kabarmasına, vatan ve millet hissiyatını boğmasına mani olunamadı. Tam ters bir anlayışla, kısır ve mânâsız parti çekişmelerinin en kesif şekilde arttırıldığı günler, ne yazık ki o talihsiz günlerdir. İttihat ve Terakki'nin iktidardan düşmesi üzerine, muhalifleri harekete geçmiş; o zamana kadar haksızlığa uğradıkları inancı içerisinde, düşük rakiplerinden intikam almak için âdeta şahlanmışlardı. Bilhassa Hürriyet ve İtilâf Partisinin şuursuz ve ölçüsüz muhalefeti, bir parti mücadelesinin sınırlarını çoktan aşmış; vatana en iyi hizmetin, ittihatçıları tamamiyle tasfiye etmek olduğuna inanılmıştı. Bu iki partinin mebusları arasında «yenilmiş ve yok edilmeye mahkûm bir milletin insanları olarak tek ortak tarafları yoktur.»

Mütareke imzalanır imzalanmaz, yapılacak tek hayırlı icraat olarak akla, İttihatçıları mahkûm etmek gelmişti. Çünki onlar harp suçlusu idiler, Ermenileri yurtlarından atma cürmünü göstermişler; kötü ve zalim bir idare kurmuşlardır. Yıllarca sessiz oturmuş, sindirilmiş muhalefet, âni bir hürriyetle nefes alıverince düşmanı unutmuşlar, siyasî rakiplerine saldırmaya başlamışlardı. Ne var ki başlarına geleceği çok iyi tahmin eden İttihatçı liderler, daha er-

ken davranmış ve vatanı terketmişlerdi. Fakat ne olursa olsun, hiç olmazsa gıyaplarında mahkûm edilmeli ve suçları tescillenmelidir. Muhaliflerin bu fikirden taviz vermesi, hiç mi hiç mümkün değildir. Siyaset denen asrın canavarı ve onun garip cilvesi...

Mütareke senelerindeki parti çekişmelerinin, ne vicdansız ölçülerle yürütüldüğünü anlayabilmek için, şu birkaç noktayı bilmek kâfidir.

1 — Vatansever olduğundan şüphe edilemeyecek kadar dürüst ve namuslu insanlar bile, sırf İttihatçı düşmanlığı yüzünden millî mücadeleye cephe almışlar; bu hareketi, içindeki İttihatçılar sebebiyle onların yeni bir anlayışı ve toparlanışı olarak görmüşlerdir.

2 — İttihatçıları suçlamak isteyen muhalifleri ve bilhassa Hürriyet ve İtilâfçılar, düşmanlarımızla aynı seviyede ve hizada görünmekten bile çekinmemişlerdir. İttihatçıların kendilerine zulmettiğini iddia eden Ermenilerle birlikte hareket edip onlara katıldıkları gibi; Meclisin İttihatçılar tarafından seçilmiş olması sebebiyle dağıtılmasını isteyen İngilizlerle de aynı şekilde düşünüyorlardı. İngiliz emelleriyle inanılmayacak uygunluğa bakınız:

«İstanbul'un işgâli karşısında Hürriyet ve İtilâf Parti sevincini gizlemiyor; tek üzüntüsünün, böyle bir tedbirin bu denli geciktirilmesinden doğduğunu açıklıyor; İngiliz Muhipler Cemiyeti de buna benzer duyguları dile getiriyordu.» (58).

İntikam hissi iliklerine kadar işlemiş olan bu zümre kolay tatmin olacağa benzemiyordu. İçteki

(58) Dr. Salahi R. Sonyel — Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika — s. 207

muhaliflerin dıştaki düşmanlarla müştereken yürüttükleri kin harekâtının parolası; «Memlekette İttihatçılardan taş üzerinde taş, omuz üzerinde baş bırakmamak» olmuştu.

Damat Ferit Paşa iktidara gelir gelmez, İttihatçılar aleyhindeki kampanya hız kazanmış, tevkifler başlamıştı. Başta eski sadrıazam Sait Halim Paşa ve Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi olmak üzere, Meclis ve Ayan reisleri de dahil altmış İttihatçı tevkif edildi. Daha sonra mütemadiyen devam edilen tevkifler ve divan-ı harplerde muhakemeler, Malta'ya sürgünler ve idamlar; o günlerin yankı yapan hâdiseleridir.

Birçok ordu kumandanlarının gazete sütunlarına kadar düşen suçlanma ve itham edilmeleri de olağan işlerden sayılır olmuştu. Ancak burada gözden kaçmasına imkân olmayan enteresan bir nokta vardır. O da hudut ve ölçü tanımayan bir tevkif furyası içinde, Mustafa Kemal Paşa'ya dokunulmamış olmasıdır. Hatta İngilizlerin Suriye fatihi olan General Allenby, Paşa'nın Altıncı Ordu Kumandanlığına tayin edilmesini tavsiye eder. Bu teklifin Mustafa Kemal Paşa tarafından reddedilmesi üzerine de, yaveri ve otomobili alınmış, tahsisatı kesilmiştir. Bütün bunlara rağmen kendini kurtarabilmesi düşündürücüdür. Çünkü bu olanlar bir tarafa, Mütareke devrinin hâkim siyasi gücü olan Hürriyet ve İtilâf Partisince kendisine bir türlü itimat edilmemekte ve Enver Paşa'nın da en tehlikeli rakibi tanınmaktaydı. Bu mevzuda Mustafa Kemal Paşa'nın görüşü şöyledir:

«Mütareke devrinde İzzet Paşa'dan sonra sadarete gelenlerle, âdeta hergün değişen kabinelerinde hazırlık vazifesi alanların hakkımda şöyle bir telâkki beslediklerini zannediyordum: Beni Talât Paşa'nın, En-

ver Paşa'nın ve umumiyle İttihat ve Terakki erkânının muhalifi addediyorlardı. Bu sebeble taraflarından kazanılacağım ve onlara hizmet ederek faydalı olacağım fikrinde idiler.» (59).

* * *

(59) Atatürk'ün Bana Anlattıkları — s. 105

MÜTAREKE DEVRİNİN BÜYÜK BİR İÇTİMAİ YARASI

Mütareke devrinin bir başka hususiyeti de, müthiş bir ahlâk buhranına sahne olmasıdır. Bir tarafta, yıllarca süren savaş sonrasının meydana getirdiği vicdan paralayıcı sefalet, diğer yanda da, hiç bir insanî ölçüye sığmayacak ruh perişanlığının doğurduğu yüzkarası sefahet... Savaşın verdiği imkânları insafsızca değerlendirenlerin servetleri karşısında yutkunan aç insanlar. Müslüman Türk'e değil, insanlığa bile ters düşecek şekilde namus ve iffet mefhumunu alçakça çiğneyen sütü bozuk azınlığa karşı; elsiz, kolsuz, gözsüz, kulaksız ve fakat iman ve ahlâkı büsbütün, tastamam insanlar... Bu vatanın gerçek sahipleri; özü sözü bir Müslüman-Türkler... Cephede konuşanlar silâhlarıyla birlikte sus-pus olmuşlar, sözü başkalarına bırakmışlardı. Daha kısa bir zaman önce, her türlü çaresizliğine rağmen durdurmaya çalıştığı, icabında imanlı sinesini siper ettiği düşmanlarını şimdi bir kısım vatandaşlarıyla içli-dışlı görmek onu kahrından öldürmeye yetiyordu. Ama olsun, o, Allah için vazifesini yapmıştı, gerisine karışmaya ne hakkı, ne de imkânı vardı. Yapabildiği sadece acı acı gülmek ve düşünmek olacaktı. Ve söylenmek: Biz bunlar, bu günler için mi savaştık, didindik, kan ve can verdik?

Evet gerçekten de romanlara mevzu olacak kadar yayılıp duyulan mütareke devri İstanbul'unun yüksek

tabakasının ahlâk bozukluğu da açıkça göstermektedir ki, mağlûbiyetimizin hakiki sebebi, mânevidir, ruhîdir. Ne gariptir ki, ruhî ve mânevi maraza müptelâ olanlar da, hep maddesi ve mevkii yüksek insanlar arasından çıkmıştır. Evet, bir kere daha önemle belirtelim ki, felâketimiz, midelerin değil, kalplerin boşluğundan doğmuştur.

Adi zevkler ve hasis menfaatler uğruna, inancını, geleneğini, bütün şahsiyet ve izzetini ayaklar altına, hem de düşman çizmelerinin altına atan bir kısım insanımızın varlığını acı, fakat ibretli bir hâdise olarak anmak; ve hiç bir şart altında o duruma düşmeyecek bir nesil yetiştirmek... Bunun için, bu kudsî vazife ve bu cennet vatan için hatırlamak ve unutmamak...

Milliyet ve mâneviyatından uzak bir kısım frenkmeşreplerin, ayağını boğazımıza dayamış, düşmanlarımızla içkili, danslı eğlenceler tertip ettiği bir hengâmede, bu vatanın hakiki çocuklarının ne türlü iman salâbeti içinde bulunduklarına misâl olmak üzere bir hâdise nakledelim:

Mütareke yıllarında İstanbul Üniversitesinde kız ve erkek öğrenciler aynı dershanelerde okumazlardı... O zamanki tabirle «İnas Darül-fünunu» yalnız kızların, hem de çarşaflı kızların devam ettiği bir Üniversite idi. Profesörler öğleden önce erkeklere, öğleden sonra da kızlara ders vermek zorunda idiler.

Mütareke'nin başındaki bu durum sonunda da aynı şekilde olmamış, çarşaflı kız talebeler erkeklerle bir arada ders yapmaya başlamışlardır. Kızların çarşafı ve ayrı sıralarda oturması bile, o günlerdeki bir kısım basının tepkisini önlemeye yetmiyordu. Meselâ Peyam-ı Sabah gazetesine yazdığı bir makalede Mustafa Sabri Efendi şöyle feryat ediyordu:

«Ne günlere kaldık!.. Darülfünunda (üniversite'de) kız ve erkek talebe dizdize oturuyor.»

O günlerden bu günlere bir mukayeseye imkân verir diye arzettiğimiz bu durumun, katedilen mesafeyi çok iyi anlatacağını umuyorum...

Rusya'da yapılan Komünist İhtilâlinden sonra oradan kaçan ve büyük çoğunluğu ile İstanbul'a yerleşen Beyaz Ruslar, açtıkları batakhanelerle mütareke İstanbul'unun ahlâkında derin rahneler açınış, rezil ve hudutsuz bir eğlence merakı yerleştirmişlerdi. «Tatavla Rumlarının laterina ve koroları, mezar kadar sessiz İstanbul'u gümbürdetmekte...

Ölü evinde, ölüye ve silsilesine söven bir cümbüş...

Şehrin Müslüman semtlerinde, evlerine kapanmış ve yorgan altına çekilmiş insanların hıçkırıkları, günde beş vakit çığlık basan minareler, namazlarda saf halinde gözyaşı çeşmeleri, ve sarayında, ateşli alnını buğulu camlara dayamış, bu İstanbul'u seyreden, İstanbul'un Türkiye'nin ve dünyanın en muztarip adamı Sultan 6. Mehmed Vahideddin Han...» (60).

Bir yanda, İstanbul'un inanmış bir yanında bereketli pınarlar gibi akan gözyaşları varken; diğer yanında, bozulmuş, bozulmaya yüz tutmuş yanında, içkiler sel olup akmaktaydı. Avrupa'dan fıçılar dolusu getirilen içkiler, öyle hızlı bir yayılma alanı buldu ki, bir müddet sonra, «Hilâl-i Ahdar» (Yeşilay) (61)

(60) Vahideddin — s. 131

(61) **Yeşilay'ın kurulduğu ilk toplantıya katılan zevat şunlardı: Şeyhülislâm Haydarizade İbrahim... Dârül-Hikmetil İslâmiye Azasından Bedüzzaman Said Nursi... Dr. Tevfik Rüştü Aras.. H. Tarık Us.. Hamdullah Suphi.. Dr. Emin Paşa.. Velid Ebuzziya.. Eşref Edip.. Müderris Mustafa Şekip.. Dr. Süheyl Ünver.. Mazhar Osman.. Fahreddin Kerim Gökay...**

Cemiyeti kurulması, şehrin düşünen ve istikbali gören büyüklerince kararlaştırılmıştı.

Yakup Kadri, âdeta yıkılışı kutlayan bu İstanbul'dan şu görüntüleri naklediyor

«— İşte İstanbul, o süslü, boyalı kadınlariyle o sefih, züppe erkekleriyle... Kırmızı boyadan yapılmış geniş sırıtışları kanıyan bir yara gibidir, yüzlerinin kireci bir ölü beyazlığını andırır ve kalın sürmeler çekilmiş gözleri bir çukurun korkunç ve karanlık ağzıdır.»

Niçin böyleleri çıkabiliyor? Neden kendi bozgununa bayram yapabilenler vardı? İşte onların ruh dünyası: «Biten günle beraber herşeyin bittiğini hissetmek, haşmet ve ikbalin boşluğunu anlamak, ve kendini bahtın haşin akışına bırakmak ve biricik hikmet, biricik gerçek olarak yaşanılan saniyenin zevkini duymak; hayata tatlı tatlı, doya doya veda eylemek... İşte yıkılış halinde bir şehrin ilham ettiği şeyler bunlardır. Yaptıklarına gelince, onları azametli bir sefahet, hâkimâne bir delilik ve âhenkli bir coşkunluk tabirleriyle ancak anlatabiliriz.»

Yine Yakup Kadri, o kapkaranlık günlerin vurdumduymaz maddecilerini, gününü gün etmekten geri kalmayan zevkperestlerini, şu gülünç ve bir o kadar da iğrenç halleriyle anlatıyor:

«Bir akşam Kadıköy'ünde bir sinemada idim. Salon bayağı, pis ve soğuk, tıpkı bir ahırı andırıyordu. Localarda birçok süslü, lavantalı, pudralı, sürmeli kadınlar... Bunlardan birçoğunu tiyatroya girerken gördüm; buraya, içinden aydınlıklı büyük ve mükellef otomobillerde, bir operaya gelir gibi geldiler. Hepsinin sinema şeritlerinde görülen kadınları taklit eden

bir halleri var. Manşonlarını tutuşları o kadar iğreti, kürklerine sarılışları, sağa sola bakışları o kadar yapmacık ki, insan bunların kurulmuş birer büyük bebek olduklarına hükmedeceği gelir. Hepsinin elinde bir program, arasıra dikkatle okuyorlar, bu programlarda gösterilecek şeritin mevzuu hakkında verilen tafsilât yalnız iki dilde, Fransızca ve Rumca olarak yazılıdır. Eminim ki, bunların hiçbiri Rumca bilmiyordu, Fransızcayı da anlayan pek azdı, nitekim oyun sırasında her locadan, oyunun mevzuu ile ilgili öyle acayip, öyle yanlış, öyle aslından uzak görüş ve düşünceler söylenmeğe başladı ki, oturduğum yerde bu hâle kızmak mı gülmek mi gerektiğini bilmiyordum? Şerit, tarihi bir olayı gösteriyordu. Kıyafetlerin antikalığı, kişilerin o zamana mahsus tavır ve hareketleri, ne seyrettiğini bir türlü anlamayan bu halkı, filmin en acıklı yerinde bile kahkahalarla güldürüyordu.

Hayatımda halk denilen insan kitlesinin bu kadar ahmaklaştığını, bu kadar bayağılaştığını hiç görmemiştim.»

Her köşesinden binbir hüzün ve elem çığlığı yükselen bir esir şehirde, böylesine rahat ve ruhsuz olabilen bu insanlar bizim insanımız mıdır? Müslüman - Türk müdürler? Belki, nüfus kayıtlarında öyledirler ama, kalplerindeki iman nuru herhalde çoktan parlamaz olmuştur...

Bu memleketin gerçek bağlılarını temsil eden Mehmed Âkif, «Bu Cennet yurdun hazânını gördüm de viranelerin yasçısı baykuşlara döndüm» diye inleyen büyük şair, bakınız bu yaşayan ölüleri, bu zevkperest ruhsuzları nasıl anar:

Âh! Tek bir âşiyandan bin yetimin nâlesi,
Yükselirken, dinleyen insan mıdır bülbül sesi?

* * *

GALİP KOMUTANLAR İSTANBUL'DA

«Devlet-i Aliyye» nin mirasından aslan payını almak hususunda bir türlü anlaşamayan İngilizler'le Fransızlar, Mütareke yıllarında İstanbul'da, salyalarını köpürten, iştihalarını kabartan o güzelim beldede, gösteriş yarışına kalkmışlardır. Önce, (27 Kasım 1918) İngiliz Generali Milne'nin, «galip devletlerin Başkumandanı olarak» İstanbul'a girişini, sonra da (9 Şubat 1919) Fransız Generali Franşe d'Esperey'in «sahte-vekar tafralı, general kılığı içinde acemi bir aktör» olarak Payitahta gelişi takip eder. Bu sahte fatih tavırlı kumandanların şehre girişi, yerli Rum ve Ermenilerin de katıldığı bir panayır olmuştu. Yerlileri, İstanbul'un beşyüz yıldır öz sahibi olan Müslüman Türkleri canevinden vuran bu şenlikler, aslında dış düşmanların zaferi olmaktan çok, içtekilerin ihaneti olarak şekilleniyordu gözlerde... Bu tesbiti Tarık Mümtaz Bey'den dinleyelim :

«Fransa'nın Şark Orduları Başkumandanı Mareşal Franşe d'Esperey, denizler aşırı fütuhattan dönen bir cihangir azametiyle İstanbul'a gelmiş, bindiği beyaz kıratın nalları altında secdelere kapanan Tatlısu frenklerinin, yani Karşıyaka dedikleri Beyoğlu haşaratının göklere çıkan âvazeleri ve dinmeyen alkışları arasından, katoliklerin hâmisi ve mazlumların kurtarıcısı gibi geçmişti. Güya Cennetmekân Sultan Fatih'i taklit ediyor ve bizden intikam alıyordu.» (62)

(62) O. Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında — s. 63

Halbuki bu mağrur Mareşal, Birinci Dünya Savaşı sonlarında Bulgaristan'ı mütareke yapmaya mecbur eden taarruzu yaptıktan sonra bile ikinci hedefi olan İstanbul'a girmeyi başaramamış, öncü kuvvetlerinin rahmetli Cafer Tayyar Paşa kuvvetleri tarafından bozguna uğratılması sonucu geri çekilmişti. (63).

İhanetlerin, vefasızlıkların, alçaklıkların en hazinlerinden biri olan bu olayın Müslüman kalplerde nasıl yankılandığını değerli Tarihçimiz Cemal Kutay Bey'den dinleyelim:

«Asıl görülecek, ibret ve dehşetle görülecek manzara İstanbul'daki Türk ve Müslüman olmayanların, Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin taşkınlığı idi... O, ne iğrenç, ne tiksinti veren ihanet panoramasıydı... Bütün Beyoğlu, baştan başa, az istisnası ile Fransız bayraklarıyla donanmıştı. Ötekilerde de İngiliz ve İtalyan bayrakları asılıydı. Hatta, daha tamamen maskesini düşürmemiş olmasına rağmen Yunan bayrakları... Fransız papaz mektepleri, kız ve erkek talebe kadrolarıyla yollarda idiler. Çoğu Fransızca bilen ve Fransa'yı İngiltere'ye tercih eden İstanbul Yahudileri, o bilinen tereddüt ve ihtiyatlarını şöylece itivermişler, altı yüz sene önce tamamen yok olmak tehlikesi ile İspanya'da görülmemiş zulüm ve işkence altında inlerken, kendilerini sessiz ve hatta memnun seyreden Katolik Fransa'nın bu kalpsizliğine karşı, Donanma-yı Hümayununu göndererek, dedelerini ve ninelerini şefkatle bağrına basan Müslüman Osmanlı Saltanatının bu acı gününde, vefasızlık ve nankörlüğün hançerini Türk'ün yaralı kalbine saplamışlar-

(63) Cemal Kutay — Örtülü Tarihimiz — C. 2, — s. 1005

dı. Ya Rumlar? Ya o gün ne ise, bu gün de aynı olan vefasız, âdi topluluk? Palikaryalık İstanbul sokaklarında kol geziyordu... Ya kendisine yüz yıllarca millet-i sadıka denilen dini, dili, ırkı, tam bir hürriyet içinde olmanın en güzel örneği uhdelerinde tecelli eden Ermeniler? Hepsi, hepsi, birkaç istisnası ile el-ele idiler: Nankörlük ve ihanet yarışına çıkmışlardı.

Türkler evlerinde idiler. Sokaklarda olanların başları önde, gözleri yaşlı idi. Zaten Mebusan Meclisi işgâl edilmiş, mebuslardan milliyetçilik ve medeni cesaretinden şüphe edilenler tevkif edilmişlerdi. Meclis dağıtılmıştı.» (64).

«Türk İstanbul'un dili ve gazetelerin sesi ve nefesi kesilmişti.

Piyer Loti'nin saf ve çocuk muhayyilesinde, beyaz minareler, siyah serviler altında mütevekkil uyuyan Müslüman İstanbul'un bağrından bütün Karşıyakanın göklere çıkan yaygaralarını ve Fransız Şark Ordusunun Dünyayı tutan gürültülerini, birden bire bir fısıltı haline getiren bir arslan sayhası yükselivermişti.» Bu arslan, meşhur muharrir Süleyman Nazif Bey'di. Gerçek bir cesaret hârikası olan haykırışı ise «Kara Bir Gün» başlığı ile «Hâdisat Gazetesi»nde neşredilmişti. Müslüman Türk'e fısıltı halinde de olsa «oh» dedirten bu sesleniş şöyledir:

«— Fransız Generali'nin dün şehrimize vürudu (gelmesi) münasebetiyle bir kısım vatandaşlarımız tarafından icra olunan nümayişler Türk'ün ve İslâm'ın kalbinde ve tarihinde müebbeden kanayacak bir ceriha (yara) açtı. Aradan asırlar geçse ve bugünkü hüzn-ü idbarımız (hüzün ve felâketimiz) şevk ve ik-

(64) a.g.e. — s. 1005-1006

bâle (sevinç ve yükselmeye) münkalib olsa (dönse) yine bu acıyı hissedecek ve bu hüzn-ü teessürü evlât ve ahfadımıza nesilden nesile sağlayacak bir miras halinde terkedeceğiz.

Almanya orduları 1871 senesinde Paris'e dahil olarak büyük Napolyon'un neşide-i mütehaccire-i muzafferiyatı olan (âbideleşmiş zafer destanları) tak-ı zafer altından geçerken bile Fransızlar bizim kadar hakaret görmemişlerdir. Ve, bizim dün sabah saat dokuzdan onbire kadar hissettiğimiz yeis ve azabı duymamışlardır. Çünkü Fransız namını taşıyan her ferd, çünkü yalnız Hristiyanlar değil, Yahudi Fransızlarla Cezayirli Müslümanlar da o mâtem-i milli karşısında aynı telehhüf (dövünme) ve hicap ile ağlamış ve kızarmışlardır.

Biz ise, mevcudiyet-i milliye ve lisaniyelerini (milli varlık ve lisanlarını) bizim ulüvv-ü cenabımıza medyun olan (yüksek vicdanlarımıza borçlu olan) bir kısım halkın hay-ı huy-u şamatatıyla (yaygarasıyla) mâtem-i muazzezimize en acı hakaretlerin birer tokat şeklinde atıldığını gördük. Buna «müstehak değildik...» de diyemeyiz. Müstehak olmasaydık bu felâkete uğramazdık. Her kavmin sahaif-i hayatında (hayat sayfalarında) birçok ikbal ve idbar (yükselme ve düşme) sayfaları vardır. Fransa Kralı Birinci Fransuva'yı Şarlken'in mahbesinden kurtarmış ve koca Viyana şehrini kerrat ile (çok defa) sarmış bir ümmetin defter-i mukadderatında (kader defterinde) böyle bir satr-ı elim (acı bölüm) mastur (kayıtlı) imiş.

Bu hal mütehavvildir (değişicidir). Arapların güzel bir sözü vardır:

«Üsbur fe-inned'dehre lâyasbir» derler... (Sen sabret, muhakkak ki zaman sabırsızdır.)

Bu müthiş yazı karşısında işgal kuvvetlerinin tutumunu ve hâdiselerin gelişmesini değerli Tarihçi Cemal Kutay'dan dinleyelim:

«Süleyman Nazif'in Viyana kapılarına dayanmak kadar cesaret isteyen bu şaheser kükreyişi, İstanbul'un sinmiş, müteredddid, çekingen çehresinde, haysiyet ve onurun kamçısı tesirini yaptı. Hainler ve gammazlar da derhal harekete geçtiler. Üstad, bu yazısının sonunda tevkif edileceğini elbet biliyordu. Tereddütsüz biliyordu. Hattâ, küçük bir el çantası içine birtakım ihtiyat çamaşır, birkaç kitap, traş takımları koymuş, beraberine almıştı. Çünkü biliyordu ki, bilhassa kendisinin yuvasına bir «Allahaısmarladık» demesine asla imkan verilmeyecektir. Çünkü biliyordu ki, zalimin en büyük tedhiş unsuru, mazlumunu ezmekte ve haksızlıkta, aynı cesaret ve haysiyet şahlanışını gösterebilecek olanlara gözdağı vermektir.»

* * *

FRANŞE D'ESPEREY'İN ÖNÜNDE...

Nitekim öyle oldu: Süleyman Nazif'i yazı masasının başından aldılar, doğruca Bekirağa Bölüğüne getirdiler. Çileli bir gece geçirdi orada... Ona azap vermek için ilk sorgusunu bir Ermeni asıllı adliyecinin tercümanlık ettiği «işgal mahkemesi» önünde yaptırdılar. İngiliz, Fransız, İtalyan askeri yargıçlar, sıra ile başkanlık ediyorlardı bu garip mahkemeye... Suçlunun müdafaasını bile dinlemiyorlardı. Gammazlar, «Hadisat»ta çıkan o bomba kükreyişi, mağrur olduğu kadar kafası boş ve ahmak Fransız Generaline jurnal etmişlerdi. İngiliz Generali Harrington ve amirali Galtrop'la aynı kudret seviyesinde olan Franşe d'Esperey, Süleyman Nazif'in, Fransız askeri yargıcının başkanlık edeceği askeri mahkemede sorgusu yapıldıktan sonra kendi huzuruna (!) çıkarılmasını emretti. Öyle yaptılar...

Ve, Türk polisinin işgal makamları içine soktuğu sadık ve vefakar şahsiyet, tertemiz Osmanlı vatandaşı olan Babikyan Efendinin anlattığına göre, Koca Adam, evvelâ kendisini sorguya çeken askeri hakime bir ders verdi: Bilgi, vatanseverlik, terbiye, nezaket dersi... Sonra, Ermeni Tercümana itiraz etti:

«— Bu adam Osmanlı tebaasıdır. Hükümetinden, yani müşterek hükümetimizden tahriri müsaade almadan tercümanlık yapamaz. Başında kim olursa olsun, hiç bir Osmanlı Hükümeti de böyle bir alçaklığa

izin veremez. Çünkü aynı seviyeye düşmüş olur. Ben, söyleyeceklerimi evvelâ Türkçe söyler, sonra kendim Fransızcaya çeviririm. O da sizlerin anlaması için... Beni, asla ilhak edemeyeceğiniz bir Türk toprağında muhakeme ediyorsunuz...» dedi.

Dediğini yaptırdı da... Tipik bir Türkmen heybeti içindeki iri çehresine pek yakışan sık siyah sakalının çevrelediği yüzünün geniş alnının ortasında siyah bir alev gibi yanan gözleriyle karşısındakileri hakaretle süzmüş, davudi erkek sesiyle, tam bir Hugo selâseti içindeki güzel Fransızcası ile karşısındakileri perişan etmişti. Öyle ki, kasten Fransa'nın genç neslinin pek bilmediği «kadim terkipleri» kullanarak, Racine ve Corneille'den kahramanlık, vatan sadakati, fazilet mısraları okudu. Celse kısa sürdü ve Nazif'i Fransız Generalinin önüne çıkardılar. Öylesine vakur ve azametli idi ki, o mağrur boş adam, heybetli Nazif'in yüzüne bakamadı, eliyle ona yer göstermeye mecbur kaldı, yazısının sebebini sordu. Süleyman Nazif, hitabeti, bilgisi, cesareti ve bunların hepsini Fransızca tam salâhiyeti ile sıralayan konuşmasıyla bu şımarık şişkoya tam bir Türk dersi verdi: Fakat yine de Malta'ya sürüldü.

Aslında Süleyman Nazif'in kurşuna dizilmekten kurtuluşu bile bir sürpriz idi. Ancak bu sürprizi hazırlayan bir kısım sebebleri de hatırlamak kıymetbilirlik icabıdır. Fransız Generali yanında irtibat Subayı olan Yüzbaşı Hayri Bey'in ikna edici izahları, bu yazının yerli azınlıkların tahrikçi taşkınlıklarına karşı ve uğranılan müthiş bir mağlûbiyetin dayanılmaz acısıyla yazılmış olduğunu söylemeleri tesirli olduğu gibi; Türklerle evli Fransız kadınların Fransız Mareşaline koşmaları da tesirli olmuştur. Türklerle evlenip İstanbul'a yerleşmiş ve yetiştirdikleri Türk yav-

rularına süt vermiş bu kadınlar siyah çarşaflara bürünerek sokaklara fırlamışlar, büyük bir telâş ve heyecan içinde Fransız Mareşali'nin karargâh yaptığı Kuruçeşme'deki Enver Paşa yalısına koşmuşlardı. (65).

Kolay değildi bu Müslüman-Türk düşmanı adamın kalbini yumuşatmak. O kadar düşmandı ki, Osmanlı'ya, yılların biriktirdiği bir kinle kendisini selâmlamak için marş çalan Osmanlı Mızıkası'na:

— Susl diyerek kırbacıyla hakaret etmişti. Atının ayakları altına serilen Türk bayrağını çiğnerken, şerefli bir askere yakışmayacak bir davranışta bulunduğunu düşünecek kafa yapısında da değildi.

Türkleşmiş ve müslümanlaşmış bu hisli kadın yürekleri katı Generali zayıf bir tarafından yakalamıştı. Şöyle diyorlardı gözyaşları içinde:

«Vatan ve hürriyet fikrinin anası olan Fransa'nın, bu asil ve insanî mefkûreyi en iyi anlayan ve en mükemmel dile getiren gümrah bir ruhu boğmak asla şanından olamaz. Edebiyata şeref veren bir kalemin Hür Fransa'nın elinde kalmamasını rica ederiz...»

Evet, Mütareke yıllarının enteresan bir hâtırası olarak kalacaktı, bu çarşaflı Fransız kadınların, Türke ve Müslümana inanmış hisli kadınların heyecanlı çırpınışları... Çünkü, bu vatanın öz sahibi durumunda olan nice erkeğin ihanetini ve vurdumduymazlığını gördükten sonra daha da değerlenecekti bu hâtıra...

* * *

(65) O. Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında — s. 66

KÂZIM KARABEKİR PAŞA'NIN İSTANBUL'DAKİ DİĞER GÖRÜŞMELERİ

Karabekir Paşa, İstanbul'a gelişinin ilk günü görüştüğü İsmet (İnönü) ile konuşmalarında kat'iyyen ümitsizliğe düşmez ve hele bir köye çekilerek «ağa» olma fikrine hiç mi hiç itibar etmez. Vatanın içine düştüğü feci durumdan kurtarılması için başvurulacak çareler yolunda çırpınır. Henüz İnönü olmamış bulunan Albay İsmet'le görüştükten sonra, Harbiye Nazırı Abdullah Paşa'yı ziyaret eder ve iki mühim mevzu hakkında düşüncelerini söyler:

1 — Mütareke hükümlerine göre tahliye edilecek olan Şark havalisinde, İtilâf kuvvetleri heyet bulundurmazsa, Ermeni ve Gürcüler Müslümanları katliam edebilirler. Bu hususta tedbir alınmalıdır.

2 — İstanbul Matbuatının (basının) mütemadiyen Ermenilerin kitle halinde İttihatçılar tarafından öldürüldüklerini yazmaları. Güya gazetelerimiz, firarî İttihatçı liderlere bütün sorumluluğu isnat ederek milleti kurtaracakları zannıyla lüzumsuz ve pek zararlı neşriyatta bulunuyorlardı. Halbuki İttihatçıları suçlamak için yazılan Ermeni katliâmı; öldürülen, yersiz yurtsuz bırakılan, işkencelerle süründürülen Müslümanların yanında devede kulak kalırdı. Ermenilerin Erzincan, Kars, Van ve Erzurum'da, hattâ daha Şark'a doğru yaptıkları İslâm katliâmları kat kat fazla olduğu gibi, asıl şimdi yeniden başlayacak-

ları da tam bir imha hareketi olacaktı. Fırsattan istifade işlenecek cinayetlere de, ne yazık ki Müslüman matbuat zemin hazırlıyor ve peşinen müdafaasına girişiyordu. Daha önce işaret ettiğimiz partizanlık ve tarafgirliğin sevkiyle ve sırf İttihatçı düşmanlığının verdiği intikam hırsıyla yapılan bu müthiş faaliyete son verilmesi de Paşa'nın gayretiyle kısmen başarılmıştı. Karabekir Paşa, daha bir yıl önce Şarkta iken Ermenilerin işledikleri cinayetleri ve yakıp yıktıkları, viraneye çevirdikleri Müslüman köy ve kasabalarının resimlerini göndermişti İstanbul'a... Harbiye Nazırının bile bütün bunlardan haberi yoktu. Anlattıklarını yazmasını ister Paşa'dan. Karabekir Paşa gördüklerini yazar, daha önce gönderdiği fotoğrafları da bulur ve neşrettirir. Bu neşriyatın Fransızca yapılması için gerekli para bulunamayınca da kesesinden ödeyerek bu hizmeti de gerçekleştirir. Paşa bu hususu izah ederken şöyle diyor:

«— İsmet Bey'in komisyonunu mahcubiyetten kurtarmak ve hükümetimizin bu elim vaziyetini bir yabancı unsura göstermemek için derhal cebimden masrafını verdim.»

Karabekir Paşa, şuursuz bir taassupla yürütülen partizanlığa olduğu kadar, basının içine sürüklendiği bozguncu ve kışkırtıcı duruma da işaret eder:

«— Gazeteler de şuna buna en ufak meseleler için hücumlar yaptığından herkes gazetelerimizden de yılmıştı.»

Paşa, Süleyman Nazif'in isteği üzerine Ermenilerin yaptıkları mezalim konusunda gazetelere makale yazar, durumu açıklar. Aralık ayı başında müstafi Sadrıazam İzzet Paşa ile görüşen ve O'na istifasının yanlışlığını, kumandanları İstanbul'a toplamasının hatalılığını izah eden, bilhassa kendisinin çağrılması-

nın, boş kalan Şark'ta çözülme meydana getireceği için tam mânasıyla bir felâket olduğunu anlatan Karabekir Paşa, muhatabını ağlatır. Gerçekten çok iyi bir asker ve vatansever bir insan olan İzzet Paşa çok müteessir olur ve yoksa «Bilmeyerek ihanet mi ettim» diye hayıflanırken, Karabekir'in, beni getirttiğiniz mıntıkaya geri göndertiniz demesiyle sevinir, ümitlenir...

Karabekir Paşa'nın plânı çoktan yapılmıştır. O'na göre vatanın kurtuluşu Anadolu'da gerçekleştirilecektir. Anadolu'nunki de Şarktan. Evet, Karabekir Paşa, o günlerde kurtuluşu mümkün gören ve hem de onu gerçeğe uygun şekilde plânlayan ilk kumandan olma şerefini kazanıyor böylece...

Karabekir Paşa, 6 Aralık 1918'de huzura davet olunur ve Vahideddin ile görüşür. Bu görüşmeyi Paşa'dan dinleyelim

«Ayakta elimi sıktıktan sonra Padişah Vahideddin:

— Sizi şâyan-ı itimat muhtelif yerlerden sordum. Pek mert ve her veçhile şâyan-ı itimat bir kumandanım olduğunuzu anladım. Mevcudiyetinle iftihar ederim. Cenab-ı Hak millete bağışlasın.

Ben cevap verdim:

— İltifat-ı şâhaneleri ebedî bir hiss-i minnetle medar-ı fahrimdir. Bulunduğum -cephelerde kumanda ettiğim kıtalarla Türklüğün namını düşürmedim. Fakat vatanımızın bu son darbeden kurtulmasına çalışabilecek bir mevkide bulunmadığımdan me'yusum.

Sözümü keserek:

— Mânen müsterih olunuz. Çünki pek uzaklarda idiniz ve vazifenizi lâzımı gibi gördünüz. Ben devamla:

— Şevketmeâbım, Milletimiz başlarında sevgili Hakanı ile inşaallah kurtulacaktır. Tarihimizde bugünkü gibi tehlikeler çoktur. Azimkâr padişahlarımızın namuskâr evlâtları ile yekvücut olması ile hepsi bertaraf olmuştur.

Cevap verdi:

— Sizin gibi genç, mert ve şâyan-ı itimat kumandanlara malik olan bir millet, elbette zeval bulmaz. Berhüdar ol. Sizin gibi genç bir kumandana malik olmakla milletim iftihar eder.

Elimi samimi bir tavır ile kuvvetlice ve uzunca sıktı. Dışarıda yaver-i Fahri Mustafa Kemal Paşa ile hasbihal ettik, görüştüklerimizi ve düşündüklerimi söyledim.» (66).

Mustafa Kemal Paşa, daha İstanbul'a gelmeden Sultan Vahideddin'in fahri yaveri ünvanını almıştı. Karabekir Paşa, Meclis'in kapanış tarihi olan 21 Aralığa kadar arkadaşlarıyla dertleşir, devamlı baştan beri inandığı kurtuluş yolunu anlatır. Nihayet 23 Aralık'ta Tekirdağı'ndaki 14. Kolordu Kumandanlığına tayin olunur. Ancak Tekirdağ, Şarköy, Bandırma ve Balıkesir çevrelerinde dağınık durumda bulunan bu Kolordu'ya kumandan olmak Paşa'yı tatmin etmez. O, Kolordu merkezinin Anadolu'ya naklini, Bursa'ya, hiç değilse Balıkesir'e verilmesini istemektedir. Aslında Paşa'nın aklı fikri Şark'ta idi. Eğer Şark'taki eski kuvvetlerinin başına gönderilseydi, hem tahliye edilmekte olan vilâyetlerimizdeki Müslümanların imhasını önleyebilir, hem de, oradan bütün Türkiye'nin kurtarılmasını hedefleyen bir hareket başlatabilirdi. 31 Ocak 1919'da Karabekir Paşa yine İstanbul'dadır ve Kolordusunu Balıkesir'e naklettirmeye uğ-

(66) Kâzım Karabekir — İstiklâl Harbimiz — s. 8, 9

raşmaktadır. İstanbul, İttihatçıdır diye yapılan tevkiflere, hissi ve ölçüsüz tevkiflere sahne olmaktadır. Hatta iş görebilecek kumandanlar bile aynı ithamla hapishaneye tıkılmaktadır. Karabekir Paşa, Balıkesir'deki fırkalarını teftişten sonra yine İstanbul'a uğrar. (11 Şubat 1919). Bu tarihte İstanbul'un manzarasını Paşa'nın gözüyle seyredelim :

«Vaziyet vahim bir hal almasına rağmen, yakın arkadaşlarımda henüz fikrim kabul yeri bulmamıştı. Tasfiye kanunu yapılmış ve Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa istifa etmiş, İstanbul Merkez Kumandanlığı hıncahınç bigünah mahpus insanlarla dolmuştu. Franşe d'Esperey İstanbul'u zaptetmiş gibi Sirkeci'den Sefarete eski Roma muzaffer kumandanları gibi 8 Şubatta gitmiş, Rum ve Ermenilerin İslâmlara hakaretleri tahammülün fevkinde imiş. Ekmek müthiş fiyatlı, orta halli insanlar bile kıvranıyor ve Edirne muhasarasının son haftalarında yediğimiz çöplü şeyler yenmekte. Başlangıçta yazdığım gibi, tarihin iftiharla Türk dediği bir yüce millet inhilâl arifesinde. İstanbul'da Türkler kovulacakmış, Şark vilâyetleri Adana vilâyeti ile birlikte büyük Ermenistan olacakmış. Trakya'ya muhtariyet verilecekmiş. İzmir'e Yunanlılar çıkacakmış. Karadeniz'de Pontus devleti kurulacakmış gibi, her biri insanın mevcudiyetini sarsan havadisler ağızlardan veya Avrupa gazetelerinden etrafa dehşet saçmakta idi.

Şevket Turgut Paşa'yı evinde ziyarete gitmiştim. Evde bana şöyle bağırıyordu. «Ne duruyorsun? Çek kılıcını, varlığını göster. Burada ne duruyorsun?»

... Bana karşı büyük itimadı olduğundan böyle bağırmıştı. Ahval hakkında mevsuk malûmat aldığını, vaziyetimizin pek vahim olduğunu, kuvvetimizi

göstermezsek mahvımızın mukarrer bulunduğunu söyledi.

Hürmetle takdir ettim. Şark'a naklimin teminiyle uğraştığımı söyledim.»

Gerçekten de Paşa'nın gayreti neticesiz kalmaz, 24 Şubat 1919'da Erzurum'daki Onbeşinci Kolordu Kumandanlığına tayin edildiği haberini alır. Harbiye Nazırı'nın «hazır olunuz!» kaydıyla bildirdiği bu haber, Paşa'yı payansız sevinçlere garkeder. Çünkü, artık bu suretle çok şeyler olabilecekti: Şark vilâyetlerine Ermeni ve Gürcüler ayak basamayacaklar, Pontus hayalleri kuvvet bulamayacak, en mühimi de, Ermenistan silâhtan tecrit edileceği için, iyi bir sulha kadar rehine olarak tutulabilecekti. Bu düşünceyi fiiliyata çıkmış sayan Paşa, Şark vilâyetlerinin askeri ve siyasi vaziyeti hakkında malûmat toplamağa başlar. (67).

Kâzım Karabekir Paşa'nın o günkü gördükleri şunlardır: Vaziyetin gittikçe fenalaştığını görenler, Ocak ve Şubat aylarında (1919) İstanbul'da, şark vilâyetlerine ait iki cemiyet kurdular:

1 — Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

2 — Kürt Teâli Cemiyeti

Bu iki cemiyet de Şark vilâyetinin Ermenistan yapılacağı endişesiyle kurulmuştur. Birincisi Şark vilâyetlerinin Müslüman Türk camiasından ayrılmamasını; ikincisi ise, nasıl olsa Türk devletinin parçalanacağını ve düşmanlarımızın birliğe imkân vermeyeceğini, dolayısiyle bir Kürdistan kurulması yolunda çalışmayı planlamıştı.

Trabzon ve Erzurum Muhafaza-i Hukuk Cemiyetleri de Şubatta kurulmuş ve pek faydalı faaliyetlere

(67) a.g.e. — s. 11-13

girişmiştir. Ancak Paşa, bunların fiili bir çalışmaya girişmemesini, hep Avrupa'ya karşı hitabeler ihtiva eden beyannameler neşretmelerini vatan için mersiye okumaya benzetir.

İstanbul hükümetinin ve İtilâf Devletleri'nin niyetlerini de araştıran Paşa, Şark'ta bir karışıklık ortaya çıktığında düşmanlarımızın oraya asker sevkedemeyeceklerini, çünkü Londra'dan gönderilmek istenen askerin, Şark'a gittiklerini öğrenince, «Hurraaa» sesleriyle silâh çatılarını terkedip dağıldıklarını öğrenir. Hattâ bu sebeple İngiliz karargâhındaki haritada, Şarki vilâyetlerimizin sınırları henüz konulmamış, Sivas - Erzincan arası öylece bırakılmıştır. Demek ki gelişen duruma göre sınır tespit edilecektir.

İstanbul Hükümetinin her haliyle esir olduğu, herhangi bir harekette, yön verecek güçten mahrum bulunduğu da aşikârdır. 2 Mart'ta İstanbul'a gelen altıncı Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa Haydarpaşa'da trenden iner inmez İngilizler tarafından hiçbir Osmanlı makamına haber dahi verilmeden tevkif edilir ve Malta'ya yollanır.

Karabekir Paşa, Ordu kumandanlarının hapse atıldığı bir sırada, kendisinin Erzurum'a, eski kolordusuna ve bütün Dokuzuncu Ordu'ya, kumandan olarak gönderilişini başlıca iki sebebe bağlar:

1 — Kendisine İttihatçı damgası vurulmamıştır.

2 — Emre itaatkâr tanınması, üstelik Şarkın hürmetini kazanmış bir insan olarak İstanbul'un emirlerini rahatça orada tatbik etmesi ihtimali.

Gerçekten de, ancak düşmanlarımızın işine yarayacak müthiş bir İttihatçı avı alıp yürümüş, iş yapabilecek herkes bu ithamla bir köşede bırakılmıştır. Boşalan makamlara ise, çoktan emekli olmuş, iş ve ha-

reket kabiliyetini kaybetmiş kimseler getiriliyordu. İşte bunlardan biri olan topçu Ferit Paşa'nın Nazır (Bakan) yapılması ve bu kendini bilmez adamın Fransız Miralayı Fulon'a «İnşaallah şu ordu derdinden de kurtuluruz da yalnız jandarmamız kalır» diyecek derecede, bir ecnebiyi bile hayrette bırakacak şuursuzluğu, Paşa'yı çok üzer. Bizzat tesbit ettiği bu ihaneti hemen arkadaşlarına duyurur. Karabekir Paşa, bu konuda, «İsmet'i (İnönü), Rauf'u (Orbay) ve Kemal Paşa'yı ikaz ettim» diyor. (68).

Kâzım Karabekir Paşa, kurtuluşun Anadolu'da olduğu ve işe Şark'tan başlamak gerektiği kanaatını kuvvetlendiren müşahedelerini şöyle özetliyor

«Ahvalin vehameti artık takdir olunmaya başlandı:

1 — Rastgele teklifler, Rum ve Ermenilerin müttefikan hareket edeceklerine dair kiliselerde yeminleşmeleri.

2 — Her ay biraz daha hükümetin idare mekanizmasının felce uğraması.

3 — İngiliz ve Fransızların rastgele yerleri işgal etmeleri, hatta hususî meskenleri bile eşyasıyla kendi malları gibi tasarruf etmeleri, sahiplerini kovmaları.

4 — Rum ve Ermenilerin itilâf ordularına ve polisine alınarak İslâmlara karşı yapmadık rezaletler bırakmamaları.

5 — Ordumuzun top, tüfek, kama ve mekanizmalarının toplanmağa başlaması, Türk milletinin nelere maruz kalacağını artık her kafaya düşündürmeğe başladı.

6 — İşe yaramaz ne kadar mütekait (emekli) var-

(68) a.g.e. — s. 15

sa iş başına alınmış, ne kadar abuk-sabuk insan varsa, hep gayrete gelmiş, kazandığım kârdır, diye akla geleni yapıyorlar; intikam, hırs bütün kuvvetiyle tahribatta...

7 — Türlü cemiyetler kuruluyor. Kimi bir şey koparmak, kimi bir iş yapıyoruz demek için!»

Karabekir Paşa'nın haklı şikâyetine sebep olan siyasî partiler ve onların etrafında kümelenen cemiyetler o devrede ot gibi bitivermişti. Bunların başında «Hürriyet ve İtilâf Partisi»nin yeniden kuruluşuyla ortaya çıkışı vardır. Bu parti İttihat Terakki Partisi düşmanlığı altında, Kuva-yı Milliye ve Mill- Mücadele düşmanlığı yapmış, çok menfi bir rol oynamıştır. Zaten bu fırka belli bir siyasî programla değil, İttihatçıları yıkmak için vücut bulmuştu. Tek gayesi İttihatçıların iktidarına mani olmaktı. Bu bakımdan, bütün muhalifleri ve gayr-i memnunları tereddüt etmeden çatısı altında toplamıştı. Hürriyet ve İtilâf Partisini teşkil eden karma karışık kalabalık, kimselerden meydana geliyordu:

«Meclis içindeki müstakiller ve bütün fırkalar ile Rum, Bulgar, Ermeni ve Arnavut grupları, Hürriyet ve İtilâf Fırkasının bayrağı altında toplanmışlardı. Meclis dışında, İttihat ve Terakkiden çeşitli sebeplerle ayrılanlar, bütün gayr-i memnunlar, emekli askerler, kadro harici kalan ve işlerinden uzaklaştırılanlar ve en mühimi şeriatın elden gittiğini iddia eden hoca sınıfı hep Hürriyet ve İtilâf Fırkasına katılmışlardı.» (69).

Hürriyet ve İtilâf bu ikinci çıkışıyla İttihatçılardan intikam almak istiyor ve bu uğurda sabırsızlanıyordu. Önüne geçilmez bu intikam hissinin teşvikçileri de başta İngilizler olmak üzere bütün düşman

(69) Anadolu İhtilâli — C. 1, s. 75

devletler, Ermeni ve Rum azınlıklar, haklarının yenildiğini iddia eden Türk siyasetçilerdi.

İttihatçı düşmanlığıyla kızışmış ve kabarmış kinler çok başdöndürücü bir ağırlıktaydı.

Hürriyet ve İtilâf Partisi etrafında kümelenmiş ve İttihatçılığa düşmanlık ile Millî Mücadeleye karşı olmak bakımından onunla bir olmuş siyasî cemiyetler bir hayli çoktur. Bunlar:

«Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası», «Kürt Teâli Cemiyeti», «İngiliz Muhipleri Cemiyeti», «İlâ-yı Vatan Cemiyeti», «Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyyet Cemiyeti», «Nigehban Cemiyet-i Askerisi», «Mağdûrin-i Siyasiyye Teavün Cemiyeti», «Tarik-i Selâh Cemiyeti» vs. gibi kuruluşlardı. (70).

Umumiyetle muhalif hocaların da katıldığı Hürriyet ve İtilâf, kendisine taraftar olmayanlara hücum etmekteydi.

Millî Mücadeleye muhalif siyasî parti ve cemiyetlerin yanında; Kuva-yı Milliye'yi vatanın yüksek menfaatlerini ve hukukunu müdafaa etmek üzere harekete geçmiş kabul eden kuruluşlar da vardı. Bunlardan elli kadarı «Millî Kongre» adı altında toplanmıştı.

Ayrıca mahallî Müdafaa-i Hukuk teşekkülleri kurulmuştu. Vatanperver insanların her bölgede ayrı ayrı kurduğu bu teşkilâtlar, siyasetle alâkadar olmadıklarını ilân ederek, işgalcilerin şerrinden kurtulmaya çalışıyordu. Ayrıca, İttihat Terakki ile Hürriyet ve İtilâf arasındaki çekişmenin dışında kalmak ve her ikisinin de mensuplarından yardım sağlamak düşünülüyordu. Ancak, vatan ve milletin hukukunu müdafaa için kurulan bu teşkilâtların kurucuları umu-

(70) Anadolu İhtilâli — c. 1, s. 77

miyetle İttihatçı idiler. Siyasetle alâkalarını bu yüzden de gizlemekte fayda görüyorlardı. Çünkü, topyekûn bir ittihatçı düşmanlığı artık her muhite kök salmış durumdaydı.

Mütarekeden sonra artan Vatanı parsellemek söylentileri üzerine bir ön tedbir olarak, birçok yerde «Müdafaa-i Hukuk» teşkilâtları kuruldu ve herkes kendi bölgesinin Türk ve İslâm olduğunu ispata girişti. İlmî çalışmalar, araştırmalar ve istatistiklerle bölgenin Osmanlıdan ayrılmasının mümkün olamayacağını izaha başladılar. Propaganda ve neşriyat yoluyla haklı olduklarını galip devletlere anlatmak istediler.

Bu tarz faaliyetler, işgaller başlayıncaya kadar sürdü. Hiçbir haklı sebebe dayanmayan işgal ve istilâların birbiri ardından sökün etmesi üzerine hukuku müdafaanın ancak kuvvete dayanarak yapılabileceği gerçeği iyice anlaşılmış oldu.

Bu teşkilâtların başında «Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi» gelir ki; Mütarekeden sadece iki gün sonra kurulmuş ve uzun ömürlü olmuştur. Osmanlı devlet adamlarının ve durmadan değişen hükümetlerinin desteğini gören teşkilât, kurulması için ilk telkini Sadrıazam Talât Paşa'dan almış ve bütün İttihat Terakki mensuplarının yardımlarını görmüştü. Osmanlı devlet erkânı, daha kısa bir zaman önce elimizden çıkan Batı Trakya'nın acısını unutmamış ve Doğu Trakya'nın da bir oldu-bittiye getirilmesinden korkmuş bulundukları için tedbirli hareket etmişler hatta:

«— Türkiye'de kalmayacağı anlaşılınca Trakya'nın istiklâlini ilân ediniz» tavsiyesinde bulunmuşlardı.

Yirmi iki Mayıs 1919 tarihinde bir kongre yapan

Trabzon Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti azınlıkların tasallutuna karşılık vermeyi ve bütün Doğu Anadolu'yu temsil edecek daha şümullü bir kongre toplamayı kararlaştırmıştı. (71).

İzmir Müdafaa-yı Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti, Mütarekenin yedinci günü gayr-ı resmî olarak teşekkül etmişti. «Hürriyet ve İtilâf» taraftarlarının «İttihatçıdırlar» diye kuşkulanmaları ve bu endişenin İngiliz ve Fransızlara da sirayet etmesi, resmen teşekkülüne mani oldu. Nurettin Paşa'nın İzmir Valiliği sırasında mühim hizmetleri olmuştur. Bilhassa 19 Mart 1919'da İzmir'de Garbi Anadolu Kongresinin ifası mütarekeden sonraki ilk Millî kongre oluşu ve vâki olacak herhangi bir tecavüze silâhla karşı konulmasına karar vermesi bakımından önemlidir. Bu kongreyi teşkil eden delegelerin durumu da dikkat çekici idi. Bu delegeler bütün Batı Anadolu'nun bilumumunun müftüleri, belediye reisleri ve bir kısım ileri gelenleri idi. Kongre bütün müftü ve belediye reislerini halk ile genel merkez arasında haberleşme vasıtası ve muhabir seçti.

Cemiyet mensupları neşriyat ve propaganda ile ...İzmir'in işgalinden sonra da fiilî olarak Millî Mücadelenin başarısı için çalıştılar. (72).

«Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» 1919 Kasımının sonlarında kurulmuş ve «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti»'nin çekirdeğini teşkil etmiştir. O kadar ki, Mustafa Kemal Paşa bu cemiyetin Erzurum Şubesinde siyasî faaliyetine başlamıştır. Cemiyet merkezinin Tevfik Paşa'nın sadra-

(71) Anadolu İhtilâli — c. 1, s. 80-81.

(72) a.g.e. — c. 1. s. 80 — Mütarekede İzmir Olayları — s. 6-10-12

zamlığa zamanında Hükümetin teşvikiyle Süleyman Nazif tarafından kurulduğu söylenmektedir.

Bir kısım vatan toprağının Ermenilere verilmesinin söz konusu yapıldığı bir devirde, hükümetin aciz durumda bulunması sebebiyle böyle bir teşebbüse girişmesi normal görülmektedir.

Mevlanzade Rıfat, bu meseleyi şöyle anlatmaktadır:

«— Hükümet, hiç olmazsa mukabil bir propaganda tertibatı almak lüzumunu hissetmiş, şark vilâyetleri rical ve münevverlerini hariciye nezaretinde gizli bir toplantıya dâvet etmişti. Toplantı sonunda Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla bir cemiyetin teşkiline karar verilmiş; organ olarak da Süleyman Nazif Bey'in o aralık çıkarmakta olduğu «Hâdisât» gazetesi tutulmuştu. İsviçre tarafsız bir memleket olduğundan, orada da Fransızca bir gazete neşrettirmek ve icabında mühim siyasi merkezlere hey'etler göndererek, Ermenilere verilmek istenilen vilâyetlerde ecnebi istatistiklerinin şehadetiyle bir Ermeni ekseriyetinin bulunmadığını anlatarak, Avrupa efkâr-ı umumiyesinin tashihine çalışmak istenilmiş ve bu vazife bu cemiyete verilmiş, elli bin lira da yardımda bulunulmuştu.»

Cemiyetin Erzurum şubesi ise, 10 Mart 1919 da kurulmuştu. (73).

Kâzım Karabekir Paşa Mustafa Kemal'den İsmet'e (İnönü) kadar bütün kumandanların İstanbul'da oluşunu, sık sık kabine değiştirilişini ve devletlerin artan tecavüzlerini yaklaşan felâketin habercisi olarak görür. Buna rağmen hâlâ fikirlerde birlik yoktur. Bir yanda komünistlik ilân edilince rum ve ermenilerle aramızın düzeleceğini sananlar vardır. Diğer

(73) a.g.e. — c. 1, s. 82

yanda mütecanis ve iyi bir kabine kurulunca durumun iyiye gideceğini iddia edenler vardır. Bilhassa Mustafa Kemal Paşa ve İsmet bey bu fikirde çok ısrarlıdırlar. Karabekir Paşanın da, bulunacağı bir kabinenin İtilâf devletlerinin emniyet ve merhametini celbedebileceğini ileri sürüyorlardı.

Bir başka kısım zatlar da, «Halin alacağı cereyana tabi olmayı» savunuyorlar ve «iş olacağına varır» diyorlardı.

10 Mart tarihinde artan tevkifler, «ne yapacağız?» düşüncesini arttırır. Karabekir Paşa, fikrini soranlara:

— Anadolu'ya, ordu başına! Başka çare yoktur» cevabını vermektedir.

Çeşitli tayin formaliteleri yüzünden Paşa'nın Erzurum'a hareketine ancak yedi Nisan 1919 günü müsaade olunur. O gün Yunan istiklâl günüdür. Sokaklarda dolaşan yerli ve yabancı devriyeler, halka korku saçmaktadırlar. Aynı gün Beyazıt'taki askerî misafirhane binası, Fransızlar tarafından işgal edilir. Harbiye nezareti buranın yanıbaşındadır, ve artık tehdit altındadır.

Paşa, 10 Nisan'da Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'yı (Çakmak) ziyaret ederek, hemen Şark'a gideceğini söyler. Fevzi Paşa ise, acele etmemesini, orduda tasfiye söz konusu olduğunu, mahcup olarak dönmesinin daha fena netice vereceğini anlatır. Fakat Karabekir Paşa kararlıdır. Şark'ta millî bir nüve kuracağı, dolayısıyla tasfiyesinin söz konusu olamayacağı karşılığını verince, Fevzi Paşa şöyle konuşur

«— Seni Divan-ı Harbe verirler!»

Paşa'yı bu cevap da yıldırmaz. Samimiyet ve dostluğuna güvenerek, Fevzi Paşa'ya şu cevabı verir:

«— Trabzon'a ayak basmaklığıma müsaade ediniz, ötesi millî dâva olacaktır.»

Bu görüşme açıkça göstermektedir ki, Fevzi Paşa o tarihlerde Anadolu'da verilecek bir milli mücadeleye teşebbüsten ümitsizdir.

Paşa bu görüşmeden sonra Harbiye Nazırı Şakir Paşa'yı da ziyaret eder, ve derhal hareket etmesi gerektiği hususunda O'nu da ikna eder. Üstelik, Sinop'tan itibaren yol üzerindeki iskelelerde bulunan Âşar ambarından ordu için erzak alabileceğine dair bir emir bile imzalatır (74).

Karabekir Paşa onbir Nisan günü «arz-ı veda» için Padişah'ı ziyaret eder. Kendisini Şark'taki dokuzuncu ordu kıtalarından meydana gelen Onbeşinci Kolordu Kumandanlığına tayin buyurduklarından dolayı teşekkür eder. Ayrıca, İstanbul'da bulunan genç kolordu kumandanlarının Anadolu'daki kıtaların başına geçirilmesi için acele etmelerini, aksi halde telâfisi mümkün olmayacak felâketlerle karşılaşabileceğimizi hatırlatır. Galip düşman devletlerinin, ordularımızın silâhlarını toplamaya başladıklarını, bunun neticesinin korkunç olacağını izah eder.

Sultan Vahideddin, Paşa'ya iltifat ve dua eder. Büyük korkuları ve endişeleri bulunduğunu anlayan Karabekir Paşa, Padişah'a metanet tavsiye eder, ümit verir. Paşa'nın sözleri iyi tesir meydana getirir, ama, Padişah:

«— Fazla görüşmek münasip değildir. Cuma selâmlığındayız. Fakat fikrinizi takdir ediyorum» der.

Padişah'ın bu sözleri, Onun da kurtuluşu Anadolu'da gördüğünü, ancak vaziyetten çok ürkmüş ve ümitsiz kalmış bulunduğunu açıkça göstermektedir. (75).

Paşa, aynı gün Mustafa Kemal'i ve İsmet'i (İnö-

(74) İstiklâl Harbimiz — s. 32 33

(75) a.g.e. — s. 34

nü) ziyaret ederek, görüşlerini bir defa daha anlatır. Bu çok manidar görüşmeleri Paşa'nın ifadesinden takip edelim:

«— Mustafa Kemal Paşa ameliyat yaptırmış, Şişli'deki ikâmetgâhında yatıyordu. Yanında ahbablarından biri vardı. Mahrem görüşmek isterim, dedim. Bunun üzerine bu zatı takdim etti. Ve yalnız kalmaklığımızı anlattı. Bu zatın Ruşen Eşref Bey (Ünaydın) olduğunu öğrendim; dışarı çıktı. Aynen şunları söyledim:

«— Paşam, ben yarın Erzurum'a hareket ediyorum. İstanbul'da ne vaziyette kalırsanız kalınız bir şey yapmak imkânsızdır. Burada İtilâf'ın arzularını tatbikten başka bir şey yapılamaz. Sükût edersek mahvımız mukadderdir.

Behemehal Anadolu'ya, ordu başına geliniz. Hem de Şark'a... Milletin kurtuluş anahtarı Şarktır. Orada her şey mümkündür. Ordu da kuvvetlidir, halk da beraber gider. Ben kat'î kararımı verdim. Plânım basittir:

Şark'ta millî bir hükümet esasını hazırlamak ve ordunun da kuvvetini muhafaza ederek vahim sulh şartları karşısında millî istiklâlimizi kurtarmak için mücadeleye girişmek... Şark vilâyetlerini istilâya hazırlanan Ermenistan'ı bize güzel bir sulh rehinesi olarak elde tutmak, sonra hâdisata göre garba yönelmektir.

İtilâf devletlerinin Anadolu'yu istilâya kalkışacaklarını ümit etmiyorum. Çünkü, istilâ maksatları olsa ellerindeki büyük kuvvetlerin gerek Dicle ve gerekse Fırat boylarından ve her tarafı kuvvetsiz sahillerimizden muzafferâne yürüyüşlerine ne mâni vardı?

Bence devletler muharebenin fazla devamına

muktedir değillerdir. Gerek milletler ve gerekse ordular artık yorgun bir halde istirahata geçmişlerdir. Şark'a kuvvet sevkine halk manidir. Terhisler dolayısiyle Şark'taki ordular zayıflamıştır. Avrupa gazetelerindeki münakaşalar da bunu gösteriyor... Bence meselâ Ermeni ve Rumlar'la boğuşmaktan ibaret kalacaktır. Şark'ta Ermeni ordusunu teslim-i silâha mecbur ettikten sonra, Garp'taki Yunan ordusunun teşebbüslerine göğüs gerebiliriz.

Ümidim hilâfına İtilâf devletlerinin de işe karışmaları cihetine gelince; bu fikir bizi İstiklâl Harbine girmekten menetmemelidir. Bu vazife milletten daha ziyade biz kumandanlara düşüyor.

Çünkü, henüz Anadolu'da müdafaa kudretini havi ordularımız vardır. Silâhımız, cephanemiz bitmiş değildir. Son fişeğini atmadan teslim olan bir kale kumandanı nasıl vatan haini addolunursa, biz de ona benziyoruz. Çünkü Anadolu bir kale, biz de onun kumandanlarıyız. Henüz ikmal-i namus etmiş sayılmayız.

İşte bu düşüncelerle ben, Şark'a gitmek için aylarca uğraştım. İngilizlerin Şarktan ordu kumandanı Şevki Paşa'nın kaldırılmasını istemeleri bu fırsatı verdi.

Kararım şudur

Şark'ta muhtelif namlar altında bir takım teşekküller başlamıştır. Medeni âlemin nazar-ı dikkatini celbe çalışan erbab-ı hamiyyetten de fiilen istifade edebiliriz. İstanbul'daki Billî Blok ve sair yerlerdeki bu kabil teşekküllerden de sonraları aynı istifade kabil olur.

Evvelâ Şark teşekküllerini Erzurum'da birleştirerek herhangi bir tehlikeye karşı bir millî taarruz hazırlamayı düşünüyorum. Yani bir millî Türk hükü-

meti esası. Eğer istiklâlimize dokunulmaz, yalnız Şark vilayetleri tehlikeye düşerse, derhal Erzurum'da bu milli hükümet faaliyete başlar ve ben de milli hükümetin emrinde bir ordu kumandanı olarak Şark'ın müdafaasını deruhte ederim.

Eğer tahminim veçhile tehlike bütün vatan için görülürse, çıkacak hükümet yeni bir milli Türk devleti olur ve bizler de bütün vatanın müdafaa vazifesini deruhte ederiz. Böyle bir şekilde meselenin halli tabii daha güçtür ve arkadaşlarımızın Anadolu'da kıtaları başında bulunmaları lâzımdır. Derhal ilk fırsatta Şark'taki tehlikeyi bertaraf ederiz. Bütün kuvvetler Garb'a tevcih olunabilir. Ben bu vaziyette Şark'taki rolümü muvaffakiyetle yapabilirim. Garp meselesi açık kalmıyor. Zat-ı samilerinden ricam da bir an evvel sizin de Anadolu'ya geçmekliğinizdir. Her makamın namuslu siması, genç kumandanların Anadolu'ya atılmasına taraftardır. Bunun için derhal sizin de bir vazife ile gelmeniz mümkündür. Eğer mümkün olmazsa, hususi bir tarzda da gelebilirsiniz. Evvela Erzurum'da toplanalım ve milli hükümet esasını kuralım. Ben Trabzon ve Erzurum'da, siz gelinceye kadar bu esası hazırlarım.

İstanbul'da ne siz ve ne de kıymetli arkadaşlar fazla müddet kalmayınız. Başka türlü milli varlık ve milli birlik göstermek imkânı yoktur. **Benim ahdım, tek dağ başı mezar oluncaya kadar uğraşmaktır. İstiklâlimizi ve hiç değilse, namus-u millimizi kurtaracak kadar, ancak bu karardır.»**

Mustafa Kemal bunları söyleyen Kâzım Karabekir Paşa'ya şu cevabı verdi:

— Evet bu da bir fikirdir, ahval günden güne size hak verdiriyor. Size muvaffakiyet dilerim.

Ben, bunun bir fikir değil, kat'i bir karar olduğunu anlattım:

— Ordu ve halk bu fikir etrafında muhakkak toplanacaktır. Şark'ta milli hükümet esaslarını kurduktan sonra, siz Garb'a teveccüh edersiniz. Şark vazifesini ben deruhte ederim. Eğer gelmeyecekseniz, hareketimi ona göre tanzim edeyim, dedim. Biraz düşündü ve:

— İyi olayım, gelmeye çalışırım, vaadini verdi. (76).

Karabekir Paşa'nın Anadolu'da yapmayı düşündüğü hareket için neden ısrarla Mustafa Kemal'i çağırdığı ve milli hareketin liderliğini niçin ona teklif ettiği düşünülebilir. Paşa bu sorunun cevabını şöyle veriyor:

«— Ben Şarkta milli hükümet esasını kurarken M. Kemal Paşa'nın İstanbul'da bir padişah hükümetinde herhangi bir vazife alarak en kıymetli arkadaşları da etrafında toplaması ihtimali beni pek düşündürmüştü. İşte, en mühim olarak buna mani olmak içindir ki, şahsımdan fedakârlık yaparak fikrimin husûlü için kendisini şarka dâvetle milli harekâtın başına geçmesini teklif ettim. Daha evvel İsmetle' de uzun uzadıya konuşmuştuk.»

Gerçekten de Karabekir Paşa'nın endişesi yersiz değildir. Nitekim Paşa'nın ikazına rağmen İsmet bey boş durmamakta ve her fırsatta kurulacak bir hükümete arkadaşlarıyla, hatta Karabekir Paşa ile birlikte girmeye çalışmaktadır.

Karabekir Paşa ise, böyle bir hareketin gelip çatmış felaket-i milliyeyi çabuklaştırmaktan başka bir şeye yaramayacağını bir an önce genç kumandanların Anadolu'ya atılmasından başka çare olmadığını tekrar İsmet Bey'e söyler.

* * *

(76) a.g.e. s. 35-36; İstiklâl Harbimiz. — s. 17-18

... VE ERZURUM

Kâzım Karabekir Paşa, 12 Nisan 1919 günü Gülcemal vapuru ile İstanbul'dan hareket eder. İşgalci devletlerin sıkı kontrolü altında Boğaza açılmasına ve İstanbul'a girerken çekilişini gördüğü İngiliz bayrağının hâlâ dalgalandığını görmesine rağmen Paşa sevinçli ve ümitlidir. İçi sevinç ve kuvvet dolu olduğu halde «hepiniz, hepiniz inmeğe mahkûmsunuz!» demekten kendini alamaz..

Zonguldak, Sinop, Samsun'a uğrayıp halka moral vererek ve Trabzon'da onbir gün kalıp «Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti» çalışmalarını şevklendirerek yoluna devam eder ve nihayet 3 Mayıs 1919'da «Sevgili Erzurum'a» ulaşır. Paşa'nın gelişi halkı da, askeri de çok sevindirir. Çünkü Erzurum, daha bir yıl önce Paşa'nın kumandasındaki bu askerle düşman elinden kurtarılmıştır.

Paşa kendisine sonsuz itimada binaen efkâr-ı umumiyeyi şu istikamette hazırlamıştı:

1 — İtilaf Devletlerinin müdahalesi artık mümkün olmayacağı için Rum ve Ermenilerle hesaplaşmamız başabaş olacaktır. Bu bakımdan herhangi bir taarruz olursa, derhal Ermenistana yüklenmek ve bir rehine olarak elde tutmak...

Bunun için de askeri, uzun bir harekete hazırlamak...

2 — Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini çoğaltmak ve Erzurum'da yapılacak bir kongre ile alınan kararları bütün milletin arzusu olarak fiiliyata çevirmek...

Karabekir Paşa artık mütemadiyen bu iki hedefe götürecek çalışmalar ve gayretler içindedir. Trabzondan sonra Erzurum Müdafaa-i Hukuk Reisi Hoca Raif Efendi ile de bu mevzuda görüşür.

3 — Sinsi bir İngiliz oyunu halinde sahnelenen ırkçılık cereyanlarının Şarkta Kürtçülük şeklinde kışkırtıldığını gördüğünden; hemen Cihan Harbine katılmış bulunan aşiretlerin alay kumandanlarını çağırır ve bunlara ırkçılık gayretinin nasıl kötü neticeler vereceğini, elbirliğiyle vatan için çalışılmazsa, iki dünyada da lânete hak kazanacaklarını anlatır. İngilizlerin asıl maksadının, kürtleri ermenilere kırdırmak olduğunu açıklar.

Onlar da söz verir, yemin ederler. Ancak kürtçülük için mühim propagandalar yapıldığını ve para döndüğünü söylerler. Bilhassa Dördüncü aşiret Alay Kumandanı Haydar Bey, bu izahlardan sonra ayrılık fikri kalmadığını yeminle anlatır. Bu kahraman zat, bir yıl sonra Ermeni harekâtında şehit olarak sözünde durduğunu fiilen isbat eder.

Paşa'nın ırkçılıktan doğacak ayrılıkları irşadı, ordunun hazırlanması ve halkın maneviyatı için yapacağı çalışmalar giderek hız kazanacak ve sonunda ERZURUM KONGRESİ'ni doğuracaktır.

* * *

MUSTAFA KEMAL PAŞA ANADOLU'YA NASIL GEÇTİ?

İstanbul'da «rahatsız ve huzursuz» bulunan Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçme kararını nasıl verdi? Mütareke'den sonra tam altı ay İstanbul'da, Sadrazamlıktan Harbiye Nazırlığına, İhtilâl yapmaktan birçok gizli görüşmeler ve Saray'a damat olma teşebbüslerine kadar çok değişik meşguliyetleri olmuş bulunan Paşa, Anadolu'ya geçme kararını hangi tesirlerle vermiştir ve bu geçişin maddî mânevî imkânlarını nasıl sağlamıştır? Bu çok mühim soruların cevapları verildiği zaman, yakın tarihimizin bir kısım örtülü hakikatleri açıklık kazanacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, Sultan Vahideddin'in kendisine sağlayacağı müstesna imkânlar ve kolaylıklarla ve tamamen sürpriz sayabileceği şartlarla Anadolu'ya gönderilmişti. Evet bahanesi Samsun ve çevresindeki asayişi temin etmek olan Ordu müfettişliği, Paşa'ya bizzat Padişah tarafından ve olağanüstü yetkilerle Mayıs ayı başlarında resmen verilir.

«Tek Adam»ın yazarı Şevket Süreyya Aydemir, herhalde Sultan Vahideddin'e bu işten bir şeref payı çıkarmamak için olacak, Paşa'nın tereddütlerden ve başka kararlardan kurtularak Anadolu'ya yönelmesini tesadüfe bağlar. O zamanki Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey'in Mustafa Kemal'in önüne çıkışı tesadüfüne ...Halbuki Paşa'nın yüklendiği vazife ile sahip

olduğu selahiyetler gözönüne alınınca, bu işin Sadrazam'dan, hatta Padişah'tan başkasının yapamayacağı ortaya çıkar. Padişah hem olağanüstü yetkiler vermiş, hem de tayin kararını arzedildiği gün hiç bekletmeden derhal tasdik etmiştir. Demek ki bu fevkalade tayini araştırmaya lüzum görmemiştir. Böyle bir hususun dikkati çekmemesi imkânsız olduğuna göre, bu tayinin içyüzünden Sultan'ın mutlaka haberdar bulunması gerekmektedir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, daha kısa bir zaman önce en yakın arkadaşlarının, (Karabekir ve Ali Fuat Paşalar) davetlerine olumlu cevap vermemiş, Anadolu'ya geçme isteği göstermemişti. Şimdi neden karar vermiştir? Demek ki daha büyük ve köklü bir garantiye ve dayanağa yaslanmıştır. İşte bu dayanak da Sultan Vahideddin'den başkası değildir.

Şimdi bu iddianın ispatını Fevzi (Çakmak) Paşa'dan dinleyeceğiz. Fevzi Paşa, yakın tarihimizin en büyük sırrı diye neşredilen bu ifşayı, refikası Fitnat hanıma şöyle açıklamıştır:

«— Fitnat, demiş Mareşal... Öyle birşey biliyorum ki ortaya çıkıp söylememe bugüne kadarki tutumumuz ve davranışlarımız müsait değil. Mecburum, bu sırrı kendimle beraber mezara götürmeğe.»

Ve işte Mareşalin senelerce sakladığı büyük sır ki, Sultan Vahideddin'in vatansever bir insan olduğunu ve kurtuluşu Anadolu'da gördüğünü izaha hacet bırakmayacak derecede apaçık göstermektedir:

Dinleyelim Fevzi Paşa'yı:

«— Mütareke senesinde, bir Cuma selamlığından sonra Sultan Vahideddin beni huzuruna kabul etti:

— Paşa, dedi. Durumu görüyorsunuz. Bu işler ancak Anadolu'da teşkilatlanarak kurtarılabilir. Bana Anadolu'da teşkilat kuracak, memleketi şu ka-

ranlık durumdan kurtarabilecek Paşaların bir listesini yapıp getirin.

Ertesi Cuma, yine selamlıktan sonra huzuruna girip hazırladığım listeyi verdim. Dikkatle okuduktan sonra, bir müddet sustu. Sonra yarı kapalı gözleriyle ağır ağır, tane tane konuşmaya başladı:

— Paşa, Mustafa Kemal Paşa hırsız mıdır?

— Haşa Padişahım.

— Bir namussuzluğu, ahlaksızlığı var mıdır?

— Hâşâ Padişahım.

— Beceriksiz ve kabiliyetsiz midir?

— Hayır Efendim. O hepimizden bilgili, kabiliyetli ve dinamiktir.

— O halde bu listeye niçin onun adını yazmadınız?..

Hiç düşünmeden cevap verdim:

— Padişahım, Mustafa Kemal Paşa yenilik, bilhassa öteden beri Cumhuriyet taraftarıdır.

Padişah elindeki kâğıdı atar gibi masanın üzerine bıraktı... Ayağa kalkıp pencereye döndü. Limanda demirli İtilaf devletleri (İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan) gemilerini göstererek:

— Paşa, Paşa... Bu gemileri görmek kanıma dokunuyor. Bu memleket kurtulsun da isterse Cumhuriyet olsun... Kendine selamla birlikte tebliğ ediniz, haftaya Cuma günü Mustafa Kemal Paşa'yı göreceğim.» (77).

Mustafa Kemal Paşa ile Vahideddin arasında doğmuş dostluğun geçmiş safhalarına bakınca böyle bir gelişmenin çok mümkün olacağı görülmektedir. Ya sonrası ...Bu samimi dostluğun ve işbirliğinin akıbeti niçin bir uçurumla bitmiştir? Bu sorunun ceva-

(77) Tercüman Gazetesi, 10 Nisan 1976

bını da şöyle veriyor bu hatırayı nakleden sayın Yavuz Senemoğlu:

«— Sonrası... Evet, sonrası tarihimizin birçok örneklerinde olduğu gibidir... İnsan yaradılışımızın hep ileriye, hep yükseğe bakan, ilerlemek ve yükselmek hırsı... Ötede, hem Saltanatının tehlikeye düşmesi, hem kişisel mevkiinin elden gitmesi gibi endişeler araya kapatılamaz mesafeler açtı.»

Ancak kadere teslimiyeti olan Padişah, vatanı terkettikten sonra San Remo'da şu cümleyi söyleyecek kadar feragat içindedir:

— Saray ve saltanat yıkılmış ne çıkar, vatan kurtuldu ya...»

Yukarıdaki hatıraya açıklık getiren ve bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından Falih Rıfkı Atay'a da anlatılmış bulunan son görüşmeyi, E. Behnan Şapolyo, onun ağzından şöyle naklediyor:

«Yaverim Cevat Abbas yine eve geldi. Telaşlıydı.

— Zat-ı Şahane sizi akşam yemeğine dâvet ediyor, dedi.

Mayıs'ın ondördüncü akşamı yedibuçukta Yıldız Sarayına gittim. Beni çok küçük bir odaya aldılar. Biraz sonra Mehmed Vahideddin geldi. Ayağa kalktım. Beni yanına oturttu. O kadar yakın ki, âdeta diz dize idik. Padişah'ın sağında, hemen dirseğini uzatarak dayandığı küçük bir masanın üstünde bir kitap vardı.

Odada sessizlik hüküm sürüyordu. Anlaşılıyor ki, sarayda hiç neşe yok. Padişah akibetini düşünüyor. Odanın Boğaziçi'ne açılan büyük bir penceresinden görülen manzara şuydu:

İtilaf devletlerinin donanmaları sırayla dizilmişler, topları saraya müteveccih... Tehdit edici korkunç manzara.. Bu odada oturmakla bu manzarayı görmemek kabil değil. Mehmet Vahideddin dedi ki:

— Paşa, Paşa, sen şimdiye kadar devletimize çok hizmet ettin. Bunların hepsi artık bu kitaba geçti!

Bu bir «Tarih» kitabıydı.

— Bunları unutunuz! Bundan sonra yapacağınız hizmet şimdiye kadar yaptığınızdan çok mühim olacaktır. Dikkat ve sadakatle çalışırsanız, devleti düştüğü bu felâketten kurtarabilirsiniz. Birçok kumandanları Anadolu'nun kolordularına dağıttım. Sizin vazifeniz, bunları teftiş etmek olacaktır.

— Bu hususta elimden geleni yapacağım, bana emniyet buyurunuz! Dedim.

Padişahın en büyük endişesi: Kuvvetlerimiz dağılmıştır. Umumi Harpten yorgun çıkarak takatimiz kalmamıştır. Bütün ümit, galip devletlerin arzuları hilâfına bir harekette bulunmamaktadır. Onların şikâyet ettiği hâdiseleri de önlemek lâzımdır.

Vahideddin ayağa kalktı, elimi sıkı sıkı sıktı:

— Muvaffak olunuz! Dedi.

Sarayı terkettim. O zaman bir kadife kutu içinde bir takım hediyeler verdi. Yaverim Cevat Abbas'la gecenin karanlığında, derin düşünceler içinde Yıldız tepelerini aşarak Şişli'ye geldik.»

Sultan Vahideddin'in yaverlerinden, eski Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu Ali Nuri Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat Padişah tarafından bu son görüşmede Anadolu'ya geçmeye ikna edildiğini söylüyor. Muhatabının telâşla doğrularak sorduğu:

— İkna mı etti? Mustafa Kemal Paşa'nın bu hususta ikna edilmeye ihtiyacı var mıydı? Sorusuna, Ali Nuri Bey şu cevabı verir:

— İzah edeyim: Mustafa Kemal Paşa'nın huzura kabul edilişinden bir iki saat sonra Başyaver Naci Bey (Millî Mücadeleye katılan, birçok kumandanlıklarda bulunan, uzun zaman mebusluk eden, nazik

Naci Paşa lâkabıyla maruf Generaı Naci Eldeniz) yaverler odasına geldi ve haykırdı:

«— Hünkâr Mustafa Kemal Paşa'yı ikna edebildi!»

Bu haykırış kelimesi kelimesine kulaklarımdadır. «İkna» tabiri yerindedir.

— Mustafa Kemal Paşa'nın gayesi Anadolu'ya geçmek değil miydi?

— Ben Mustafa Kemal Paşa'yı büyük asker ve kumandan tanırım. Öbür meziyetleri üzerinde söyleyecek bir sözüm yoktur. Mustafa Kemal Paşa'nın gayesi o zamanki hükûmete girmekten başka bir şey değildi. Hem de birçoklarının sandığı gibi, Harbiye Nazırı olmak değil, Sadrazam olmak gayesini güdüyordu.

1919 ilkbaharında vaziyet şöyleydi: Şark ordumuz silâhlarını bırakmıyor ve ortada İtilaf devletleriyle aramızın yeniden açılacağı korkusu hüküm sürüyordu. Mustafa Kemal Paşa da kudretli ve iradeli bir kumandan biliniyordu. Bu kanaat bilhassa Hünkâra aitti. Mustafa Kemal Paşa'nın o günlerdeki kanaat ve görüşü ise, İstanbul Hükûmetinin İtilaf kuvvetlerine karşı direnmesi, isteklerini kabul ettirmesiydi. İşte bu tavrı göstermek için hükûmeti eline almak istiyordu. Halbuki bu kanaat ve görüş siyasi ve ameli bir kıymet ifade edemezdi. Zira Mondros Mütarekesini imzalamış olan mağlûp bir hükûmetten galip düşmanlarına karşı direnme, karşı koyma iktidarı beklenemezdi. (78).

Mustafa Kemal Paşa'nın, Padişah tarafından «devleti düştüğü tehlikeden kurtarmak üzere» vazifelendirilmesi mânâsını taşıyan son görüşmesini teyid

(78) Vahideddin — s. 154-155

eden en mühim vesika, kendisine verilen Hatt-ı Hümayun'dur.

Sultan Vahideddin'in bu Hatt-ı Hümayunu şöyledir:

«Yaveran-ı şehriyaranemden Erkân-ı Harbiye Mirlivası Mustafa Kemal Paşa'ya:

Harbi Umuminin müttefikayn hesabına ziyaı üzerine tahassül eden vaziyet-i siyasiye ecdad-ı izamım Mülkünü ve Makam-ı Hilafet ve saltanatı müşkil ve tehlikeli bir sahaya sürüklediğinden hükümet-i seniyyemin kararı veçhile, tayin olunduğunuz mıntıkada asayişi temin ve marzi-i şahaneme mugayir ahvalin hudusünü men ile cümleten def-i saile bezl-i cehd ve gayret ederek milletimin masuniyetini teyid ve mülkümün eyadi-i mütearrizînden tahlis için yekvücut olarak hareket edilmesini selâm-ı şahanemle asker ve memurun ve ahaliye tebliğini irade ederim'»

Ne deniyor bu Hat ile?

1 — Müttefiklerimizle birlikte kaybettiğimiz Birinci Dünya Savaşı üzerine Hilâfet ve Saltanat Makamı müşkil ve tehlikeli bir sahaya sürüklenmiştir.

2 — Hükûmetimin kararıyla tayin edildiğiniz mıntıkada, asayişi sağlayacaksınız, rıza ve arzuma uymayan halleri engelleyeceksiniz.

Ayrıca, Milletin masuniyetini (dokunulmazlığını) ve vatanın saldırgan ellerden kurtarılması için birlik ve beraberlik halinde hareket edilmesini asker, memur ve ahaliye, yani herkese duyurunuz.

Mustafa Kemal Paşa'ya zahiren verilen müfettişlik vazifesinin ise, «mülk ve millet kurtarma» işini topyekün herkese şamil kılıcı rol oynayabilmesi müm-

kün değildir. Sıradan bir Ordu Müfettişinin asker, sivil herkesi tek vücut halde, vatanın düştüğü saldırgan eller üzerine sevketmesi mümkün olamayacağına göre, bakalım şimdi Paşa'ya verilen selâhiyetlere. Eğer Padişah ona, gizli olarak vatanı kurtarma vazifesini vermişse, bu vazifeyi ifaya yarayacak hususi yetkiler de vermelidir. İşte Paşa'nın yetkileri

1'— Bu müfettişliğin yüce vazifeleri yalnız askeri olmayıp, müfettişliğin ihtiva ettiği mıntıka dahilinde aynı zamanda mülkidir.

Müfettişlik vazifelerini yapabilmek için, vilâyetlere ve mutasarrıflıklara (Vali ve Kaymakamlara) doğrudan doğruya talimat verebilecektir.

2 — Müfettişliğe bağlanan Üçüncü ve Onbeşinci Kolordular asayiş ve harekât konusunda Müfettişliğe bağlıdırlar. Ayrıca Müfettişlik hududuna komşu olan, vilâyetler ile Diyarbakır, Bitlis, Elâziz, Ankara, Kastamonu vilâyetleri ve oralarda bulunan Kolordular da, Müfettişliğin müracaatlarını nazar-ı dikkate alacaklardır.

«Evvelce M. Kemal'in düşündüğünden de çok» geniş yetkileri ihtiva eden talimatı, Harbiye Nazırı imzalamaktan çekinmiş ve herhalde mecbur kaldığı için sadece mühürünü basarak onaylamıştı.

Tayinin kararlaşmasından (30 Nisan 1919) bu tarihe kadar geçen zaman içinde Bakanlar Kurulu bu meseleyi iki defa görüşmüş ve Genelkurmay'ın hazırladığı talimatnameyi uygun bulduğunu 18 Mayıs tarihinde yazmıştır. Demek oluyor ki, «bütün orta ve doğu Anadolu'yu adeta hükümet yetkisiyle M. Kemal Paşa'nın emir ve kumandasına veren bu talimat» on beş gün gibi çok kısa bir zaman içinde tatbikat sahasına çıkmıştır.

30 Nisan 1919 tarihinde Harbiye Nazırlığı M. Ke-

mal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğine tayin olunduğunu, Padişah iradesinin alınması maksadıyla Sadrazamlık makamına yazıyor.

Hemen aynı gün Padişah'ın iradesi çıkar. Bu kadar mühim bir mevzuda Padişah'ın bu acelesi sebepsiz olabilir mi?

6 Mayıs'ta Harbiye Nazırı, Bakanlar Kurulunca kabul edilen talimatı M. Kemal Paşa'ya yazar ve acele hareket etmesini de ister.

7 Mayıs'ta Paşa'nın tayini ve aldığı talimatname Kolordulara duyurulur. Bir gün sonra da Harbiye Nazırlığının bütün dairelerine aynı husus tebliğ edilir.

13 Mayıs'ta M. Kemal Paşa Harbiye Nezaretine maiyetindekilerin hazırlık yapabilmeleri ve ailelerinin ihtiyaçlarını görmeleri için gereken paranın verilmesinden üç gün sonra hareket edebileceğini yazar. Bu para hemen temin edilmiş olmalı ki, 16 Mayıs'ta, yani üç gün sonra hareket eder.

Padişah'ın, Bakanların ve hatta Sadrazam'ın bu aceleleri herhalde sebepsiz ve tesadüfi olamaz.

M. Kemal Paşa'nın bizzat en güvendiği kimseler arasından seçtiği maiyeti kimlerden meydana gelmekteydi? O kapkaranlık günlerde vatan için meçhul bir akibete yollanmış bu insanları da zikretmekte fayda görmekteyiz. Zira yıllarca yürütülmüş yağcılık edebiyatı neticesi, genç nesil Bandırma vapurunda tek başına Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğunu sanmaktadır.

1 — Kâzım (Dirik): İstiklâl Savaşı'ndan sonra General oldu. İzmir Valiliği de yapmıştır.

2 — Hayati Efendi: Erzurum ve Sivas Kongreleri sırasında hizmetleriyle dikkati çekti. Genç yaşında vefat etti.

3 — Kaymakam Arif Bey: Mustafa Kemal'in gençlik arkadaşı ve şahsi dostu. Albay iken Üçüncü Kolordu Kumandanlığına getirilmiş, sonra da Eskişehir Milletvekili olmuştu: Fakat 1925 yılında Atatürk'e suikast tertiplemek iddiasıyle idam edildi.

4 — Binbaşı Hüsrev (Gerede): Zaferden sonra Berlin ve Tokyo Büyükelçilikleri yapmıştır.

5 — Kemal (Doğan): Korgeneralliğe kadar çıktı ve Kırklareli Milletvekili de oldu.

6 — Tabip Miralay İbrahim Tali: Milletvekili, parti müfettişi ve Varşova Elçisi oldu.

7 — Tabip Binbaşı Refik (Saydam): Mebusluk, Bakanlık ve Başbakanlık yaptı.

8 — Yüzbaşı Cevat Abbas: Sonra Milletvekili olmuştur.

9 — Yaver Muzaffer Kılıç: Emir Zabiti Yüzbaşı Şevket ve Yüzbaşı Mustafa Beyler de daha sonra Milletvekili olmuşlardır.

10 — Kâtip Memduh: İstiklâl Savaşı sırasında hizmet görmüş ve genç yaşında vefat etmiştir.

11 — Refet Paşa: Mustafa Kemal'in bizzat tayin ettirdiği kendi emrine girecek Üçüncü Kolordu Kumandanı. Millî Mücadele'nin İstanbul'a ilk giren komutanı. (19 Ekim 1922).

Mustafa Kemal Paşa, bu heyeti seçerken «titiz» bir hassasiyet göstermiş, düşünmüş, araştırmıştır. Bu karargâhı teşkil eden kimselerin rastgele bir hükümle girmedikleri besbelliydi.

Müfettişlik işinin, mülk ve milleti kurtarmak olan asıl vazifeyi saklamak için icad edildiğini kabul etmeyen bazı muharrirler, bu çok geniş selâhiyetleri Mustafa Kemal'in ihtirasına bağlarlar. Yani asayişi temin etmek için gidecek Mustafa Kemal, sonsuz bir ihtiras sahibi olduğu için, tatmin olsun diye böyle bir

imkân tanınmıştır. Çünkü Padişah, «Paşa'nın ancak büyük işlerle tatmin olacak mizacını biliyor!» (Sabahattin Selek) «İstikbâl için daima sınır kabul etmez ihtiraslar duymuş, hakiki ve kendine inanan bir general» (Ş. Süreyya).

Ancak Paşa çok ihtiraslıdır diye, icabetmeyen, hatta düşünülemiyen selâhiyetler verilmesi mantık dışı görünmektedir. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'ya verilen paralar da, milyonlarla ifade edilmekte ve müfettişlik vazifesinin çok fevkinde olacak meblâğlara ulaşmaktadır. Nitekim, o devrin Dahiliye Bakanı Mehmed Ali Bey, Bakanlık örtülü ödeneğinden (tahsisat-ı mesture) yirmi beş bin lirayı, Bandırma vapurunun hareketinden pek az bir zaman önce gelerek Paşa'ya vermiştir. Bu yirmi beş bin liranın makbuzu da Emniyet Şube Müdürlerinden Radi (Yeğen) Bey tarafından yazılmıştır. Sonradan millî mücadeleye aleyhtarlık iddiasıyla sürgün edilen, yüzellilikler dediğimiz zümreye ithal edilen Mehmed Ali Bey, Paris'te «la Republique Enchene = Zincire Vurulmuş Cumhuriyet adlı bir gazete çıkarmış ve Mustafa Kemal'e Bakanlıktan verdiği yirmi beş bin liranın makbuz klişesini orada yayınlamıştır. (79).

Mehmed Ali Bey, Mustafa Kemal'in dostu bir insandı ve Onun Anadolu'ya geçişinden önce çok samimi görüşmeleri olmuştu.

Ayrıca, Vahideddin'in, kendi kesesinden Anadolu'da kuracağı teşkilat için Mustafa Kemal'e kırk bin altın verdiği de birçok yerde yazılıp söylenmiştir. Padişah bu paranın büyük bir kısmını eskiden beri beslediği yarış atlarını satmak suretiyle ödemiştir. (80).

Mustafa Kemal Paşa'ya ödendiğini naklettiğimiz

(79) Anadolu İhtilâli — c. 1, s. 110
(80) N. Atsız — Türk Ülküsü

paraların bugünkü değeri milyarlarla ancak ifade edilebilir ki, bu da Padişah'ın ve bir kısım devlet adamının Milli Mücadeleye karşı tavrını tesbit bakımından çok önemlidir.

«Padişah, Mustafa Kemal Paşa'ya «gerçken her türlü masrafın iş'arınız ve tensibinizle verilmesi hususunda Sadrazam Paşa'ya derhal irade edeceğim» demişti. Gerçekten de sözünde durmuş ve daha sonra görüleceği gibi, İngilizlerin her türlü baskısına rağmen o her hususta Paşa'nın faaliyetine yardımcı olmuş, zemin hazırlamıştır. Böylece saraydan çıkarken yepyeni bir istikbâle yürüdüğünü anlayan Paşa, büyük bir ferahlık, sevinç ve azim içinde idi ve Şark'tan başlayarak Garb'a doğru gelişecek Kurtuluş hareketinin heyecanı ile yürüyordu (81).

Padişah'ın daha sonra, Milli Mücadele başlayacağı sıralarda da, o zamanki parayla yarım milyona varan yardım gönderdiğini söyleyen neşriyat yapılmıştır. (82).

Sultan Vahideddin'in Millî Mücadeleye taraftarlığını, hatta, Mustafa Kemal'i Anadolu'ya gönderenin de bizzat O olduğunu doğrulayan ve açıklayan bir vesika da, Birinci Millet Meclisi Zabıtlarına bile girmiş bulunan bir telgraftır. Paşa Samsun'a çıktıktan kısa bir zaman sonra, gelişinin hakiki gayesini öğrenen İngilizlerin baskısı ile Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa tarafından geri çağrılmış ve bu telgrafı davete cevap olarak çekmişti. Bu telgrafın bir cümlesi şöyledir:

«— Dilhah-ı mikdarilerinden mülhem azm ve iman ile vazife-i âcizanemde müdavim bulunuyorum.»

(81) İki Devrin Perde Arkası — s. 339
(82) Vahideddin — s. 173

Aynen sadeleştirilmiş şekli:

«— **Mülk ve memleket sahibi zat-ı şahanelerinin arzu ve dileklerinden aldığım azim ve iman ile aciz vazifeme devam etmekteyim.**»

«Bahis mevzuu telgrafın suretini, Birinci Meclis-te okunmasından tam yedi ay önce 24 Eylül 1335 (1919) tarihinde «İrade-i Milliye» gazetesi neşretmiş-tir. Orada «dilhah» kelimesi yerine «ilka» lafzı var-dır. İlka, yeni bir şeyi koymak, bir fikri aşılamak; bir mânayı ruha sokmak...

Böyle bir mürettip hatası olamayacağına göre, anlıyoruz ki, Vahideddin, Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat kullandığı kelimeyle, ona Anadolu'ya geçme fikrini ilka etmiştir. Bu da milli kıyamı hazırlamak vazifesinden başka bir şey olamaz.» (83).

Padişah'ın ilham veya ilka ettiği vazife nedir? İşte bunu da, mezkür telgrafta yine Paşa, şöyle açık-lıyor:

«**En son görüşmemizde, elim İzmir vakasından pek mahzun olan kalb-i hümayunlarının bu kurtuluş noktasına ait ilhamları bu anda dahi «hafıza ara-yı intibahımdır.»**

Bu ilhamları izah etmek isterim: İstanbul'dan en son ayrılacağım gün «şeref müsüle» nail olmuştum. Bu esnada Zat-ı Hazret-i Padişahi Boğaziçinde bulu-nan İngiliz zırhlılarının, Saraya müteveccih olan top-larını göstererek, görüyorsun dedi, ben artık memle-ket ve milleti nasıl kurtarmak lâzım geleceğini tasav-vurda tereddüde düçar oluyorum. Ve ellerini kaldıra-rak,

— İnşallah millet mütenebbih ve müteyakkız olur, bu elemli vaziyetten gerek beni ve gerekse ken-disini kurtarır buyurmuşlardı.

---

(83) a.g.e. — s. 173

Binaenaleyh, maruzatımda arzetmek istediğim bu ifade-i hümayunlarıdır.»

Demek ki, Padişah son görüşmelerinde, kurtuluşun İstanbul'da değil Anadolu'da olduğunu, bunu da milletin bizzat kendisinin yapması gerektiğini, yapacak başka şey kalmadığını izah etmiştir.

Mustafa Kemal geri çağrılınca Padişah'a bu sözlerini hatırlatıyor ve hükümetin kendisini geri çağırmasının yanlışlığını açıklıyor. Zaten ecnebilerin ve bazı erbab-ı mefsedetin bu gibi faaliyette bulunacağını anlatmıştım diyor. Padişah'ın son Hatt-ı Hümayununun bütün millete azim ve celadet verdiğini de söyleyen Paşa, Padişah'a şu müjdeli haberi de vererek, onun fikirlerinin doğruluğunu söylemek istiyor:

«Şu bir ay zarfında hemen tekmil Anadolu-i Şahanelerinin vilayet, elviye ve kazalarına ve hudud boylarına kadar olan efkâr ve âmâl-i millete ve tekmil kumandanların ve memur tabakalarının hissiyat ve icraatına vukuf ve nüfuz hasıl ettim. Netice olarak bariz bir surette tahakkuk ediyor ki:

Millet baştan aşağı uyanık olup devlet ve milletin istiklâli ve saltanat ve hilafetin yüce hukukunu teyit için kavi bir azim ve iman ile mücehhez bulunuyor. İstanbul'da iken milletin bu kadar kuvvetli ve az vakitte felaketlerden bu derece müteyakkız olduğunu tahayyül edemezdim.»

Paşa, telgrafında ayrıca milli ve mukaddes vazifesinde herşeye rağmen devam edeceğini söyledikten sonra, tek gayesini de şöyle açıklayarak sözlerini bitiriyor:

«Ta ki, millet mazhar-ı istiklâl ve saltanat ve hilafet-i muazzama-i hümayunları masun-u indiras olsun. (Çökmekten kurtulsun.) Lâyezal sadakat-ı abi-

dânemin daima mütezayid olduğuna itimad-ı şahanelerini arz ve istirhama mücaseret eylerim. (Zail olmaz kulca bağlılığımın daima arttığına şahane itimadınızı dilemeğe cesaret gösteririm. (Üçüncü Ordu Müfettişi ve Fahri Yaver-i Hazret-i Şahriyarî M. Kemal. (84).

Burada akla gelebilecek bir sorunun da açıklık kazanması gerekmektedir. Bu soru, bizzat Padişah'ın, kurtarılmasını istediği Anadolu'ya geçerek bilfiil mücadeleye niçin katılmadığıdır! Bu sorunun cevabı gayet açıktır. Bir kere Padişah işgalcilerin elinde tam mânasiyle esirdi ve istediği şeyi yapmaktan çok uzaktı. İkinci ve daha önemli sebep ise, Padişah İstanbul'u bir kere terketseydi, bir daha dönemeyecek, şehir otomatikman işgal kuvvetlerine devredilmiş bulunacaktı. Üstelik, Anadolu'ya geçip Milli Mücadeleye katılmak isteyen şehzadelere bile, Ankara hükümetince müsaade olunmamış, Abdülmecid ve Ömer Faruk Efendiler geriye döndürülmüşlerdi. (85).

Çünkü, Anadolu'da millî kıyamın hemen başlarında, İstanbul'a ve Padişah'a karşı zımnî bir adavet hemen de başlamış gibiydi. Halkın esir halifeyi kurtarmak için harekete geçirildiği günlerde bile, bilhassa M. Kemal Paşa Padişaha karşı hiç de iyi şeyler düşünmüyordu.

Bütün bunlardan sonra, daha çok uzayabilecek delilleri burada keserek Vahideddin'in Mustafa Kemal'i Anadolu'ya gönderen ve üstün yetkiler vererek işini kolaylaştıran, hatta ifa ettiği vazifeyi sağlayan insan olduğuna, vicdan rahatı içinde şehadet edebiliriz.

---

(84) Cumhurbaşkanlarının T. B. M. Meclisini Açış Nutukları — s. 6-8

(85) Bu Vatanı Terkedenler — s. 67

Ancak yaşayan bir şahidin hiçbir izaha yer bırakmayan açıklamasiyle bu mevzuu kapatmak isteriz.

Atatürk'ün tam onbir yıl sofracılığını yapmış Cemal Granda' Paşa'nın kızgın bir anında şu sözleri söylediğini duymuştur:

«— Beni, Milli Mücadeleyi açmak üzere bunca Paşa arasından seçip Anadolu'ya gönderen Vahideddin'dir. Eğer bu vatanı kurtaran birini aramak gerekirse Vahideddin'i göstermek lâzım gelir!» (86).

Anlaşılıyor ki, Ordu Müfettişliği bir bahaneden ibarettir. Asıl mesele vatanı kurtarmaktır. Nitekim, Fevzi Paşa hatıratında bu noktayı dolayısiyle de olsa açıklamaktadır. Fevzi Paşa diyor ki:

«— 3. ordu müfettişliğinin kurulması, M. Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tayininden sonradır ve İngilizlerin bu tayinden kuşkulanması üzerine hemen tahakkuk ettirilmiştir.» (Anadolu İhtilâli).

Kurulan müfettişliklerin, asıl maksadı gizleyici bahaneler olduğu böylece bedahet kazanmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesi, bir çok mühim şahsiyetin itirazına rağmen, bu hususdaki kararı kesin olan Vahideddin tarafından gerçekleştirilmiştir. Hakiki gayenin Anadolu'daki asayişsizliği bastırmak şeklinde gizlenmesi de, işgal kuvvetlerinin işin içyüzünü bilmemeleri bakımından lüzumluydu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesini, «bâdî-i felâketimiz olur» gerekçesiyle önlemeye çalışanların başında Enver Paşa geliyordu. Enver Paşa, Harbiye Nezaretî'nin başlığını taşıyan bir mektubu ile Sultan Vahideddin'i fikrinden haberdar etmişti. Bu mektup aynen şöyledir:

(86) Vahideddin — s. 206

—Mahrem—

«Velinimetimiz, sebeb-i hayatımız, babamız, Padişahımız efendimiz Hazretlerine.

Yapmış olduğum tahkikat neticesi, evvelce arzetmiş olduğum veçhile, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesi bâdi-i felâketimiz olacaktır. İstanbul'da Kavaklı Sadık, Kadıköylü Kemal ve Karaağaç Fişek Fabrikası Müdürü Kurt Bilâl vesaireden müteşekkil bir heyet kurmuşlar, Fransız nakliye şirketlerinin ve bazı eşhasın maddi yardımları ile aleyhimize isyan hazırlamaktadırlar. Bendenizin hemen Rusya'ya hareketim farz olmuştur. Mustafa Kemal'i vaki davete icabet ettiremedim. Enver benim için Yusuf İzzettin'e yaptığını bana da yapacak demiş. Emirlerinize intizardayım Efendim Hazretleri. ENVER (İmza). (87).

Ayrı bir araştırma mevzuu olacak kadar kökü derinlerde bulunan Mustafa Kemal - Enver rekabetinin bir safhasıdır bu mektup. Acaba Enver Paşa'yı Mustafa Kemal'e karşı daima çekingen ve tedbirli olmaya sevkeden sebebler nelerdi? Bu sebebler çok ve çeşitli olsa da, Mustafa Kemal Paşa'nın istikbâle matuf büyük bir hırs taşıması idi. Paşa'nın geniş ve sınırsız ihtirası Enver Paşa'yı daima korkutmuştur.

Çanakkale savaşlarından sonra, Mustafa Kemal'in paşalığı gerçekleşecekti. Herkes merakla bu terfi haberini bekliyor, haber de geciktikçe gecikiyordu. Nihayet İstanbul'da dedikodu mevzuu olacak kadar yayılma sahası genişleyen bu meseleyi İttihatçıların ileri gelenleri de düşünmeye başlamışlardı. Enver Paşa'nın Mustafa Kemal'i sevmediği için bu tayini istemediği söylentileri herkesin dilindeydi. Bu işin sonu nereye varacaktı?

(87) Bu Vatanı Terk Edenler — s. 66-67

«Talât Paşa ve Dr. Nâzım, İttihat ve Terakki genel merkezinde bir gün tam bu işi konuşurlarken Enver Paşa içeri girer. Talât Paşa sözünü esirgemez. Neyi konuştuklarını ve bu işin artık yapılmasını Enver Paşa'ya bir daha hatırlatır. Enver Paşa'nın cevabı şudur:

— Mustafa Kemal'in mirlivalığa (tümgeneral) terfi iradesi cebimdedir. Ama siz onu bilmezsiniz. O hiçbir şeyle memnun olmaz. General olur, korgenerallik ister. Korgeneral olur, orgenerallik ister. Orgeneral olur, müşirlik (mareşallik) ister. Müşir yaparsınız, bununla da yetinmez, padişahlık ister!» (88).

Daha sonraları Enver Paşa'nın bu sözlerini Mustafa Kemal'e anlattıkları zaman, şu cevabı vermiştir:

«— Ben Enver'in bu kadar zeki ve ileri görüşlü olduğunu bilmezdim.» (89).

Zaten bu durumu çok önceleri anlamış bulunan Enver Paşa, Harbiye Nezareti'nin çıkardığı Harp Mecmuasına, Mustafa Kemal'in resmi Çanakkale Kahramanı olarak konulacağını duyunca, son anda klişeyi mecmuadan çıkarttırmış ve:

— Muvaffakiyet askerindir. Şahsı sivriltmeye lüzum yok!» emrini vermiştir.» (90).

Demek oluyor ki, Mustafa Kemal, 16 Mayıs 1919'da Samsun'a mûteveccihen Bandırma Vapuruna binerken ne yapacağı meçhul bir kişi değildi. Vahideddin'le yaptığı görüşme, aldığı para ve selâhiyetler de açıkça göstermektedir ki, Anadolu'da kıpırdanmaya başlayan millî mücadele gayretlerini belli bir merkeze bağlı olarak şahlandırmak ve organize etmekle

(88) Tek Adam — c. 1, s. 286
(89) a.g.e. — s. 287
(90) a.g.e. — s. 276

vazifelidir. Bu iş için gerekli dayanaktan da yoksun değildir. Hattâ millî kıyamın bir rüknü olmak üzere kendisini bekleyenler vardır. 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkarken, «kimlere ne ölçüde dayanabileceğini bilmenin gönül rahatı ve aydınlığı içinde idi. Çünkü takvim yapraklarının tasdikinde olan bir gerçektir ki, 19 Mayıs 1919'dan, hattâ Mondros anlaşmasından önce sonuçları görebilenler arasında karşı koyma zorunluğunu sadece fikrinde bırakmayarak örgütlenme ve kuvvete dayanma sayan cesurlar da çıkmıştı.

Erzurum'da Onbeşinci Kolordu Kumandanı resmi ünvan ve sıfatı içinde, o meşhur Mavera-yı Kafkas = Kafkas Ötesi ordusunun erimemiş birliklerini derli toplu cihazlanmış olarak emri altında hazır tutan Kâzım Karabekir Paşa ve kuruluşu efsane ümitlerini temsil eden ünlü YILDIRIM ORDULARI GRUBU'nun kalabilmiş kuvvetlerini Ulukışla'dan cebri yürüyüşle Ankara'da toplamış, resmi ünvanı Yirminci Kolordu Kumandanlığı olan, aslında Kuve-yı Milliye adını o günlerde almış millî ordu'nun Orta-Anadolu'da belkemiği olan Ali Fuad Paşa.

Karabekir, merkezi Tekirdağ'daki Dördüncü Kolordu kumandanı iken, merkezi İstanbul'daki Birinci Kolordu Kumandanlığına getirilen Cafer Tayyar'la görüşmüş, Erkân-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa ile yaptığı mahrem görüşmeyi anlatmış, Ali Fuat Paşa'nın Ankara'da ilk nüveyi kurduğunu, kendisinin Erzurum'a gideceğini, Birinci Kolordu Merkezini, tehlikenin ön safında olan Edirne'ye aldırmasını ve böylelikle vatanın doğu sınır boyu Erzurum, orta kilit noktası Ankara, batı sınır boyu Edirne'de üç mukavemet mihrakının kurulmasına karar almışlardı. Nitekim bu kararlar, 1918 sonuna kadar o karmakarışık

olaylar içinde dikkati çekmeden tatbik edilmişti.» (91).

«Mustafa Kemal, kafasında henüz Anadolu fikri aydınlığa kavuşmamış bulunduğu sıralarda bile, iki sağlam dostunun, Erzurum ve Ankara'da dayanabileceği iki temel olarak vazife başında olduklarını çok iyi biliyordu. Samsun'a çıktığı gün gideceği yön meçhul değildi.

... 1919 Anadolu'sunda BİR ADAM'in BİR BAŞINA yapacağı çok şey yoktu... Son on yılda üç büyük harp görmüştük Trablusgarp, Balkan ve Cihan harpleri...

Ne erkek nüfus kalmıştı elde, ne savaşacak maddi kudret... Bu araç, para, güç yoksulluğunda, asıl felâket olan ümitsizlik eklenmişti Ruhlar karanlık, gelecek kısır, heyecan kupkuru idi. Bu bitik şartlar içinde SADECE BİR KİŞİ DEĞİL, sözü ve şahsı kabullenmeye lâyık görülen değerlerin el ve gönül birliği gerekti milleti silkindirmek için... 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal, işgalden kurtulabilmiş başlıca merkezlerde, asker - sivil böylesine yürekli ve ümitli, Türk milletinin istiklâlsiz ve haysiyetsiz yaşayamayacağına inanmış GERÇEK DOSTlar buldu Hattâ onlar, Mustafa Kemal Samsun'a çıkmadan önce hiç de azımsanmayacak yol almışlardı.

Bu güzel, övünülür ve güvenilir hakikatin tecellilerini, Hey'et-i Temsiliye'nin kuruluşuna kadar takvim yapraklarının akışında görüyoruz. Olayları gün gün kovalamadan, istiklâl mücadelemizin bu ilk devresini hakiki yüzü ve yapısı ile değerlendirmek imkânsızdır. Ünlü Tarihçi Wels

(91) Bilinmeyen Tarihimiz — c. 1, s. 16-17

«— Kronolojiyi temel sayan haktanır dikkat olmadan hadiseleri değerlendirmeye kalkarsanız, tarih değil, hoşa giden masal yazmış olursunuz...» der. Bu değişmez gerçek, bilhassa bizim millî mücadelemizin İLK DEVRİ için geçerlidir, amma ne yazık ki sonraki olayların etkisi ile belki de bile bile göz kapatılmıştır...

Ve, bu unutkanlığın boş bıraktığı tarih alanında, millî mücadelemizin mutlu sonucuna daha çok sonra inanan ihtiyatlı hesapçıların çehreleri belirmiştir.» (92).

Kasıtlı bir unutkanlığın boş bıraktığı tarih sahasının fuzuli şağilleri kimlerdir? Millî mücadelenin zaferle biteceğini tahmin edemeyerek, başka bir deyimle, bu milletin, azim ve imanına güvenemeyerek sessiz ve hareketsiz bir köşede bekleyen ihtiyatlı hesapçılar kimlerdir? Öyle ihtiyatlı ve hesaplı kimselerdir ki, bunlar zaferden sonra, dağdan gelip bağdakini kovma cür'etini bile gösterebilmiş hem kel, hem de fodullardır. Cemal Kutay Bey'in isimlerini açıklamadığı bu zümre, o günlere tarafsız bir nazarla bakabilenlerin gözünde bütün içyüzleriyle belirivere-cektir.

* * *

(92) a.g.e. — s. 18-20

M. KEMAL PAŞA SAMSUN'DA

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığını, daha önce Anadolu'ya gelmiş iki kuvvetli dayanağı olan Kâzım Karabekir ve Ali Fuad Paşalara telgraf çekerek hemen bildirdi. Bu telgraflar da Paşa'nın Anadoluya gelişinin, daha doğrusu gönderilişinin hakiki gayesini açıklayıcı mahiyettedir. İşte 21 Mayıs'ta Karabekir Paşa'ya çektiği telgraf:

Zata Mahsustur

21 Mayıs 1335 (1919)
Samsun

Erzurum'da Kolordu Kumandanı Paşa Hazretlerine:

Ahval-i umumiyemizin almakta olduğu şekl-i vahimden pek müteellim ve müteessirim. Millet ve memlekete medyun olduğumuz en son vazife-i vicdaniyeyi yakından mesai-i müştereke ile (birlikte çalışarak), en iyi ifa etmek mümkün olacağı kanaatiyle bu son memuriyeti kabul ettim. Bir an evvel zatıalinizle mülaki olmak (buluşmak) arzusundayım. Ancak Samsun ve havalisinin vaziyeti, asayişsizliği yüzünden fena bir akıbete düçar olmak mahiyetindedir. Bu sebeble burada bir kaç gün kalmak zarureti vardır. Bendenizi şimdiden tenvire medar olacak hususat varsa iş'arını (bildirilmesini) rica eder ve gözlerinizden öperim kardeşim.

9. Ordu Kıtaatı Müfettişi Fahri
Yaver-i Hazret-i Şehriyari Mirliva
(Tümgeneral) Mustafa Kemal

Karabekir Paşa, bu telgrafa sevinir. Bir aydır böyle bir haber beklemekte olduğunu da söyler. Gerek bir memuriyetle ve gerekse firar ederek gizlice gelemeyen arkadaşlarının, artık herşeye rağmen Anadolu'ya geleceklerini ummasının en önemli sebebi, İzmir'in işgal edilmiş olmasıdır. Mondros Mütarekesi birinci perde idi. Bu ikinci perde artık herkesin gözünü açmalıydı. Birinci perdeyi takip eden bu kanlı vaziyeti görmeyenlerin gözlerini hangi hadise açacaktır. Böylelerinin mazur olmaları mümkün müdür? Evet ikinci perde bir takım gözleri açmıştı ama, bu yeterli değildi. Karabekir Paşa, ümit ettiği, beklediği bir çok arkadaşını daha Anadolu'da, yani gerçek kurtuluş yolunda göremeyecekti. İstanbul'da kendi alemini yaşayan sevgili arkadaşlarının başında Albay İsmet (İnönü) gelmekteydi.

Paşa, bir Anadolu Hükümeti kurmayı ve yurdun her tarafına tanınmış ve güvenilir komutanlar göndermeyi tasarladığı için, gelenleri az bulur, kâfi görmez. Kendisi zaten Şark'ta devamlı kalacak, bu bölgeyi sağlama alacaktır. Mustafa Kemal Paşa'yı ise, kurtuluş hareketinin başına geçirecek ve bütün kuvvetiyle tutacaktır. Fakat Paşa herşeye rağmen neşelidir. Mustafa Kemal Paşa'ya şu cevabî telgrafı aynı gün çeker:

Erzurum
21-Mayıs-1919

Samsun'da Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Trabzon tarikinde (yolunda) asayiş ve benzin vardır. Sivas tarikinde benzin yoktur. Yollar da otomobile pek müsait değildir. Teşrif-i samileri mucib-i meserret olacaktır.

Şayan-ı arz bir husus yoktur. Arz-ı tazimat eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva Kâzım Karabekir

Mustafa Kemal Paşa, 1927 yılında irad ettiği NUTUK'ta Samsun'a çıktığı vakitki umumi manzarayı, kapkara bir ümitsizlik tablosu olarak çizmişti. (Nutuk, c. I, s. I).

Fakat, yedi yıl önce ilk Büyük Millet Meclisini açarken yaptığı konuşmada, Samsun'a çıkışı günlerini, din ve millete hizmet için en büyük bir ilahi mazhariyet olarak gördüğünü söylemişti

«— Anadolu'ya mülki ve askeri hususatla muvazzaf olmak üzere ordu müfettişliğine tayin edildim. 16 Mayıs 1335 günü Dersaadeti (İstanbul'u) terkeyledim. Samsun'da ise bu teveccühü, din ve millete hizmet etmek için en büyük bir mazhariyet-i ilahiye addeyledim.» (93).

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan ayrılır ayrılmaz, işgâl kuvvetleri duruma eğilmiş, Paşa'nın Anadolu'da başlayan faaliyeti üzerine de hemen hükümeti sıkıştırmaya, gönderilenlerin gerisin geriye çağırılmalarını istemeye başlamışlardı. İngiliz Generali Milne, Harbiye Nezareti'ne verdiği Notada ısrarlıdır. Nezaret'in, yeni ordu müfettişlikleri kurulduğu, Mustafa Kemal Paşa'nın da bunlardan biri olduğu gibi izahlarla cevaplandırarak geçiştirmek istemesi bir netice vermez. Bunun üzerine Paşa'ya şu telgraf çekilir:

«9. Ordu Kıtaatı Müfettişliğine,

8-6-335 (1919)

(93) Cumhurbaşkanlarının T. B. M. Meclisini Açış Nutukları — s. 2

Maiyet-i alilerindeki istimbotlardan biri ile hemen buraya teşrifiniz rica olunur.»

Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'nın, İngiliz baskısı altında mecburen çektiği bu telgrafın, «bir yasak savma» dan ibaret olduğu ve neredeyse, seni usulen çağırıyoruz ama, işine bak mânasına geldiği izahtan varestedir.. Zaten Mustafa Kemal Paşa'nın bir gün sonra çektiği cevap telgrafı da bu manayı doğrulamaktıdr. Şöyle diyor Paşa:

«— Hareketimin kömür ve benzin yokluğundan dolayı geri bırakıldığını bugünkü telgrafımla arz ve bu maniin giderilmesini istirham eylemiştim. Ancak ne şekilde hareket edeceğimi ona göre tayin etmek üzere davet sebebinin lütfen iş'arını rica ederim.»

Mustafa Kemal Paşa, bu davetin mâna ve mahiyetini anlayamadığım için, Erkân-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa'dan da sordum diyor. Cevad Paşa'nın Onbir Haziran'da verdiği cevap çok manidardır.

«— Kıymetli bir General'in Anadolu'da seyahati efkâr-ı umumiyeye iyi bir tesir yapmıyacağı cihetle, İngilizlerin seni talep eylediğini» diye yazar Cevad Paşa. Yani demek ister ki, orada senin ne yapacağını biz biliyoruz. Gelmeni isteyen de seni oraya gönderen yer değil, İngilizlerdir. Ona göre hareket et.

Mustafa Kemal Paşa, bu haber üzerine, kendisini Anadolu'ya gönderen Makama, yani bizzat Padişaha müracaatta kendi tabiriyle maruzatta bulunur. Bu çok uzun maruzattan daha önce de bahsetmiş ve Paşa'nın Anadolu'ya Padişah tarafından gönderildiğine delil olabileceğini de söylemiştik. Hem o günlerin havasını, ve Mustafa Kemal Paşa'nın içinde bulunduğu ruh haletini göstermesi; hem de, Paşa'nın Sultan Vahideddin'e karşı kullandığı dil ve üslûbu göstermesi bakımından tamamını aynen nakletmeyi zaruri

görüyoruz. Paşa o sıralarda HAVZA'dadır. 25 Mayıs-ta ayrıldığı Samsun'dan, «dağ başını duman almış» havaları içinde geldiği şirin Havza kasabasındadır. Kaplıcalarıyla meşhur Havza'da, Mustafa Kemal Paşa «maruzatına» şöyle başlar: «Zât-ı akdes-i Hazret-i Padişahî'ye»:

Mabeyin-i Hümayun Cenâb-ı Melûkâne başkitabet-i celilesi vasıtasiyle atebe-i Hümayun-u Cenâb-ı Padişahiye:

Büyük milletin ve mukaddes hilâfetin imad-ı sahih ve yegânesi bulunan saltanat-ı hümayunlarını Cenabı Hak masun-u afat buyursun! Şevketpenahım! Memleketin bugün uğradığı afat-ı tazyik ve tehlike-i inkısam karşısında ancak Zat-ı hümayunları başta olmak üzere, millî ve mukaddes bir kudretin sayha-i mevcudiyeti vatanı ve istiklâl-i devlet ve milleti ve hanedan-ı celilûşşanınızın altıbuçuk asırlık mübeccel tarihini kurtarabilir. Her tarafça bu içtihad ve kanaat yektadır.

En son huzur-u şahanelerinde şeref müsüle mazhar buyurulduğumda İzmir vak'a-i müellimesinden pek mahzun olan kalb-i hümayunlarının bu nokta-i necata ait ilhamatı bu anda dahi hafıza aray-ı intibahımdır.

Bu ilhamatı izah etmek isterim. İstanbul'dan en son müfarakat edeceğim gün şeref müsüle nail olmuştum. Bu esnada Zat-ı Hazret-i Padişahî Boğaziçinde bulunan İngiliz zırhlılarının, saraya müteveccih olan toplarını göstererek; görüyorsun, dedi, ben artık memleket ve milleti nasıl kurtarmak lâzım geleceğini tasavvurda tereddüde düçar oluyorum. Ve ellerini kaldırarak, inşaallah millet mütenebbih ve müteyakkız olur da, bu vaziyet i elimeden gerek beni ve gerekse kendisini tahlis eder buyurmuşlardı. Binaen-

aleyh, maruzatımda arzetmek istediğim bu ifade-i hümayunlarıdır.

Dilhah-ı milkdarilerinden mülhem azim ve iman ile vazife-i acizanemde müdavim bulunuyorum. İrade-i mülûkaneleri veçhile Sadrazam Paşa kulunuzu daima meham-ı umurda tenvir ve icabatını arz ve tatbik etmekteyim. Şu bir ay zarfında hemen tekmil Anadolu-yu şahanelerinin vilayet, elviye ve kazalarına ve hudud boylarına kadar olan efkâr ve amal-i millete ve tekmil kumandanların ve tabaka-i memurinin hissiyat ve icraatına vukuf ve nüfuz hasıl ettim. Binnetice bariz bir surette tahakkuk ediyor ki Millet baştan aşağı uyanık olup istiklâl-i millet ve devleti ve hukuk-u aliye-i saltanat ve hilafeti teyid için kavi bir azim ve imân ile mücehhez bulunuyor. İstanbul'da iken milletin bu kadar kuvvetli ve az vakitte felaketlerden bu derece müteyakkız olduğunu tahayyül edemezdim.

Şevketpenahım! Bu evsaf ve vaziyette ve zat-ı akdes-i hümayunlarına revabıt-ı layezal olan millet-i necibelerine tamamı ile istinad ve bilmukabele bütün manasiyle bu milli ve vicdani kuvvete müzaheret olunur. Son hatt-ı hümayunları umum milletin azim ve celadetini artırmıştır.

Yalnız şayan-ı dikkat ve teessürdür ki Bu nezih Anadolu halkı bugünkü hassas devirde bile İstanbul'da cari tehalüf ve münaferet-i efkârdan ve ihtirasat-ı fitnekâriden pek müteezzi bulunuyorlar. Filhakika İstanbul muhitinin tefessuha müsaid ahlâkı ve bundan istifadeyi bilen ecnebiler devlet ve milletin imhası ve devlet ve millete ve Padişahına sadakat ve fedakârca hizmet kabiliyetinde olanların ortadan kaldırılması için pek ileri gitmek cür'etini gösteriyorlar.

Şevketmeabım! Hatır-ı nişan-ı milkdarileri ola-

caktır ki, vezaif-i mevduamın ifası sırasında ecnebilerin ve bazı erbab-ı mefsedetin mutlaka tezvirat ve mümanaatı ihtimalini daha Dersaadette cezm ile bunu maruzatım meyanında ihsasa çalışmış ve bilhassa Sadrazam Paşa ile bazı rical-i mühimme-i devlete pek açık olarak teşrih ve böyle vaziyetler karşısında Ali İhsan ve Yakup Şevki Paşaların akıbetine giremiyeceğimi ilâve eylemiştim. İşte vicdan-ı millideki intibahat-ı ciddiye ve tecelliyat-ı cedideyi menfaat-i istilacuyanelerine münafi gören İngilizler ve vatanın zararına da olsa İngilizlere mümaşaatı meslek edinen zayıf seciyeliler bu kere acizlerini biliğfal İstanbul'a celbe teşebbüs ediyorlar.

Hakan-ı celîlüşşanına, milletine, vatanına sadık ve bu uğurda ölümleri istihkâr ile meluf kulları gibi bir kumandandan elbette hukuk-u saltanat-ı hümayunlarının ve milletin beka ve mevcudiyetinin düşmanı o'anlara mümaşaatkârlık beklenemezdi. Binaenaleyh abd-i memlukları bittabii Malta'ya gitmek veyahut en hafif olarak hal-i atalete mahkûm edilmek gibi ihtimaller karşısında bırakıldım. Ve bittabi buna muvafakatta mazurum. Ve eğer icbar edilirsem memuriyet-i acizanemden istifa ederek kemakan Anadoluda ve sine-i millette kalacağım ve vezaif-i vataniyeme bu kere daha sarih hatvelerle devam edeceğim. Taki millet mazhar-ı istiklâl ve saltanat ve hilafet-i muazzama-i hümayunları masun-u indiras olsun. Layezal sadakat-ı abidanemin daima mütezayid olduğuna itimad-ı şahanelerini arz ve istirhama mücaseret eylerim.»

Üçüncü Ordu Müfettişi ve Fahri Yaver-i Hazret-i Padişahi M. Kemal imzalı telgraf, böylece sona eriyor. Dikkatlice okunduğu zaman tek başına bu telgraf bile bir çok gizlenmiş gerçekleri ortaya koymaktadır.

* * *

HAVZA GÜNLERİ

Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs'ta çıktığı Samsun'dan beş gün sonra ayrılmış ve yirmi gün kadar kalacağı Havza'ya gelmişti. Paşa'nın Havza'da geçirdiği günler, faaliyetleri bakımından çok mühimdir. Bu günler Onun halkla ilk defa karşı karşıya geldiği, ve halkı tanımaya, anlamaya başladığı günlerdir. Halkın içindedir Havza'da. «Meselâ 30 Mayıs günü, Havza'daki Yürgeç Paşazade Mustafa Bey Mescidinde, ümit dolu hazırlıklarla bir mevlit tertiplenir. Mevlit, İzmir şehitlerinin ruhuna adanacaktır. Kasabadan, köylerden mümkün olduğu kadar halkın toplanması lâzımdır. Toplanır. Cami, cemaatı almaz. Sokaklara taşılır. Ama maksat halkı uyarmak, halkı bir nevi cihada, savaşa çağırmaktır. Bu, Mustafa Kemal'in Halk arasına ilk katılışıdır. Ama asıl iş, Ulemadan Sıdkı Hocaya düşecektir. Çünkü o, halkın saydığı, inandığı adamdır. Halk, Mustafa Kemal'in değil, Sıdkı Hoca'nın dilinden anlar. Tertipler alınmıştır. Sıdkı Hoca gelecek ve ilk defa, bu bezgin halka karşı, bir cihad hutbesi okuyacaktır.

Mustafa Kemal de bütün maiyeti ile Mescittedir. Vakit gelir. Cuma namazı kılınır. Sıra mevlide, vaızlara, davete gelir. Ama ortada Sıdkı Hoca yoktur!

Ama ne var ki, daha ilk adımda karşılaşılan bu hayal kırıklığı ile iş bırakılmaz. Halk bu sefer de, Mesudiye Oteli önünde mitinge davet edilir. Ama yalnız

Halkı toparlamaya çalışmak değil, Sıdkı Hocayı da kazanmak lâzımdır. Çünkü o günkü şartlar içinde söz, biraz da Sıdkı Hocalarındır.

Nitekim o günkü miting şöyle böyle geçer. Ama 12 Haziran için yeni bir mitingte Sıdkı Hoca konuşacaktır. Öyle de olur. Halk evvelâ Mescide, sonra Mesudiye Oteli önüne yığılır. Mustafa Kemal, mitingi, odasının penceresinden izler. Hatipler sahnededirler. Sıdkı Hoca kürsüde görülür. Halk, Sıdkı Hocanın konuşmalarını; sanki Mescitte va'zını dinler gibi, yahut arkasında namaz kılar gibi bir huşu ve teslimiyet içinde dinler. Kendini ona verir. Ve Hoca neler konuşmaz:

«— Yangın saçaklığı sardı. Yanıyoruz! Tek çaremiz silaha sarılmaktır! Derhal silahlarınızı temizleyiniz! Silahı olmayan baltasını, baltası olmayan sağlam bir odunu eline alsın, derhal saldıracağız! Önce içimizdeki ekmek bilmez hainleri, sonra da yurdumuzu işgal eden düşmanları temizleyeceğiz!..»

Evet Sıdkı Hoca kazânılmıştır. Ve Sıdkı hocaların kazanılması lâzımdır. Çünkü hareket, bir halk hareketi olacaktır.» (94).

Halkı harekete geçirmenin yegâne çaresi, Sıdkı Hocaları harekete geçirmektir. Vatan ve millet müdafaasını Allah emri olarak cihad olarak halka anlatmak ve buna onları inandırmaktır. İmanın vereceği azim, millî mücadelemizin başından sonuna kadar hakim rol oynayacak, bu yolla her türlü ümitsizliğin üstesinden gelinecektir.

Mustafa Kemal Paşa, Havza'yı görünce, halkın dilinden anlayanlara cevap vereceğini gördü. Bu ümitle, Kolordu Kumandanlıklarına ve bazı valilik-

(94) Tek Adam — c. 2 — s. 24

lere telgraflar çekerek, içinde bulunulan tehlikeleri anlattı ve yapılan işgalleri ve haksızlıkları protesto için çeşitli gösteriler yapılmasını tavsiye etti. Artık, «vazife-i mukaddes»ini ifaya başlamış oluyordu böylece. «Altı buçuk asırlık mübeccel tarihi kurtarma» vazifesine...

Mustafa Kemal Paşa Havza'da, buraya kadar gelmiş bulunan bir Rus heyetiyle de görüşmeler yaptı. Bu Rus heyetinin başında, Lenin'in çok sadık adamı olan Miralay Budiyeni vardı. Budiyeni, ayrıca Stalin ve Troçki ile de çok yakınlığı olan bir askerdi. Budiyeni - Mustafa Kemal «ahbablığı sür'atle ilerlemiş ve kısa zamanda dost olmuşlardı.»

«Miralay, Mustafa Kemal'e, Bolşevik Rusya'nın silâh ve cephane ile para yardımını vaadediyor, buna mukabil müşterek düşmanları olan İtilaf devletlerine karşı, Türkleri mücadeleye çağırıyordu... Miralay Budiyeni'nin istekleri yalnız bu kadarla kalsa idi, Mustafa Kemal Paşa, çoktan razı olacaktı, müzakerelerin uzayıp gitmesine de mahal kalmayacaktı. Fakat Rus Miralayının dilinin altında bir şey vardı. Nitekim, pek az sonra da baklayı ağzından çıkarmış bulunuyordu. Miralay Budiyeni, Mustafa Kemal'e şöyle sormuştu:

— Acaba General Hazretleri, Anadolu'da kurulacak hükümet için nasıl bir rejim düşünüyorlar?

Mustafa Kemal muhatabının maksadını pek güzel anlamıştı, ve şaşırmadan cevabını vermişti:

— Tabii Sovyetlerin Şuralar Cumhuriyetine benzer bir hükümet tarzı!..

— Yani bolşevikliğin prensipleri üzerine kurulmuş bir Cumhuriyet değil mi Generalim?

— Öyle olacak, devlet sosyalizmi dersek, daha doğru söylemiş oluruz.

— Yalnız sosyalizm içtimai sahada hüküm süren bir tarzdır. Biz sizin komünizmi de gözden geçirmenizi istiyoruz. Rusya, o zaman size elinden gelen yardımı yapacaktır...

... Miralay'ın bir başka suali de şu olmuştu:

— Mondros mütarekesine uyarak ordularınız silâhtan tecrid edilmiş, bütün silah ve cephane depolarınıza el konulmuştur. Bu şartlar altında bir taraftan Yunanlılar diğer taraftan Ermenilerle, Pontuscularla ve Anadolunun her tarafında işgâl kuvvetleriyle nasıl mücadele edeceğinizi bir türlü anlayamıyorum Paşam, demişti.

Mustafa Kemal Paşa, karşısında babayani tavırlarına, palabıyıklarına ve Türk dostu görünmek isteyen bütün yapmacık hallerine rağmen, alttan alta vaziyeti iskandil eden kurnaz bir Rus askeri ile karşı karşıya olduğunu görüyordu. Ona cevaben:

— Evet Miralayım, vaziyetimiz cidden naziktir. Fakat işte bizim milletimizin hususiyeti de böyle felaketli zamanlarda iş görmesi, harikalar meydana getirmesidir. Siz müsterih olunuz, müşterek düşmana karşı, bizi tahmin ettiğinizden daha tehlikeli ve hesaba katmağa değer bir kuvvet olarak bulacaksınız. Buna da şaşmayınız!..

Miralay Budiyeni, sözün burasında yutkunmuş ve sonraları merhum Cevad Abbas'ın, Teşkilât-ı Mahsusanın son Reisi Hüsameddin Ertürk'e anlattığına göre epey düşündükten sonra; şöyle demişti:

— Rusya'nın bütün ihtiyaçlarınızı tamamlamağa hazır bulunduğunu size arzetmek vazifesini üzerime almış bulunuyorum. Yeter ki, siz de bizim arzularımızı yapınız. Padişahlığı ve halifeliği kaldırınız, komünistliği ilân eyleyiniz.

Mustafa Kemal o zaman gayet teenni ile konuş-

muş, karşısındakilere hem ümit vermiş, hem de emniyet telkin etmişti. O, gülerek şöyle cevap vermişti:

— Aziz Miralayım, buyurduğunuz işler, şimdi tasavvur eylediğiniz kadar kolay değildir. Padişahlık meselesi esasen zayıflamıştır. Yıkılmak üzeredir. Hilafet için biraz daha sabırlı, hatta biraz daha dikkatli olmak lâzımdır. Arkamızda bir İslâm âlemi vardır. Bunu da hesaba katacağız. Onların müzahereti bugün için elzemdir. İngilizleri ancak bu sayede yerlerinde tutacağız. Komünistliği ilân etmek de bugün için imkânsızdır. Evvelâ dâvâyı memlekete anlatmak lâzımdır. Şimdi bizim hedefimiz vardır. O da harbi, mücadeleyi kazanmaktır, istilâyı ortadan kaldırmaktır. Zaferi kazandığımız zaman, şartlarınızı daha sakin ve rahat bir ruh haleti içinde düşüneceğiz!..

Miralay Budiyeni başkanlığındaki Rus Heyeti çok ümitvar idi. Mustafa Kemal Paşa, modern düşünceli, ileri görüşlü bir askerdi. Her şeyi safha safha halletmek davasında idi. Dürüst bir insan tavrı ile kendilerine herşeyi açıkça söylemişti. O halde bu büyük mücadelenin eşiğinde duran adama, Türklere hemen yardım edilmeli idi (95).

* * *

(95) Bu Vatanı Terk Edenler — s. 89-92

— Yalnız sosyalizm içtimai sahada hüküm süren bir tarzdır. Biz sizin komünizmi de gözden geçirmenizi istiyoruz. Rusya, o zaman size elinden gelen yardımı yapacaktır...

... Miralay'ın bir başka suali de şu olmuştu:

— Mondros mütarekesine uyarak ordularınız silâhtan tecrid edilmiş, bütün silah ve cephane depolarınıza el konulmuştur. Bu şartlar altında bir taraftan Yunanlılar diğer taraftan Ermenilerle, Pontuscularla ve Anadolunun her tarafında işgâl kuvvetleriyle nasıl mücadele edeceğinizi bir türlü anlayamıyorum Paşam, demişti.

Mustafa Kemal Paşa, karşısında babayani tavırlarına, palabıyıklarına ve Türk dostu görünmek isteyen bütün yapmacık hallerine rağmen, alttan alta vaziyeti iskandil eden kurnaz bir Rus askeri ile karşı karşıya olduğunu görüyordu. Ona cevaben:

— Evet Miralayım, vaziyetimiz cidden naziktir. Fakat işte bizim milletimizin hususiyeti de böyle felaketli zamanlarda iş görmesi, harikalar meydana getirmesidir. Siz müsterih olunuz, müşterek düşmana karşı, bizi tahmin ettiğinizden daha tehlikeli ve hesaba katmağa değer bir kuvvet olarak bulacaksınız. Buna da şaşmayınız!..

Miralay Budiyeni, sözün burasında yutkunmuş ve sonraları merhum Cevad Abbas'ın, Teşkilât-ı Mahsusanın son Reisi Hüsameddin Ertürk'e anlattığına göre epey düşündükten sonra; şöyle demişti:

— Rusya'nın bütün ihtiyaçlarınızı tamamlamağa hazır bulunduğunu size arzetmek vazifesini üzerime almış bulunuyorum. Yeter ki, siz de bizim arzularımızı yapınız. Padişahlığı ve halifeliği kaldırınız, komünistliği ilân eyleyiniz.

Mustafa Kemal o zaman gayet teenni ile konuş-

muş, karşısındakilere hem ümit vermiş, hem de emniyet telkin etmişti. O, gülerek şöyle cevap vermişti:

— Aziz Miralayım, buyurduğunuz işler, şimdi tasavvur eylediğiniz kadar kolay değildir. Padişahlık meselesi esasen zayıflamıştır. Yıkılmak üzeredir. Hilafet için biraz daha sabırlı, hatta biraz daha dikkatli olmak lâzımdır. Arkamızda bir İslâm âlemi vardır. Bunu da hesaba katacağız. Onların müzahereti bugün için elzemdir. İngilizleri ancak bu sayede yerlerinde tutacağız. Komünistliği ilân etmek de bugün için imkânsızdır. Evvelâ dâvâyı memlekete anlatmak lâzımdır. Şimdi bizim hedefimiz vardır. O da harbi, mücadeleyi kazanmaktır, istilâyı ortadan kaldırmaktır. Zaferi kazandığımız zaman, şartlarınızı daha sakin ve rahat bir ruh haleti içinde düşüneceğiz!..

Miralay Budiyeni başkanlığındaki Rus Heyeti çok ümitvar idi. Mustafa Kemal Paşa, modern düşünceli, ileri görüşlü bir askerdi. Her şeyi safha safha halletmek davasında idi. Dürüst bir insan tavrı ile kendilerine herşeyi açıkça söylemişti. O halde bu büyük mücadelenin eşiğinde duran adama, Türklere hemen yardım edilmeli idi (95).

* * *

(95) Bu Vatanı Terk Edenler — s. 89-92

HAVZA'DAN GELEN MEKTUP

Havza günlerinin adeta panaromasını çizen bir mektup alır Kâzım Karabekir Paşa, Erzurumda. Mektup, Mustafa Kemal'in karargâh subaylarından Hüsrev Bey tarafından yazılmıştır ve Yedi Haziran 1919 tarihini taşımaktadır. Sonraları Büyükelçilik ve mebusluk da yapan Hüsrev (Gerede), Paşa'nın siyasi işlerini yürütmekle de vazifelidir.

Havza 7-6-1335

Pek Muhterem Efendim:

Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhında Havza'dayım. İşlerin istihbarata ve siyasiyata ait kısmını deruhde ettim. Birkaç güne kadar Amasya'ya gideceğiz.

İstanbul'da günden güne elim şekle giren siyasî vaziyet azaplı, millî izzetinefis hakaret içinde inlerken Kemal Paşa'nın mühim, müstakil bir memuriyetle Anadoluya gireceğini ve beni de erkân-ı harbiyesine muvafakatim olursa, almak istediğini ve görüşmek arzusunda bulunduğunu söylediler. Görüştüm... Millî sahada belki hizmet ederim ümidiyle, kemal-i minnet ve şükranla kabul eyledim. Bugüne kadar geçen günler isabet eylediğimi gösterdi.

(Mektubun buraya kadar olan kısmı, Anadoluya gelişin, sıradan resmî bir görevle olmadığını, mühim ve müstakil millî bir hizmetin ifası için gelindiğini pek açık göstermektedir. Demek ki Mustafa Kemal daha karargâhına adam toplarken bile İstanbul'daki

elemli siyasî vaziyeti düzeltmek üzere Anadoluda millî bir vazife ifa edileceğini güvendiklerine açıklamaktan çekinmemiştir. Böyle bir faaliyetin o günkü hükûmetin gözünden kaçması mümkün olmadığına göre, Paşa malûmat tahtında hareket etmiştir diyebiliriz.)

Hüsrev Bey, o günlerdeki Mustafa Kemal'de millî bir vazife ifa edebilecek kabiliyeti gördüğünü de şu satırlarla açıklıyor:

İlk temas eylediğim ve sıhhi hali dolayısiyle alkol kullanamıyan Mustafa Kemal Paşa'da, yüksek bir medeni cesaret, memlekete bağlılık, zeki bir ihata gördüğümden bu tehlikeli anda şu millete inşaallah güzel hizmete bir vasıta olacağı hissini bende uyandırdı. Karargâhta bu muhitleri, şahısları yakından tanımak itibariyle, bu hususta kendisine faydalı olmakta bulunduğumu da zannediyorum.

İzmir vak'ası pek elim ve hanumansuz bir suretle cereyan etmekte devam ediyor. İtalyanlar genişliyor. Sahilde de ne olacağı şüpheli. Konferansa (Paris Sulh Konferansına) Heyetimizin kabulü, bence hiç bir beşaret değil. Bilhassa, siyasî kanaati Ermenistan muhtariyetini, mensub bulunduğu parti (Hürriyet ve İtilaf) İngiltere himayesini isteyen Sadrazam Ferit Paşa'nın başkanlığı bilakis endişe sebebidir. Ayın ikisine kadar tek tük İstanbul gazeteleri elimize geçti. İngiliz himayesi (manda) isteyen hükûmetten ve Hürriyet ve İtilaf Partisinden başka kimse yok. İstiklâl gazetesinden Rauf Ahmet, Milletler Cemiyetinin kontrolü altında olmak üzere tavsif edilen bir (Manda) usulünü tervic ediyor. Tam istiklâlin hiç bir zaman nasibedar olamıyacağını, ismen olsa bile türlü kayıt ve şart altında, esirlik halinden farkı bulunmayacağını, binaenaleyh Amerika gibi tarafsız ve pren-

siplerine sadık bir hükümetin himaye değil, fakat murakabe tarzında olan (manda) sını ileri sürüyor. Ehvenişer olan bu usulün millete ne derecelerde faydası dokunacağını doğrusu kestiremiyorum. Fakat ihtimal ki, bu fikir en son bir kurtuluş çaresi olabilir. Yalnız idamımızın hükmünü Avrupa cellatları bütün şenaat ve şiddetiyle tatbike devam ederken dinleyen olur mu? İşte burası en mühim bir sualdir.

(Yukarıki satırlarda açıkça görüldüğü üzere, Mustafa Kemal'in Karargâhında vazifeli bir Subay bile o günlerin şartları içinde şaşkın ve kararsızdır. Bir yandan Amerika'nın himayesine girmenin son kurtuluş yolu olduğunu söylerken, diğer yandan da, Avrupa cellatlarının böyle bir idareye imkân tanımıyacaklarını, yani Anadoluda Müslüman Türke hayat hakkı tanımaya niyetli olmadıklarını kabule mecbur kalıyor.)

Havza günlerinin taşıdığı kararsızlık ve şaşkınlık havasının ne kadar yoğun olduğunu görebilmek için, bu mektubun devamına da göz atmak zorundayız. Mektup, komünistliğe de çare gözüyle bakan şu satırlarla devam eder:

Gerek Avrupa havadisleri, gerekse sizin kıymettar malumatınız Bolşevikliğin kuvvetli olduğunu, Almanlarında bu sulhü kolay kabul etmeyeceklerini müjdeliyor. ... Yüksek bekânızın durendişane mütâlaaları, bana bu hususta düşündüklerimi arza cesaret ve bu babta kıymettar düşüncelerinizi istirhama cür'et verdi. Bolşeviklik, Bulgar ve Macarların da iltihakiyle bugün İtilaf kuvvetlerinin emperyalist istilâsına, hırs ve tamaına, gadir ve istisafına karşı bir ittihad vesilesi oldu.

... İnşaallah, en muazzam ve metin bir millet olan Almanların da bu cihete —gaddar bir sulhu kabul et-

memek için— temayülleri bizler için pek büyük faydayı mucip olacaktır. Fakat biz ne olacağız? İstanbul'da, diyebilirim ki Mütareke'den beri zuhura gelen müessif vakalar ve vatanın düçar olduğu gadir ve itisaf karşısında her an bu suali kendime soruyorum. Daha orada iken ırk ve cins tanımayan, yüksek prensipleri hazmedemeyenler elinde ilim ve irfan ve refahın amansız düşmanı olan bu prensiplerin teşkilatsız, mürşitsiz, mağdur olmuş biçare Türklerin son bir katliamından başka bir şey olamıyacağını düşünerek tamamen aleyhinde, herşeyden evvel bu büyük felaket içinde milletin birleşmesi, harici, dahili tehlikelere karşı hazırlanması, mefkure sahibi bir Türk olması lüzumuna iman eylemiştim. Bu imanın günden güne resaneti ile beraber, büyük bir harpten çıkmış, beli bükülmüş, elinde avucundakini vermiş, ordusuz, silâhsız bir milletin yekvücut, muntazam bir teşkilâta da malik olsa, mevcudiyetinin muhafazasını bugün için şüpheli görüyorum.

Tasavvur buyurunuz ki, Ermenistan meselesinin tatbik ciheti başlasın, bir taraftan da asayişi temin maksadiyle bir iki fırka Yunan askeri Canik livasını işgâle başlasın, İtalyanlar Güneyden Sivas'a ilerlesin, ne yapacağız! Son kurşunumuzu beynimize sıkıncaya kadar müdafaa edeceğiz, diyeceksiniz. Bunu imânı tam, topraklarını seven her Türk söylüyor. Fakat bununla Millet istiklâlini, vatan hudutlarını kurtaracak mıyız? İşte bu müthiş düşüncelerdir ki, bende her şeyden evvel, tam karar vermeye ve çizilecek proğram üzerinde yürümeye milletin mukadderatı kimin elinde ise, onu zorlamak lüzumuna dair bir kanaat uyandırıyor. Tam manasıyla bir millî şura teşkili zannedersem zamanın darlığı sebebiyle mümkün değildir.

... Herşeyden evvel Bolşeviklerle temas edilmek, prensipleri anlaşılmak, İslâm'da, Türkde muayyen kaide ve geleneklere halel vermemek şartıyla, tadilen nasıl kabul olunacağını, nasıl tatbik edileceğini kararlaştırmak ve fakat hemhudut olup düşman taarruzatına karşı mukabeleyi temin etmek için, silâh, cephane, erzak almak cihetlerini sağlam kazığa bağlamak lâzımdır. Çünkü biz yalnız Bolşevik esaslarını kabul eyledik. Hilafet makamı sırf bir mukaddes ve mualla makam olarak oturacak. Hükümet avam eline geçti demekle İngiliz-Rum İtalyan kurşunlarına siper bulamayız. Yalnız Rus Bolşevikleri, prensiplerine şu kadar milyon Türk daha iltihak etmiş diye sevinir. Halbuki Rusların Kafkasya'yı tamamen istilaları ve bizimle elele vermeleri, ancak bizim için prensibin kabulünü mümkün kılabilecektir.

Mümtaz şahsiyetiniz ve mevkiiniz bu babta millete en büyük hizmeti ifaya inşaallah sizi muvaffak eyleyecektir. (96).

Evet, görülüyor ki, Hüsrev Beyin mektubu, denize düşen adamın yılana sarılması kabilinden bir tavsiye ile sona ermektedir. İstanbul'da iken irfan ve refahın amansız düşmanı ve Anadolu'daki çaresiz Müslümanların son bir katliamı olacak diye bildiği komünizme, o günün şartları içinde yanaşmak ihtiyacını duymakta ve bu hususta Kâzım Karabekir Paşa'nın da yardımını istemektedir. Demek ki Havza günleri böyle bir müthiş kararın kesinlik kazandığı veya en azından zihinlere yerleştiği, hesaba katıldığı günlerdir. Acaba bir halk hareketi olacak milli mücadelenin yönü, işçi sınıfının hakimiyeti şeklinde görünen komünist ihtilâline mi döndürülecekti? Düşünceleri

(96) İstiklâl Harbimiz — s. 60-62

okumak imkânsızdı ama, yapılanlar ortadadır... Bugün bizi, yapılmak istenenler değil, yapılanlar ilgilendirmektedir çünkü...

Yapılanları göreceğiz, tekerrür eden tarihi ibretle temaşa edeceğiz.

1919'ların, her ağızdan yükselen, «biz ne olacağız!» sorusu, Mustafa Kemal Paşa'nın Karargâhında bir türlü, İstanbul'da bir başka türlü, Anadolunun içerlerinde ise bambaşka türlü cevaplar alacaktı? Çünkü, 15 Mayıs 1919'da İngiliz ısrarı ve desteğiyle İzmir'i işgal etmiş bulunan Yunanlıların yaptıkları tarifsiz mezalim bir yana; pek kısa bir zaman önce böyle bir işgâlin söz konusu olmadığını bildiren İtilaf devletlerinin yüzsüzlüğü, ilerisi için yaptıkları hainçe planların ipucu olmuştu. Bir kısım vatandaşımızı, son çare olarak silâhlı çatışmaya, bir kısmını da, herşey bitti; esaretin en zararsızını seçmekten başka çare kalmadı demeye getiren bir vak'a-yı elimdir, İzmir'in işgali...

Mustafa Kemal Paşa, 13 Haziran günü Amasya'ya hareket ederken, kalben müsterihti. Çünkü halkın içine inmiş, karışmış, tanımış ve ümitlenmişti. Sadece Havza'dan değil, civar kaza ve köylerden de gelenler olmuş, Paşa onlarla ümitlenmişti. Bilhassa, «Mustafa Kemal'in davetine bir vilayet merkezinden, heyet halinde ilk defa Amasya'dan gelinmiştir. Amasyalılar bu heyet azalarının isimlerini hâlâ hatırlarlar: Müftü Hacı Tevfik Efendi, Topçuzade Ali Bey, Mehmet Karan Bey, Topçuzade Mustafa Bey, Ali Hikmet Bey, Miralayzade Hamdi Bey, Yörgüçzade Rasim Bey ve diğerleri...» (97).

Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendi, o civarın

(97) Tek Adam — c. 2, s. 35

en itibarlı ve nüfuzlu insanı olarak Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziye Reisidir. Millî mücadele safında olduğunu İLK ilân eden ve sözünü yerine getirme yolunda, elinde silâh, şehrinin milislerinin başında savaşan din adamı olma şerefi de ona aittir (98).

Mustafa Kemal Paşa, millî mücadele'nin başında olduğu kadar, devamı müddetince de, sürekli olarak, ulemadan, yani başta mahallin müftüleri olmak üzere, bütün din adamlarından ve şeyhlerden fevkalâde istifade etmiş ve «onlarla bağdaşmıştır.» Ters düşmeler, ve anlaşmazlıklar zaferden sonra başlamıştır. Zaten millî mücadele içinde böyle bir anlaşmazlık çıkmış olsaydı, zaferden söz etmek mümkün olmayacaktı. Zira, ulema ve meşayih tabiri içinde topluca anılan, din adamları ve tarikat şeyhleri o devrin halk temsilcileriydi. Halkın herşeylerini güvenebileceği yegâne temsilcilerdi...

O kapkaranlık günlere ilk ümit ışığını yakan bir şehrimiz olan Amasya'ya, Mustafa Kemal'in girişini, karargâhında bulunan Binbaşı Husrev Beyden (Gerede) dinliyelim:

«...Biz Samsun'a çıktığımızda bu güzel şehrimiz İngiliz kontrolunda idi. Intellicens Servis (İngiliz istihbarat teşkilatı) Mustafa Kemal'i adım adım takip ediyordu. İlk temaslarından hemen sonra, İstanbul'a çağrılması için General Milne'in baskısı, Mustafa Kemal'in askerlikten ayrılmasına kadar fasılasız devam etmiştir.

Samsun'dan sonra Erzurum'a kadar yol üzerinde uğradığımız en büyük belde AMASYA idi. Eğer Amasya'da şartları elverişli bulsaydık, burada kalacak ve Paşa'nın daha Samsun'a çıkışında düşündüğü

(98) Bilinmeyen Tarihimiz. c. 2, s. 367

BEYANNAME'yi burada yayınlayacaktık. Ali Fuad ve Refet Paşa'ya, Rauf Bey'e randevu yeri olarak burayı seçmiştik.

Paşa, Samsun'dan ayrılışından evvel, Zile'de bulunan binbaşı Cemil Cahit Beyden (daha sonra milli savunma bakanı olan Orgeneral Cemil Cahit Toydemir) Amasya için malumat aldı. Öğrendiğimize göre beldenin en nüfuzlu şahsiyeti müftü Hacı Tevfik Efendi idi. Kardeşi Nafiz Bey, İstanbul Meclis-i Meb'usanında Amasya'yı temsil ediyordu. Paşa 26 Mayıs 1919'da Havza'da halka ilk açık konuşmasını yaptı ve onlara acı hakikatleri anlattı, bu söylediklerinin hülasasını da Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendiye telgrafla bildirdi. Amasya'ya doğru yola çıkacağımızı da ayrıca açıkladık. İtiraf edeyim ki, Müftü Efendi'nin vereceği cevabı heyecanla bekliyorduk. Bu cevap umduğumuzdan daha kısa zamanda geldi. Şöyle diyordu:

«— Amasya halkı, vatan müdafaası, din ve devlet muhafazası yolunda mücahede edenleri derağuş etmekle (kucaklamakla) iftihar edecektir.»

12 Haziran 1919 günü karargâhımızla beraber Amasya'ya hareket ederken, Ali Fuad Paşa'ya, Refet Beye (daha sonra paşa) Rauf Beye (Orbay) Amasya'da randevu verdik. Yolculuğumuz yol boyunca büyük ve gönülden karşılama içinde geçiyordu. Adeta bambaşka bir havaya girmiştik: Sonra öğrendik ki, Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendi, yolumuzun üzerindeki yerlerin müftü, vaiz, imam ve eşrafına, layıkı veçhile karşılanmamızı ve ağırlanmamızı bildirmiş.

En gönülden ve coşkün karşılama Amasya'da oldu. Başlarında Müftü Efendinin olduğu beldenin mümtaz heyeti, bizi şehrin dışında karşıladı. Saraydüzü'n-

deki bu merasim Paşa'nın gözlerini yaşarttı. Müftü Efendinin itimad telkin eden beşuş ve nurani çehresiyle ilerleyerek, Paşa'ya yüksek seda ile:

«— Paşam... Bütün Amasya emrinizdedir... Gazanız mübarek olsun...» dedi.

Asla beklemediğimiz bu hitap, aynı zamanda istikbalin teşhisi idi. Paşa, elini uzatan bu mübarek insanın elini öpmek ister gibi eğildi. O, üzerinde üniforması olan Anafartalar kahramanını muhabbetle kucakladı ve yanındaki zevatı bir bir tanıttı. Millî Mücadelede İLK DEFA BÜTÜN BİR ŞEHİR, safhalarını öğrenme ihtiyacını duymadan, çetinliği besbelli vatan kurtuluşu mücadelesinin bayrağını açma kararındaki bir evladının safına katılıyor ve bunu, mübarek bir din adamının rehberliği, delaleti, öncülüğü ile yerine getiriyordu.

O gece... gözleri buğulu Mustafa Kemal, kendisinin İstanbula dönmesini isteyen Sadrazam Ferit Paşa'nın bir saat evvel aldığımız telgrafını okuyarak:

«— Buna en güzel cevabı, Müftü Hacı Tevfik Efendi verdi...» dedi.

Bu hatırayı Bilinmiyen Tarihimiz'de nakleden muhterem Cemal Kutay Bey, çok haklı olarak şu hükmü veriyor:

«Cumhuriyetin ellinci yılını idrak ettik, fakat görülüyor ki, İLK GÜNLER'in hakikatlerinin içinde değiliz.»

Ne varki, bugüne kadar kasıtlı bir ihmalin hıyanetiyle gizlenen, saklanan ilk günlerin gerçekleri mutlaka meydana çıkacak ve genç nesil mutlaka o günlerin ruh ve heyecanını duymak ve tatmak isteyecektir. Evet, ilk günleri ve kahramanlarını unutturmayacağız. Unutmamak ve unutturmamak, «kökü mazide olan» bizlerin en büyük vicdan borcumuzdur.

Hacı Tevfik Efendi 1921 yılında, ileri yaşına rağmen yüklendiği ağır ve yorucu hizmetlerle yorulmuş ve yıpranmış olarak zatürreye yakalandı ve vefat etti. Ne var ki, yerini alacak olan yine bir muhterem din adamı idi: Sultan Bayezid Camii İmamı Kamil Efendi. Zaten, Kamil Efendi, daha 1919'larda halkı uyandırmak için verdiği çok tesirli vaazlarıyla temayüz etmiş bir insandı. Mustafa Kemal'in Amasya'ya geldiği günlerde bile, «Ey ahali! Milletin istikbali tehlikeye düşmüştür. Bu felaketten kurtulmak için icabederse, vatanın son ferdine kadar ölmeyi göze almak lâzımdır» diye haykırıyordu. Sadece haykırmak mı? Hayır. Kimbilir kaç zamandır, belki de ölümlükdirimlik olarak biriktirdiği beş altınını, Milli Mücadeleye ilk yardım diye, bir mendile çıkınlayıp sunmuştu. (99).

Hacı Tevfik Efendi de, hizmetini sadece nasihat ve irşat çerçevesi içerisinde bırakmamıştı. Daha sonraları çıkan Zile isyanlarını bastırmak için yardım istenince, önce aile efradından ve yakınlarından başlayarak bir milis kuvveti kurdu. Kendisi de bu kuvvetin başına kumandan olarak geçti. Elinde silah, isyan bastırılıncaya kadar saflardan ayrılmadı. Yerine göre cahil isyancıları irşat vazifesini de yaptı. O tarihte isyanı bastırmakla görevlendirilen yarbay Cemil Cahit Bey, (daha sonra orgeneral Cemil Cahit Toydemir) kaleme aldığı hatıralarında şu tabiri kullanır, Hoca'nın oradaki hizmetini anlatabilmek için:

«— O günlerde müftü Hacı Tevfik Efendi kumandan, ben onun erkân-ı harbi idim...»

O Hacı Tevfik Efendi ki, İngiliz İntellicens Servisinde vazifeli bir subay, onun hakkında şöyle diyor:

(99) Tek Adam — c. 2, s. 40

«— Tahkik komisyonlarımızın beldelerine girmesini istemiyen ve icap ederse halkın silâhlandırılarak üzerimize saldırtacağı haberini gönderip mümessilimizi kabul etmeyen sarıklılardan birisi...» (100).

Mustafa Kemal Paşa ile Amasya'da buluşan Ali Fuad Paşa ile H. Rauf Bey (Orbay) orada meşhur Amasya Mukarreratını (protokolunu) imzaladılar. Kararlaştırılan bu maddeler ayrıca o sıra Erzurum'da bulunan Kâzım Karabekir Paşa'ya da bildirildi ve muvafakati alındı. Amasya, milli misakın temeli olabilecek kararların mekânı olmak şerefini kazandı, Hacı Tevfik Efendi sayesinde. Bu gerçeğin Mustafa Kemal'in ağzından ifadesi:

«— Müftü Efendinin temin ettiği imkânlarla tasavvur ettiğimiz hizmetlerimiz için en müsait yer Amasya'dır.» (101).

İşte Amasya Protokolünün üç hazırlayıcısından biri olan Ali Fuad Paşa'nın (Cebesoy) dilinden o günler:

«— Ege bölgesinde tetkik ve temaslarını yapan Rauf Bey (Hamidiye kahramanı, Milli Mücadele başvekili rahmetli Rauf Orbay) Ankara'ya geldiği zaman henüz Samsun'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile temas etmiş, Havza'da buluşmayı kararlaştırmıştık. Biz Havza'ya geldik ki, Paşa'nın Amasya'ya hareket ettiğini ve bizleri orada beklediğine dair notunu aldık. Amasya'ya doğru yola çıktık. Paşa bizi Saraydüzü'nde karşıladı. Yanında elinden tuttuğu bir Hoca vardı, kucaklaşmadan evvel bize tanıttı:

«— Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendi Hazretleri... Yalnız uhrevî tarikte değil, millî dâvâ yolunda

(100) Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Mânevî Mimarları — s. 280-286

(101) a.g.e. s. 279

da bizlere rehberlik ediyor ...Müftü Efendi ve arkadaşlarının meydana getirdiği müsbet hava ve imkânlar içinde tasavvur ettiğimiz mesaiye burada huzur ve emniyetle devam edebiliriz.» dedi.

Ben Amasya'da on gün kaldım. Bu müddet içinde daima Müftü Efendi ile temas halinde idik. Biliyorsunuz Milli Mücadelemizin temel vesikası olan AMASYA PROTOKOLU bugünlerin mahsulüdür, ve misak-ı millimize mesned olmuştur. Metin hazırlandığı zaman Rauf Bey bunun Müftü Efendiye okunmasını teklif etti. Hepimiz bu teklifi tabii karşıladık.

Nitekim bir müddet sonra kendisi de (Müftü Efendi) geldi. Teşekkür ettik. Hoşbeşten sonra ERZURUM'a Kâzım Karabekir Paşa'ya, düşüncelerini öğrenmek için gönderdiğimiz beyannamenin metnini okuduk. Dikkatle dinledi, tasvip etti. Rauf Beyin çıkabilecek karşı düşünceler önünde nasıl tedbir alınması sualine de şu cevabı verdi:

«— Memleketinin içinde bulunduğu şartları göremiyecek kadar kör ve bu şartları olduğu gibi kabul edecek bedbahtı kabil-i hitap saymamak eslem yoldur. Şüphesiz dalaşanlar olacak, fakat halas kervanı yürüyecektir.»

Nasıl ferahlamıştık, anlatılması elbet mümkün değil... Hepimiz bu mübarek Alimin elini öpmek ihtiyacını duyduk diyebilirim... Başbaşa kaldığımız zaman bu minnet hissimizi izhar ettik ve sadece Amasya'da değil, istiklâl ve haysiyet için himmetlerine muhtaç olduğumuz zaman, kendiliklerinden ve hiç bir telkine ihtiyaç hissettirmeden lütuflarını bol bol ibzal eden mübarek din adamlarımıza gönülden şükranlarımızı yadettik.» (102).

(102) a.g.e. — s. 283-284

21 Haziran 1919 tarihini taşıyan Amasya Kararlarının özü, şudur:

1) Hükümet İtilaf devletlerinin kontrolü altında tesirsiz kaldığı için, milletin istiklâlini, ancak milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

2) Müdafaa-i hukuk ve redd-i ilhak gibi, işgâle karşı çıkan kuruluşlar müşterek bir kongre yapmalıdırlar. Zaten Şark vilayetlerinin Erzurum'da 10 Temmuzda yapacakları toplantı kararlaştırılmış ve temsilciler yola çıkmışlardır. Onların da katılmasıyla daha sonra Sivas'da bir umumi kongre yapılmalıdır.

3) Yurt çapında ve her türlü tesir ve kontrolden uzak bir «millî heyet»in vücuda getirilmesi lâzımdır.

4) Hiçbir askeri ve mülkî teşkilât lağvedilmeyecektir. Kumanda makamları başkasına devrolunmayacak, silâh ve cephane elden çıkarılmayacak, işgâllere bütün ordu müştereken müdahale etmeye çalışacaktır.

5) Amasya Protokolüne Mustafa Kemal Paşa ile, Ali Fuad Paşa, H. Rauf Bey, Refet Bey (Bele) ve karargâh ileri gelenlerinin imzaları konulmuş; ayrıca Kâzım Karabekir Paşa ile Konya'da bulunan Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın muvafakatı alınmıştı. Ayrıca bu kararların tatbikiyle vazifelendirilenler arasında Edirne'de bulunan Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey de vardı.

* * *

MUSTAFA KEMAL PAŞA ERZURUM YOLUNDA

Mustafa Kemal Paşa 26 Haziran 1919'da Amasya'dan ayrılır. Artık Erzurum yolundadır. Kâzım Karabekir Paşa'nın iki buçuk ay kadar önce daha İstanbul'da iken davet ettiği Erzurum yolunda... Karabekir Paşa, bu tarihten on gün önce yine davetini tekrarlar; «Mıntıka-i aciziye teşrif buyurulursa arz-ı minnetdari eylerim» der. Çünkü Erzurum'da çok şey hazırlanmış, Halk ve asker millî mücadeleye iştiyak duymaya başlamış, müdafaa-i hukuk teşkilâtları en ücra köşelere kadar yayılmıştır. Karabekir Paşa şöyle düşünüyordu:

«Mustafa Kemal Paşa'nın bir an önce Erzurum'a gelmesini muvafık buluyordum. Biz Şarkta Müdafaa-i hukuk teşkilâtını en hücra köşelere kadar taazzuv ettiriyor, Erzurum kongresi için ihrazatta bulunuyorduk. Bilhassa İstanbul Hükümeti ile arası açılan Mustafa Kemal Paşa'nın başka bir istikamette mesaisi ne mümkün olacak, ne de fayda verecekti!

17 Haziranda Amasya'dan yazdığı şifreden anladım ki, oralarda başka işler yapıyor. Halbuki bir an evvel Erzurum'a gelerek işe başlamayı daha İstanbul'da teklif etmiştim.»

Paşa davetindeki ısrarında haklıdır. Çünkü, o zamana kadarki işgâl hareketlerine fiili müdahele bile yapılmış olsa, bu pek tesirli olmayacak, nihayet bir asi generalin şahsî hareketi olarak değerlendirile-

cekti. Oysa Erzurum'da, diğer vilayetlerden gelecek temsilcilerin de iştirakiyle yapılacak bir kongreden sonraki faaliyetler, bütün bir milletin hareketi sayılacak; tam manâsiyle millî mücadele olacaktı.

⁂

Mustafa Kemal, halktan gördüğü yakın ilgiye, din adamlarından bulduğu çok samimi vefa duygusuna rağmen, hala endişelidir. Çünkü daha Amasya'dan ayrılmadan bir gün önce Dahiliye Vekili Ali Kemal, bütün vilayetlere bir karar duyurmuştur. Bu karara göre Mustafa Kemal, İngiliz fevkalâde mümessilliğinin talep ve ısrarı üzerine azledilmiştir. Yani vazifesinden çıkarılmıştır.

Tokat'a girerlerken yirmi kadar askerin başında bir binbaşının beklemekte olduğunu gören Paşa'nın endişeleri, yeniden kıpırdanır. Durumdan iyice şüphelenmiştir:

«— Bize karşı çıkan bu binbaşı, acaba bizi tevkif için mi, yoksa karşılamak için mi bekliyor?» der. Binbaşının: «Paşam hoş geldiniz» demesi onun endişesini azatlmaz ve Tokat'ta geçirdiği gece uykusuz geçer. (103).

Bir gün sonra Sivas'ta da buna benzer bir olay görülecek, şehrin girişinde yığılmış askerlerin tevkif etmek için değil, karşılamak için bulundukları anlaşılınca biraz rahatlamıştır Paşa...

Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin ısrarıyla kendisi hakkında tamim üstüne tamim neşreden Dahiliye nezaretinin emirleri gereğince tevkif edileceği düşüncesiyle müteredddid, ihtiyatlı ve şüphelidir. Bu du-

(103) Tek Adam — c. 2, s. 47

rum bütün yol boyunca sürmüş, hatta Erzurum'da bile kısmen devam etmiştir.

***

Mustafa Kemal Paşa, nihayet 3 Temmuzda ERZURUM'a varır. Şehre onyedi kilometre uzaklıktaki Ilıca'da karşılanır. Ayrıca şehre girerlerken, Karabekir Paşa'nın tertiplediği çok parlak bir istikbal yapılır. Rauf Beyle ve karargâhı ile Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa, Padişah yaverlerine mahsus kordonu taşımakta ve altın imtiyaz madalyası taşımakta olmasına rağmen, neşesizdir. Çünkü yol boyunca, İstanbul'dan canını sıkacak haberler almış, artan İngiliz baskısıyla haberlerin muhtevası da giderek ağırlaşmış, nihayet vazifeden azledildiğine kadar varmıştı. Fakat Karabekir Paşa, sadakat ve samimiyetinde her şeye rağmen berdevamdır. Mustafa Kemal'e şöyle der:

«— Müfettişlikten, hattâ askerlikten çekilmenize hiç teessür duymadan karar verebilirsiniz. Size mukaddesatım namına söz veriyorum ki, müfettiş bulunduğunuzdan daha ziyade hürmetkâr bulunurum. Sizi millete tanıtmak ve halkın ve ordunun hürmetini üzerinizden ayırmamak vazifemdir. Daha İstanbul'da iken Şarka gelmenizi rica ettiğimi hatırlayınız. Müfettiş değil, bir ferd-i millet olarak dahi gelse idiniz, sizi başlayacağımız istiklâl mücadelelerinde re'sikârımız çıkarmaya daha o zamandan karar vermiştim.

Erzurum kongresi esaslarında tevhid-i efkârdan sonra, millî kuvvetle işe başlarız.»

Artık vatan müdafaasında en müşkül düğümün çözüleceği bir yol ayrımıdır Erzurum...

* * *

MÜTAREKEDE AYASOFYA

Mütareke'nin şaşkın ve ümitsiz havasında Müslümanların içini yakan bir endişeleri de fethin ve Fatih'in sembolü Ayasofya Camiinin bir ihanet ve tecavüze kurban gitmesi idi. Bu endişe, elbette sadece O'nun yıkılmasından veya maddî bir tecavüze uğramasından değil; mânâsına, bizzat Fatih Sultan Mehmed Han tarafından verilmiş olan mukaddes mânâsına tecavüz edilmesinden ileri geliyordu. Ayasofya Camiinin camilikten çıkarılma ve kilise yapılma ihtimali, can ve vatan derdine düşmüş imânlı sineleri üzüntüler içinde kıvrandırıyordu. Padişah Sultan Vahideddin böyle bir ihtimali önlemek için, kendi müdafaa ve muhafazasına verilmiş askerlerin bir müfrezesini Ayasofya'ya göndermişti. Herhangi bir taarruza karşı, derhal ateş etmeleri emriyle gönderilen bu insanlar, ataları Fatih'in kılıçla aldığını süngüyle koruyacaklardı. Aslında bu teşebbüs acıklı ve acıklı olduğu kadar da kahramanca bir davranışın, Ayasofya'yı Müslüman Türk'ün namusu bilen bir davranışın tezahüründen başka birşey değildi. Çünkü o günkü şartlar altında, bu bir müfreze askerle üstün İşgâl kuvvetlerinin herhangi bir teşebbüsüne mani olmak çok uzak bir ihtimaldi. Ayasofya'nın avlusuna kurulmuş çadırlara yerleşen bu kahraman Mehmetçiklerin vazifesi, Mabedin göğsüne uzanacak namahrem

elini kırmaya çıkmak ve şüphesiz ki bu yolda da ölmekti.

Bu teşebbüse lüzum gören Sultan Vahideddin ise, kendi sarayının tehlikeye girdiği bir sırada sembolik bir kuvvetle Ayasofya'yı korumayı düşünmesiyle, ceddi Fatih'in mukaddes emanetine olan ciddi bağlılığını göstermiş, dini salabet ve samimiyetini isbat etmiştir. Çünkü İtilaf kuvvetlerinin, kendi ihtiyaçları için Hanedana ait bir kısım daire ve yalıların boşaltılmasını istedikleri zaman bile bu kadar hassasiyet göstermemiş, durumu Osmanlı'ya müthiş bir hakaret kabul eden ve hatta ağlayacak kadar da duygulanan Başkâtibine şöyle demiştir:

— Bence Âl-i Osman'ın mülküne girdikten sonra, hudutta bir kulübeye girmekle benim sarayıma girmek arasında fark yoktur. (104).

O günleri bizzat yaşamış bir insan olan Süreyya Sami Serkem'i dinleyelim:

«— Düşman kuvvetleri İstanbul'a girdiği zaman işgalinden en çok korkulan müessesemiz, Ayasofya camii idi. Hükümet ne hikmete mebni ise buraya bir müfreze asker koymak lüzumunu hissetmişti. Müfreze subayları arasında bir de Trablusgarplı Hacı Ammara adında genç bir teğmen vardı. Bu küçük kuvvet, camiin avlusuna kurulan çadırlarda oturup, Fatih'in kılıç kuvvetiyle aldığı mabedi süngü kuvvetiyle muhafazaya memur bulunuyordu. Fakat kuvvetler arasında ne büyük bir nisbetsizlik vardı!

İstanbul'a giren düşmanlarımızın beraberlerinde getirdikleri Afrikalısından, Avustralyalısından İskoçyalısına kadar, içinde çeşit çeşit milletler bulunan kocaman ordusuna, tankına, topuna ve sıra sıra dizi-

(104) Bu Vatanı Terk Edenler — s. 66

li dritnotlarına mukabil bizim nemiz vardı? Evet, bizde bunların hiç biri yoktu, fakat ölmeyeceğimize ve köle olmayacağımıza öyle derin bir imanımız vardı ki, bu iman ile ne mucizeler meydana gelmezdi?

Bir avuç Türk yavrusundan ibaret olan Ayasofya muhafız bölüğü, günlerce nöbet bekledi. Camiye karşı hiç bir taarruz, bir tecavüz görülmüyordu. Fakat günün birinde tesadüfen nöbetçi bulunan Hacı Ammara, Sirkeci tarafından cami istikametine doğru bir düşman askeri müfrezesinin ilerlemekte olduğunu gördü. Bu geliş, hayırlı bir gelişe benzemiyordu. İstizana (izin almaya), emir filan almaya lüzum görmeden Hacı Ammara bölüğe derhal:

— Hazırol! Kumandasını verdi.

Düşman müfrezesi biraz daha yaklaşınca birinci kumandayı:

— Süngü tak! Kumandası takip etti. Bu esnada camiye bir hayli yaklaşmış olan düşman müfrezesi Kumandanı, Türk askerinin ciddi hazırlığını görmüş, avluya girecek olursa üçüncü emrin:

— Nişan al! Olacağına ve onu:

— Ateş kumandasının takip edeceğine hiç şüphesi kalmamıştı. Vaziyet gayet ciddi ve nazikti. Ani bir karar vermek lâzımdı. Nitekim Kumandan da böyle yaptı ve müfrezesine istikamet değiştirterek Divanyoluna doğru süzülüp gitti. Ayasofya işgalden kurtulmuştu. (105).

Bu hatıradan da anlaşılacağı üzere, Fatih'in mukaddes emanetini korumakta, gerektiği zaman yoluna can feda etmekte, bütün Müslümanlar müşterekti, yekvücutttu. Her şeye ve bütün imkânsızlıklara rağmen, bu yekvücut oluş sebebiyle işgâl kuvvetleri, hususen İngilizler, bir türlü Ayasofya'ya karşı her-

(105) Unutulmuş Günler — S. Berkem — s. 29-30

hangi bir kat'i harekete geçememiştir. Nabız yoklaması kabilinden yaptıkları ise, yerli azınlıkların, bilhassa Ermeni ve Rumların devamlı ve ısrarlı müracaatları karşısında onları tatmin için yapılmıştır. Gerçekten de azınlıklar bir yandan İşgâl kuvvetlerini kışkırtmaya çalışırken; diğer yandan da, Ayasofya'nın kiliseye çevrilmesinin gün meselesi olduğunu Müslümanlar arasında yayıyorlardı. Yayılan bu söylentilere göre, camiin minareleri yıktırılacak, biri de çan kulesi olarak kullanılacaktı. Hatta arada bir, işgâl kuvvetleri Ayasofya'ya yürüdü, birazdan Camiye girecekler, çan takacaklar diyerek, asırlık özlemlerini dile getiriyorlardı. Bu söylentilerle çileden çıkan, ve mağlubiyetin acısını bir kere daha içinde duyan Müslüman halk, şahlanan mücessem imanlar halinde Ayasofya'ya doğru sel olup akıyordu. Ayasofya'ya yönelecek Haçlı zihniyetinin karşısına göğüslerini siper ederek çıkmak için...

İşte, Mütareke günlerinin sık sık cereyan eden bu gözyaşartıcı manzarasını Falih Rıfkı, şu lakayt ve lakayt olduğu kadar da o ulvî duygu ve heyecandan uzak ifadesiyle şöyle anlatıyor:

«...Osmanlı seçkinleri bir ümide benzer her düşünceyi, Mısır gibi bir sömürge olmak fikrini bile zihinlerine uğratmazlardı. Şehrin havasında daha şimdiden bir sahip değiştirme hali vardı. İkide bir caddelerde bir kalabalık... Çığlıklı bir kaynaşma... Gazeteye koşan biri havadis verir:

— Ayasofya'ya çan takacaklarmış!..

Ayasofya'yı kurtarmak için yokuştan çıkanlara bakardım. Yalnız halk idi. Kravatsız, ütüsüz, başıbozuk halk...» (106).

Somsoğuk ölüm nefesini korkunç bir ürpertiyle

(106) F. Rıfkı Atay — Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri — s. 20

ensesinde duyan Osmanlı insanı, korkunç bir uçurumun başında tutunacak bir dal bile yokken Ayasofya'nın derdine düşmüştü; O'nu Müslüman-Türk'ün namusu, Konstantin'in payitahtını İslambol yapmanın belgesi saymıştı. Bu sebeple de acılı kalpler, her dertten önce Ayasofya için çarpmaya başlamıştı. Ayasofya, Ayasofya, Ayasofya...

O günlere ait bir hatırayı da Em. Gl. Cemal Karabekir'den dinliyelim:

Mütareke yıllarında «İstanbul'un gayr-i müslimlerinin Müslümanlara yapmadıkları şımarıklık ve münasebetsizlikler kalmamıştı. Bu meyanda Rum tebaamız, Patrikhâne ve İstanbul'daki Yunan kuvvetleri Ayasofya'ya çan takma sevdasında bulunmuşlardı. Bu arzularını müttefiklere bildirmişler, onların bazıları da Yunanlıların bu çılgın arzusunu hoş görmüşler ve muvafık bulmuşlardı. Yunan kuvvetleri başta olmak ve diğer bazı müttefik devletlerin kuvvetleri de onların arkası sıra gelmek üzere, günün birinde ansızın Ayasofya'yı işgâl etmeğe ve çan takarak kiliseye çevirmeğe karar vermişlerdi. Bu kararı Biz Fransızlardan öğrendik. O sırada Ayasofya'nın bahçesinde bir tabur piyade askeri yerleştirilmişti. Bu taburun vazifesi câmi-i şerifi muhafaza ve icabında müdafaa etmekti. Tabur kumandanı binbaşı Muhtar beydi. Ben de Harbiye Dairesi İkinci Piyade Şubesi Müdürü idim. Bu haberi alır almaz gittim. Muhtar beyi de durumdan haberdar ettim. Muhtar beyin fikrini sordum. Arkadaşlarımla görüşeyim, dedi. Görüştü. Bir gün sonra verdiği cevap şuydu: Taburumun zabitleri ile uzun uzadıya görüştük ve şu kararı verdik: İçinde dört yüz seneden beri namaz kılınan bir cami-i şerifi, bahusus Fatih Sultan Mehmed Han haz-

retleri gibi, Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem Efendimiz hazretlerinin medh ü senâsına mazhar olan bir padişahın, pek büyük ve emsalsiz bir kumandanın emânetini nankör, nâmert, zebunkûş düşmanlara teslim etmekten ise kahramanca ölmek hayırlı bir vazifedir. Bölüklerin zâbitleri bütün efradın fikir ve kanaatlerini sordular. Taburun son neferine kadar ölümü tercih ettiklerini öğrendik. Hepimiz, yani tabur kumandanından neferine kadar, bir tecâvüz vukuunda sağ olarak câmiden çıkmamaya, Kur'an-ı Kerime el basarak yemin ettik. Allah'a karşı ahdettik. Biz öleceğiz; fakat ölünceye kadar da öldüreceğiz. Yalnız bir arzumuz var. Biz öldükten sonra câmi de yaşamasın. O da bizimle beraber ölsün. Bunu da siz temin edin. Ben şimdi Fatih hazretlerinin türbesinden geliyorum. Koca Sultan'ın mânevî huzurunda durdum. Taburumun zâbitan ve efradı nâmına ona kararımızı arzettim. Son nefere kadar öleceğiz, bir tek nefer kalmayıncaya kadar emanetini müdafaa edeceğimize söz veriyoruz, müsterih ol koca Fâtih, dedim ve geldim, dedi. Hem kendi ağladı hem de beni ağlattı.

Vakıâyı âmirlerden bazılarına anlattım, muvafık buldular. Derhal taburu takviye ettik, bol miktarda uzun namlulu parabellum tabancalariyle otuziki fişekli şarjörlerden verdik. Bu suretle o tabancalar dakikada 96 fişek atan birer hafif makinalı tüfek vazifesini görürler. Çok miktarda el bombası da verdik. Bundan maada câmi-i şerifin münasip yerlerinde yuvalar hazırlandı. Oralara tahrip kalıpları kondu. Müdafaa son haddine kadar yapılacak, artık ümit kalmayınca tahrip kalıpları ateşlenecek, hem o anda henüz sağ kalanlar, hem de câmi binası berhava edilecekti. Bu fedâi kahraman tabur, câmii içinden müdafaa ederken, hariçten de asker ve ahaliden yardım görmeleri de ayrıca temin olundu.

Pek çok fedai vardı. Bu tertibat bir iki gün zarfında tamamlandı. O günden itibaren tabur zâbitanı evlerine izinli olarak gitmekten sarf-ı nazar ettiler. Bu hal ve hazırlığı Fransızlara haber verdirdik. Şayet böyle bir şeye teşebbüs edilirse İstanbul'da büyük bir fâcia, çok kanlı bir vak'a olacak, belki de sebep olanlar herkesten ziyade zarar görecek. Buna emin olmalıdırlar denildi.

Öyle tahmin ederim ki, Fransızların ikazı üzerine bunu yapmaya cesaret edemediler.

Muhtar bey Sakarya harbinden biraz evvel Anadoluya gitmiş ve harbe iştirak etmiş. Sakarya boyunda bir top mermisinin tam isabetiyle şehid olmuş ve mükâfat-ı mâneviyesini görmüştür. Tabur arkadaşlarından bir çoğu da aynı rütbe-i şehâdeti ihraz etmişlerdir. Cenab-ı Allah cümlesini rahmetine gark eylesin. (107).

Ayasofya'ya çan takılması meselesi düşmanlarımızı bir hayli meşgul etmişti Mütareke yıllarında....

«Ruslar ve Yunanlıların Haç'ın yeniden dikilmesi isteklerine karşı İngiltere ve Fransa Londra Konferansı'nda 22 Aralık 1919'da, Barış anlaşmasına,

Ayasofya'nın tarihî bir abide olarak kalması... Hiçbir dinin mabedi olarak kullanılmaması yolunda bir madde koymayı kararlaştırmışlardı.

Ama 14 Şubat 1920'de Barış Konferansı, İngiliz kabinesinin 6 Ocak tarihli: Türkler İstanbul'dan mahrum edilmemeli teklifini, Onların Anadolu'da iyi davranmaları (!) şartiyle kabul edince, bu niyet boşa çıktı.» (108).

---

(107) Büyük Gazete — 25 Mayıs 1976

(108) Yeni Türkiyede İslâmlık — G. Jasschke s. 155

Bu suretle Ayasofya'da çan görmek isteyen en hızlı düşmanlarımızın Yunanlılarla Ruslar olduğu da açıklanmış oluyor. Ayasofya'nın kilise veya müze yapılamayışının sebebleri arasında, Mehmetçiğin azim ve kararı dışında başka tesirler var mıydı?

Yukarıda açıklandığı üzere, İngilizler Ayasofya'ya haç takılması konusunda Ruslar ve Yunanlılar kadar hırslı ve kararlı olamamışlar; bir takım şertlarla, içten içe çok arzuladıkları bu kararı tatbik edememişlerdir... İngilizleri böyle bir davranış içine iten sebeplerden biri de, dünya Müslümanlarının, hususen Hintli Müslümanların bu konudaki ısrarlı baskıları idi. Nitekim en az Ruslar ve Yunanlılar kadar Ayasofya'da çan görmek istedikleri halde, onların bu arzularını engellemişlerdir. «17 Mayıs 1919'da Hindistan Umumi Valisi E.S. Montagu, Dörtler Konseyi önünde, Ayasofya'nın camilikten çıkarılarak tekrar kilise haline getirilmesi bahis mevzuu olunca, Hint Müslümanlarının buna karşı çıkacaklarını söylemiş ve bu karşı çıkmanın İngiltere için ifade ettiği tehlikeleri bütün açıklığı ile ortaya koymuştu. Hatta Loyd George 23 Haziran 1921'de bir Hint Müslüman heyetini Londra'ya çağırarak bu hususta görüşmek ihtiyacını duydu.» (109).

Ayasofya, ikbal devirlerinde de büyük alâka görmüş, İstanbul'un Fethinden sonra (1573-1574) senelerinde Mimar Sinan tarafından tamir edilmiştir. Mimar Sinan'ın tamiri, adeta Ayasofya'yı yeniden yaparcasına bir tamirdir. Ayasofya, hâlâ ayakta kalmış bulunmasını bu tamire borçludur. Mimar Sinan'ın bu ehemmiyetli tamiri boşuna değildi. Çünkü Ayasof-

(109) Türk'ün Siyah Kitabı — s. 356

ya İmparatorluktaki camiler arasında protokol bakımından birinci sırada geliyordu. Fatih ve oğlu İkinci Bayezid birer minare yaptırmışlar, Mimar Sinan'ın ilâve ettiği iki minare ile cami bugünkü şeklini almıştı. İkinci Selim'in muhteşem türbesi de Mimar Sinan tarafından camiin avlusuna yapılmıştı.

Ayasofya 1847 yılında Sultan Abdülmecid tarafından İsviçreli mühendis Fosatti'ye yeniden tamir ettirilmiştir.

Ayasofya'ya Müslüman Türkün verdiği bu ehemmiyeti belirttikten sonra, Hristiyanlar ve özellikle Yunanlılar yanındaki yerine de işaret etmekte fayda vardır:

A — Ayasofya mabedi Dünya Ortodoks cemaatları arasında bir bağlantı noktası teşkil etmiştir.

B — Ayasofya zaman zaman dini istismar suretiyle politikaya alet edilmiştir. Ayasofya'da katoliklerin sempatisini celb için katolik ayinleri yapıldığı unutulmamalıdır.

C — Ayasofya Haçlı seferlerinin tertibinde önderlik vazifesi yapmıştır.

D — Yunanlılar bütün tarih boyunca kendilerini Ayasofya'nın sahibi olarak mütalâa etmişler ve bu mabedi propaganda konusu yapmışlardır.

E — Beş asrı mütecaviz bir zamandan beri cami haline getirilen Ayasofya Türklerin mabedi vasfını muhafaza etmiş ve bu suretle Yunanlılar ve Türkler arasında dini ve politik alanlarda tartışma konusu olmuştur.

F — Ayasofya'nın mânevî hüviyeti, bugünkü Yu-

nanistan'ın kuruluşunda en mühim amillerden birisidir.

G — Ayasofya, Yunanistan ile Fener Patrikhanesi arasında daima dini ve politik bir köprü vazifesi görmüştür. Bu sebeplerdendir ki, Ayasofya Yunanistan'ın bir hükümet olarak kuruluş ve yaşayışında mühim bir unsur olarak mütalâa edilebilir.» (110).

Ayasofya, Kurtuluş Savaşı sırasında Mehmetçiğe kuvve-i mâneviye olmuş, o ümitsiz günlerin şevk kaynağı haline gelmişti. Evet, kahbe düşman nasıl Ayasofya'ya haç asardı? Bu heyecan kahraman ordumuzu coşturan mühim bir âmildi. İşte, «Batı Cephesine» bağlı Seyyar Cephe Temsil Kolunun faaliyetleri ve Küçük Hüseyin... Küçük Hüseyin'in Temsil Kolu, katır sırtında taşıdığı dekorlarla cephedeki askere, istirahat zamanında piyes oynardı. Millî ve dini hisleri kamçılayan bu temsiller askerimizi coştururdu. Küçük Hüseyin'in bu şekilde sahnelediği bir oyun da «Ayasofya Hafızları» adını taşıyordu. «Millî Mücadele'nin gizli kuvveti» olan bu temsillere Ayasofya şöyle giriyordu:

«İstanbul Rumları aralarında para toplayarak bir altın çan yaptırmışlar. Bu çanı Ayasofya camiine takacaklarmış... Bu havadisi duyan Ahırkapı'da bir Türk bölüğü derhal silâh başı ederek, makineli tüfekleri ve mavzerleriyle doğruca Ayasofya Camiine giderek muhafaza altına almışlar...

Mehmed Onbaşı kapıda nöbetçi... Bu esnada Alemdar caddesinde Rumlardan mürekkep bir kalabalık... Ellerinde altın çanları olduğu halde Ayasofya Camiinin önüne geliyorlar. Bir Fransız subayı da en

(110) Türk-Yunan İlişkileri Tarihi — S. Salışık s. 289-290

önde yürüyor. Fakat bunların önüne Türk süngüsü çıkıyor. Önce şaşırıyorlar, sonra da yaygarayı basıyorlar... Rumların kalabalığından cesaret alan Fransız Subayı, Mehmet Onbaşıya:

— Keskõseeé? Der-demez, Mehmed Onbaşı:

— Kese de sürsen, sabun da sürsen, yine içeri sokmam!

Deyince subay geri çekiliyor. Rumlar Camiden içeri girmenin imkânsızlığını anlıyorlar. Çünkü her taraf süngü ile sarılmıştır.» (111).

Bu memleketin ekmeği ile beslenmiş yerli Rumlar ise, İzmir'in işgalinden sonra, duvarlarına Ayasofya'nın minareleri yıkılmış ve yerine çan kulesi yapılmış resmini asmışlardı. O günlerde Ayasofya sembolü üzerinde içten içe bir mücadele vardı, Yunanlılarla aramızda. Kimbilir bu gizli mücadele bugün ne haldedir; biz sona ermiş gözüyle baksak bile düşmanlarımızın hâlâ vazgeçmediği meydanda değil midir?

Ayasofya'nın macerası daha sonra nasıl gelişmelere uğradı ve günümüzde ne haldedir ;bütün bunları kısaca özetlemeyi, başlangıçla son arasındaki mütbiş tezadı gösterebilmek için gerekli görmekteyiz. Ayasofya, Mütareke'nin karanlık ve sıkıntılı günlerini geride bıraktıktan sonra, daha yıllarca, Fatih'in başlattığı secde-i şükran'lara sahne olmuş, Allah sesleriyle çınlamıştır. Minarelerindeki ezanlar, 1934 yılının yirmi dört kasımında çıkarılmış bir hükümet kararnamesinin gereği uygulanıncaya kadar devam etmişti. Devrin Hükümeti'nin Ayasofya'yı müzeye çeviren bu kararnamesi şöyledir:

(111)M. Kemal Paşa ve Millî Mücadelenin İç Âlemi — s. 67

Kararname

Sayı: 2/1589

Maarif Vekilliğinden yazılan 14/11/1934 tarih ve 94041 sayılı tezkerede; eşsiz bir mimarlık sanat abidesi olan İstanbul'daki Ayasofya Camii'nin tarihi vaziyeti itibarı ile müzeye çevrilmesi bütün Şark Alemini sevindireceği ve insanlığa yeni bir ilim müessesesi kazandıracağı cihetle, bunun müzeye çevrilmesi, çevresindeki evkafa ait dükkânların yıktırılması ve diğerlerinin de evkafça istimlâk edilmesi suretiyle güzelleştirilmesi ve tamiri ve muhafazası masraflarına karşılık da, Evkafça bu sene ve gelecek seneler bütçelerinden muayyen bir para ayrılması hakkında bir karar ittihazı istenilmiş ve Evkaf Umum Müdürlüğü'nden yazılan 7/11/1934 tarih ve 153197/107 sayılı mütalâanamede bu camiin Bizanslılardan kalma bir eser olması hasebiyle, hiç bir vakfı olmadığı ve her ne kadar cami olduktan sonra Sultanlar ve halk tarafından bazı gelirler sağlanmışsa da bunlardan aşar olarak bağlanan Sultan gelirlerinin kaldırılmış olduğu ve halk tarafından bağlanan gelirler ise, Kur'ân okumak ve buna benzer belli ve nerede olursa yapılabilir dini emekler için olup müzeye çevrilmesi ve korunması için verilecek bir geliri bulunmadığı ve şimdiye kadar tamiri, gelirine bakmadan diğer vakıflarla bir arada yapılagelmekte olan bu bina cami olmaktan çıkınca, artık buna da imkân kalmadığı ve bütçelerinin bugünkü vaziyeti herhangi bir yardıma da yol bırakmamakta ve çevresindeki yapılardan Evkafa ait olanları yıkmak ve kaldırmak elden gelirse de, ötekine berikine ait olanların Evkafça satın alınmasına imkân bulunmadığı bildirilmiştir.

«Kararnamenin son kısmında ise, şu cümlelerle

Ayasofya'nın cami olmaktan çıkarılarak müzeye çevrildiği açıklanmaktadır:

Bu iş (Ayasofya işi) İcra Vekilleri Heyetince 24/11/1934'de görüşülerek caminin çevresindeki Evkafa ait binaların Evkaf Umum Müdürlüğünce yıktırılarak temizlettirilmesi ve diğer binaların tamir ve muhafazası masrafları da Maarif Vekilliğince verilmek sureti ile Ayasofya camiinin müzeye çevrilmesi tasvip ve kabul olmuştur.»

Ayasofya'nın müze olmasını kararlaştıran Bakanlar Kurulu Kararnamesi 24 Kasımda çıkmış olmasına rağmen, ancak 1 Şubat 1935'te yürürlüğe girmiş ve o tarihte, Cami İslâmî havasından mümkün mertebe uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. O kadar ki Ayasofya'nın duvarlarını süsleyen yuvarlak tahta levhalar bile indirilmiş, ancak kapıdan sığmadığı için dışarıya çıkarılamamıştır. Bu levhalarda, LAFZATULLAH ile Peygamberimizin (a.s.) ve dört halifesinin (r.a.) isimleri yazılı bulunuyordu. Herhalde çok değerli sanat eserleri oluşuna bakarak parçalanmamış bu levhalar, ondörtyıl sonra tekrar eski yerlerine çıkarılıp asılmışlardır! Bu levhaların tekrar eski yerlerine asılmasında büyük hizmeti geçmiş, sayın Ekrem Hakkı Ayverdi, o günleri şöyle anlatıyor:

«1940'lardan itibaren, duvarlardan indirilmiş bu levhaları tekrar eski yerlerine asmak için çalışmaya başladık. Fakat Hasan Ali Yücel'in (Milli Eğitim Bakanı) inat ve ısrarı ile muvaffak olamamıştık. Hastaydı bu adam, ruh ve kafa hastası... Nihayet uzun mücadelelerden sonra, 1949'da müsaade alabildik ve ben cebimden harcadığım paralarla bu levhaları tamir ettirdim, yerlerine astırdım. Çünkü bir tanesini indirirken kırmışlardı. Galiba Hz. Ebubekir (r.a.) lev-

hasını... Bu levhaların Camiden çıkarılmayışının sebebi ise, çıkaramayışlarıdır. Yani, levhalar kapıdan sığmamıştır, kırmaya da cesaret edememişlerdir. Korkmasalardı herhalde parçalayarak çıkarırlardı!»

Mustafa Kemal Paşa, T.B.M. Meclisi'nin II. Devre I. Toplantı yılını açış nutkunda, tecavüze uğrayan mabetlerimizden, bilhassa da Ayasofya'dan bahsetmiştir.

«— Yunan orduları İzmir rıhtımını kana boyadı... En güzel mamurelerimizi tahribe başladı. Kadın ve çocuklarımız, namus ve iffetimiz ve pek çok mabetler, eserler, abidelerimiz dahil olduğu halde, Türk namı altındaki her şeye tecavüz edildi. Her gün Ayasofya'ya haç asmak tehdidiyle ince hislerimiz rencide edildi.» Bu konuşmanın tarihi 1923'tür. (112).

Ve Ayasofya artık mabed değil, müzedir. Fakat talihsiz mabedin macerası bitmiş değildir. Hakkında yerli yabancı yüzlerce yazı ve şiir yazılmış, konuşulmuş, gösteri yapılmış ve davalar açılmıştır.

Fakat, herşeye rağmen Ayasofya, dörtyüz seksen bir yıl cami olarak kaldıktan sonra, elli yıldır müzedir; suskun minareleri, mihrabı ve minberi ile... Ayasofya bir bekleyiş içindedir. Sultan Fatih'ten intikal etmiş Allah sesiyle inleyen, çınlayan mabed olabilmenin özlemi ve hasretini ne gün dindirecek Ayasofya? Ne önemi var, bekleyişi mutlaka bitecek ya bir gün. Mühim olan da bu değil midir?

---

(112) Cumhurbaşkanlarının T. B. M. Meclisini Açış Nutukları s. 155

Efsane haline getirilen tarihî gerçekleri genç nesle bir inanç ve din esası gibi veren, onlar üzerinde ilmî esaslar çerçevesi dahilinde durup düşünmeye, serbestçe araştırmaya meydan ve fırsat bırakmayan zihniyetin yüz karasını bütün bir yakın tarihimiz taşımaktadır. Ne var ki, yalancının mumunun ancak yatsıya kadar yanabileceği değişmez inancı içindeyiz ve tabuların yıkılmaya başladığı günümüzde saklananların gün ışığına çıkacağı vaktin çok uzakta olmadığını sevinçle görmekteyiz. Ulvî hakikatlerin kamaştırdığı gözler göremeyecek hale gelseler de, bu olacak; hakikat güneşi fikir dünyamızı ışıl ışıl edecektir.

Tarihi tekerrür ettirmemek için ibret almak nasıl lâzımsa, ibret alabilmek için de geçmişi doğru bilmek öyle zaruridir. Zaten gerekli dersi vermemesi için tarihî hâdiseler tersyüz edilmiş, kahramanlarla hainler yer değiştirilmiştir.

Bu kitap yanlış bilinen hâdiseler için bir şulecik olabilirse, kendimizi mes'ut hissedeceğiz...